اسلام

او د اسلام نقش
د فرد او جامعې په جوړولو کښې

د ګل پاچا الفت

Ketabton.com

مرتب او مهتمم: عزیزالرحمن الفت
د چاپ او ترجمې حق په مهتمم پورې اړه لري
د حوت ۱۰ ـ کال ۱۳۵٦ هجري ش

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

عنوان:	مخ:
تقریظ (عزیز الرحمن الفت)	الف-ها
مقدمه	۲_۱
محمد (ص)	۲
اسلام ته خفی دعوت	۲
د اسلام اظهار	۲_۳
بلال	۳
یاسر، عمار بن یاسر او سمیه د یاسر ښځه	۴
خباب	۴
صهیب	۴
عامر بن فهیره	۴
لبیبه	۴
اسلام	۵_۸
اسلامی جامعه جوړول	۸_۱۰
طبقاتی جامعه د اسلام په نظر کښې	۱۰_۱۳
مساوات	۱۳_۱۵
مشوره	۱۵_۱۶
عدالت	۱۶_۱۷
فردی آزادی	۱۷_۱۹
امر په معروف او نهی له منکر څخه	۱۹_۲۰
د ظلم مخنیوی	۲۰_۲۱
مرسته او تعاون	۲۱_۲۶
فرد جوړول	۲۶_۲۷
مالکیت او مالی سیاست په اسلام کښې	۲۷_۳۲
د اسلامی اخلاقو غایه او اغیزه	۳۲_۴۰
جود او سخا	۴۰_۴۱
زید بن حارثه	۴۲
اسامة بن زید	۴۲_۴۳
حضرت ابوبکر صدیق (رض)	۴۳
حضرت عمر (رض)	۴۴_۴۵
حضرت علی کرم الله وجهه	۴۵_۴۶
عمر بن عبدالعزیز	۴۷
ابوعبیده بن جراح	۴۸
خالد بن ولید	۴۸
امام ابوحنیفه	۴۸_۴۹

(c) ketabton.com: The Digital Library

عنوان:	مخ:
یونس ابن عبید	۴۹
ابوبلال	۵۱_۴۹
اسلامی تصوف	۵۳_۵۱
شریعت او حقیقت	۵۷_۵۴
دصوفیانو مقامونه او احوال	۵۸_۵۷
قادریه	۵۸
رفاعیه	۵۹_۵۸
احمدیه	۵۹
دسوقیه	۵۹
اکبریه	۵۹
شاذلیه	۵۹
مولویه	۵۹
نقشبندیه	۶۰
چشتیه	۶۰
دتصوف دري مدرسي	۶۰
لومړۍ مدرسه	۶۰
رابعة العدویة	۶۰
ددي مدرسي ځيني غړي	۶۱
ابراهیم بن ادهم	۶۱
سفیان ثوری	۶۱
ذوالنون المصری	۶۱
ابو القاسم جنید	۶۲_۶۱
اتحاد او حلول	۶۳_۶۲
دوهمه مدرسه (کشف ومعرفت)	۶۵_۶۳
دریمه مدرسه (وحدة الوجود)	۶۶_۶۵
محی الدین ابن عربی	۶۷_۶۶
مولانا جلال الدین	۶۸
دتصوف په باب ځيني آيتونه او حديثونه	۷۰_۶۸
متکلمین او علم کلام	۷۲_۷۱
وعد او وعید	۷۲
احباط	۷۳
شفاعت	۷۳
دپیغمبرانو عصمت	۷۴
معجزه او نبوت	۷۷_۷۴

(c) ketabton.com: The Digital Library

تقریظ

د پلار له مرګه وروسته ملګرو راته وویل چه پس لدې ته باید دهغه په هرنا چاپ شوی اثربانديې چه وروسته تردې راوځي یو څه ولیکې.

دهمدې مطلب دپاره مې دخپل پلار دغه اثرچه اسلام او داسلام نقش دفرداوجامعې په جوړولو کښې نومیږي څو ځلې ولوست او په نتیجه کښې دا راته معلومه شوه چه ماغونديې یوه سړي ته چه په دین بانديې اساسي مطالعه نه لري پدغسې یوه کتاب بانديې چه مؤلف ئې شل کاله ددیني علومو په تحصیل او څلویښت کاله ئې پدې لاره کښې په څیړنو او مطالعوتیر کړی وي، څه لیکل اسانه کارندی.

په حقیقت کښې همدا کتاب زما داسلامي مطالعې شروع او آغازګڼل کیږی. بیاهم دغه څوکرښې دیوه متجسس او دهغه دپیروپه حیث چه دځوی ولیۍ ډیره ټینګه مینه او جذبه ئې هم ملګرې ده لیکم.

څلویښت کاله پخواکله چه مرحوم الفت صاحب په عربي ژبه کښې دصرف، نحوې، منطق، بدیع بیان، معاني ، فقه، وصول الفقه، تفسیر او دحدیث کتابونه ولوستل او په ځان ئې دا اعتماد حاصل شوچه دمطالعې له لارې دنالوستلو کتابونوتدریس هم کولی شي، درس لوستل ئې پریښوده او دفامیل دمعیشت دتامین دپاره ئې ماموریت ته مخه وکړه.

دالفت صاحب دهغې زمانې دیني لوست او تحصیل پنځوس کاله وروسته نتیجه ورکړه او څوتکمیل یانا تکمیل واړه اوغټ دیني کتابونه ورنه جوړ شوه چه یوئې همدغه کتاب دی. په دې ترتیب داخبره صحیح شوه چه الفت صاحب له ملائۍ نه شاعرۍ او لیکوالۍ ته، له هغه نه سیاست او پارلمان ته اوله دغه ځای نه دډیرو تجربو اوعلمي ذخیرو سره بیرته غائي اونهائي حقیقت ته او پدې لاره کښې خدمت ته رجوع وکړه.

داکتاب دمرحوم الفت صاحب دژوندانه دوروستیو شپووروستی اثردی چه دکلونو کلونو مطالعو او تجربو نه پس، او د خدای دکور دزیارت له اداکولونه وروسته (د ۱۳۵۳ هجری کال شروع) ئې دهغه په لیکوپیل وکړ او دخپل ژوند دوروسته سلګیودپای ته رسیدو سره ئې پای ته ورساوه(دقوس آخره ۱۳۵٦) .

پدې اساس عالم الغیب خدای ددې کتاب هست او ژوند دالفت صاحب له نیست اومرګ سره له اذله یوله بله تړلی اوملګری کړی و.

داکتاب که څه هم دمتن له حیثه تکمیل ومګر نور کارئې پاتې و.

مؤلف پخپل قلم دکتاب په ځینو برخوباندی ځینې علامې ایښی وې اوله ځینو برخونه ئې سره خطونه تاوکړی ویا دا چه ځینې کرښې ئې یوځل محوه کړی اوبیائې بیرته پدغومحوه شووخطونو دصحت علامې لګولې وې. ځینې داسې عبارات هم پدې کتاب کښې شته چه صرف په نښه شوی اونه معلومیږي چه دڅه دپاره؟

دکتاب ډیرې پاڼې پاکنویس شوی هم نه وې او په مشکل سره لوستل کیدې. دکتاب سره دماخذونوفهرست هم نه وموجود او دهغه علت به شاید دا وی چون کتاب اصلاً تحلیلی لیکل شوی او دخپل فکر اونظرنه ورکښې کار اخیستل شوی نو ځکه کتاب ماخذونه نلری یا ممکن وروسته به دا کار شوی وای.

دغه دلایل دا خبره واضحه کوي چه دشکل په لحاظ دکتاب څه کارپاتې و او مؤلف غوښتل چه پدې کتاب باندې بیاغور او فکر وکړي مګر اجل نور مهلت ورنکړ.

دتجدید نظرپه وخت کښې شاید دکتاب ځینې مطالب وړاندې وروسته شوی هم وای.

قدرت له یوې خوا غوښتل چه دغه اثر دالفت صاحب دفکر او نظر محصول وي دده په تحلیلي فکر او نظر ولیکل شي مګرله بلې خوائې داهم اراده وه چه د تجدید نظردپاره ورته وخت او فرصت ورنکړي او دغه ضرورت بې ضرورته وګڼي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مادکتاب په تدوین او نقلولو کښې ځانته دهیڅ راز مداخلې، تصرف یا لاس وهنې حق ورنکړ او یواځې مې داصلي نسخې له مخې نه یو بل نقل تهیه کړ.
علاوه ددې کتاب دآیتونو له تطبیق نه دقرآن پاک سره ما دهغه اعراب هم دقرآن داعرا بو سره برابر کړه ځکه چه دکتاب ایتونه اصلا اعراب گذاری شوی نه و، مادکتاب دآیتونو حروف هم په قرآنی تورو او حروفو واړول.
داکتاب پدې لاندې مطالبو باندې بحث او څیړنه کوي:

۱- اسلام.
۲- صالح عمل.
۳- اسلام او ایمان.
٤- داسلامی جامعه جوړول.
٥- طبقاتی جامعه داسلام په نظر کښې.
٦- امر په معروف او نهی له منکر څخه.
۷- دظلم مخنیوی.
۸- مرسته او تعاون.
۹- دفرد جوړول.
۱۰- مالکیت او مالی سیاست په اسلام کښې.
۱۱- داسلامی اخلاقو غایه او اغیزه.
۱۲- جود او سخا.
۱۳- اسلامي تصوف.
۱٤- شریعت او حقیقت یا تشریع او تحقیق.
۱٥- دصوفیانو مقامونه او احوال.
۱٦- دتصوف طریقې.
۱۷- دتصوف مدرسې.
۱۸- دتصوف په باب ځینې آیتونه او حدیثونه.
۱۹- متکلمین او علم کلام.
۲۰- اجتهاد.
ددغو مطالبو نه چه هر مطلب پدې کتاب کښې څیړل شویدی هغه آیتونه او احادیث هم ورسره یوځای بیان شویدی چه دهمدې مطلب یا موضوع داثبات دپاره لازم او ضرور ؤ. وروسته بیا ددغو مطالبو دعملي جنبې دښه روښانه کولو او ترسیمولو دپاره دحضرت محمد (ص) دیارانو، اصحابو او نورو واقعی پیروانو په لنډې پیژندنې سربیره دهغوی دهر یوه دژوندانه شخصي او اجتماعي اعمال، احوال او کردار هم دهغوی دحیات په مختلفو مراحلو کښې څیړل شوی دی ترڅو پدې ترتیب دهرې موضوع او هر مطلب دنظر او عمل ترمنځ کامل توافق، تطابق او هم اهنگی ښه ځرگنده شي او دا مطلب ډیر ښه افاده شي چه اسلام بې عمله ایمان یا بی ایمانه عمل نه خوښوی، ځکه چه داسلام په صدر کښې هغه څه چه داسلام پیغمبر حضرت محمد(ص) او نورو یارانوئي ویلی هغه ئې هماغسې په ځانونو باندې تطبیق کړیدي.
داکتاب چه ډیر ساده، سلیس، روان او عام فهمه لیکل شوی ترڅو لوزیات دعامو خلکو دپاره گټور ثابتیږي او هغه محروم عوام ددین په اصلي ماهیت او واقعیت ښه خبر وي کوم چه تر اوسه له هر څه نه محروم او بې خبره ساتل شوی ؤ حتی دخپل دین دمزیت نه هم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په افغانستان کښې تراوسه چه د اسلام په باب په پښتوژبه کښې څه ليکل شوی اکثرآ په فرايضو او واجباتو يا ددين د ارکانو په باب دي او د صالحه اعمالو په برخه کښې د مسلمانانو اجتماعي وجايبو او مکليفتونو باندې څه ندی ليکل شوي.
ځيني کتابونه داسې هم دي چه دآياتو او احاديثو ترجمه ئې دومره مغلقه او پيچيده وي چه د جامعې ډيرلږ خلک يا يواځې خواص ئې په مطلب ښه پوهيدی شي او عام خلک ورنه بې برخې پاتې دي. له دينه د عامو خلکو بيخبري او ناخبري شايد چه ډير دلايل او عوامل ولري مګر يو علت به ئې همدغه د ترجمو موضوع هم وي.
داسې کتابونه هم شته چه ديوې واقعي يا يوه مطلب په افاده او بيان کښې دهغې واقعې په عملي روش يا تاريخي جنبې باندې چه د اسلام په صدر کښې هم پيښ شوی وي او د حضرت محمد (ص) او دهغه دياړانو او اصحابو عملي تجويز يا تصميم هم په هغه مورد کښې معلوم او مشهور وي څه نه وائي او جريان مجهول پريږدي.
داکتاب علاوه تردې چه دخپل متن دهرې موضوع دپاره د تحليل او تحقيق شکل لري پورتني مطالب ئې هم ټول په نظر کښې نيولې دی او لدې لحاظه ويل کيدی شي چه ممکن دا به په پښتوژبه کښې اولين اثر او کتاب وي چه ددې هيواد عام خلکو ته وړاندې کيږي ترڅو چه له يوې خوا ددوی فکري او ذهني سطحې دلوړولو او ارتقا سره مرسته وکړي او له بلې خوا د اجتماعی وجايبو او تکاليفو يا د صالحه اعمالو په سلسله کښې عامو خلکو ته يو لړ ډير عمده ټکي او مطالب په لاس ورکړي او پدې وسيله دوی په خپلو اجتماعی او انسانی روابطو کښې خپلو هغو ديني وجايبو او مکلفيتونو ته ښه متوجه او ملتفت شي چه تراوسه ورته نه و متوجه شوي او يائې نه و پيژندلي.
همدغه د مسلمانانو اجتماعی وظايف او مکلفيتونه دي چه په تودې او جامعې ئې اثرپريوزي او تعلق ورسره نيسي او دغه مکلفيتونه دي چه مسلمانان اجتماعی خدماتو ته چمتو کوي او دخدای له مخلوق سره ئې مينې او همدرۍ ته راکاږي، اجتماع ته شکل او صورت ورکوي او تنظيم پکښې راولي.
نوځکه دغه موضوع ددغسې خاص اهميت په اثر ددې کتاب دبحث او څيړنې اساسي محور تشکيلوی.
دهغو آياتو په اتکاء او استناد چه پدې کتاب کښې بيان شوي دي هغه ځوک چه په اجتماعی وجايبو او تکاليفو کښې مقصروي تش زهد او محض عبادت ئې له الهی عذاب او عتاب نه نشي ژغورلی. يوه مسلمان او د اسلامي ټولنې افرادو ته لازم او واجب دي چه خپل اجتماعي وظايف، تکاليف او مکلفيتونه چه د صالحه اعمالو عمده رکن دی او د اسلام ددين ټول اجتماعي اساسات ورباندې ولاړ دي د فرايضو او واجباتو سره يوځای څنګ په څنګ او په مساوي او موازي توګه پرمخ بوځي، يواځې مونځ ددينداری دليل او عامل و نه ګڼي، ځکه چه پاک خدای دخپل هربنده سره دهغه د اجتماعی روابطو او مکلفيتونو په اساس هغسې معامله، محاسبه او عمل کوي.
کوم بل عمده نقش چه داکتاب ئې لري دادی چه هغه فکر او نظر چه وائي دين بايد دژوندانه په سياسي، اقتصادي، اداري او اجتماعي چارو کښې مداخله ونکړي او يواځې دعبادت په چوکاټ کښې په مساجدو او کتابونو کښې محبوس او محصور پاتې شي، په اساسي او قاطعه توګه ترديدوي او داثابتوی چه د اسلام دين پخپل نهاد او تهداب کښې د مسلمانانو په ټولو اجتماعي روابطو او دهغوی دژوندانه په ټولو امورو او ساحو باندې کامل تسلط او نفوذ لري او يواځې په عباداتو پورې مربوط او منحصرنه پاتې کيږي د اسلام دين چه دبشر دسعادت تضمين کوي طبعاً بايد دهغوی دژوندانه په ټولو امورو باندې کنترول ولري.
داکتاب په ډير ښه ترتيب او ښه صورت سره دډيرو تاريخي پيښو او واقعيتونو په بيانولو او دښو مثالونو په څرګندولو سره داثابتوي چه اسلام دخپلو پيروانو داداري او سياسي تنظيم او سمون دپاره ډير سودمند او جامع مقررات لري، تقوی او اهليت هغه دوه عمده پرنسيپونه دي چه اولاً د اسلام له خوا د اداري دپاره وضع شويدي او داکتاب پدغه لړکښې دهغې اسلامي جامعې خصوصيات، شکل، اساسات، ماهيت، اقتصادي او حقوقي سيستمونه داسې تشريح کوي چه په هروخت او هر عصر کښې دخپلو پيروانو ددغو ضرورتونو او احتياجاتو داساساتو او کلياتو ډيرښه جوابګوی وي، چه پخپله مؤلف هم ورته پخپل مختصر و الفاظو کښې داسې اشاره کړيده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((هغه سياسي جامعه چه اسلام د حضرت محمد صلی الله عليه وسلم له وخته د حضرت عمر (رض) دوهم خليفه ترشهادته، او وروسته ترهغه هم کله کله دنياته وړاندي کړه يوه داسي جامعه وه چه سياسي قدرت پکښي بې کبره او بې غروره دډير صالح خدمتګار په حيث استعمال شو او عدالت وتقوی، مساوات، مشوره، حريت، قناعت او په نفس حاکميت ئي هغه ښکاره خصوصيتونه او مميزات وچه نظيرئي بيا چاونه ليد.))

د سياسي، اجتماعي او اقتصادي ديموکراسی په واقعي مفهوم او د دغه اصل د رپښنو او نيلو په وده او انکشاف باندي پوهيدل چه څنګه، څه وخت او په څه ترتيب مينځ ته راغله دا کتاب ډيره ښه رڼا اچوي او دغه پديده د نورو پيغمبرانو او په تيره بيا د اسلام د پيغمبر او اسلامي دوري د نهضت مولود او محصول ګڼي او لد غه رهګذره کله چه دا کتاب د اسلامي صدر د جامعی اساسات څيړي او مطالعه کوي د دغي جامعي د جوړونکو يعني افرادو شخصيت، نظر، عمل او روش ته ګوري چه دغه جامعه له څنګه او کوموافرادونه جوړه شوي وه او بيا کله چه د دغي جامعي دافرادو شخصيتونه مطالعه کوي هلته په جامعي باندي نظر اچوی او د جامعي ماهيت او ساختماني شکل او حالت څيړي.

يعني د جامعي څيره او عکس د هغي دافرادو په څيرو کښي ګوري او دافرادو څيري او عکسونه ئي په جامعي کښي مطالعه کوي. طبعاً کله چه دا دواړه خواوي يو د بل ممثل، معرف او ممد وي د جامعي او جوړونکو ماهيت او خاصيت يو شي طبيعي ده چه ښه افراد، ښه جامعه جوړوي او ښه جامعه ښه افراد روزي او مينځ ته ئي راولي بيانو دغه شرايط خود په خوده او په اتوماتيکي ډول د هغي حقيقي او واقعي ديموکراسی د پاره ښه زمينه آماده کوي چه د اسلام د صدر جامعه ئي بهترين مثال و.

دافرادو او جامعي ترمينځ همه جانبه موازنه او توازن برقرارول او ساتل او د دواړو خواو دحقوقو، منافعو او آزاديو ترمينځ د توازن رعايت او حمايه، د هغوی د هريوه د منافعو ترمينځ د تصادم مخينوی او په نتيجه کښي د دواړو خواو د قوت، قدرت او صلاحيتونو ترمينځ داسي حدود او سرحد ټاکل چه يوه خوا هم هغه قوت او طاقت ونلري چه بله خوا وخوري يائي نابود او ختم کړی د اسلامي جامعي د بارزو خصوصياتو او مشخصاتو عمده او بارز صفت دی چه پدي کتاب کښي ئي ډيره ښه څيړنه شويده. دکتاتوره جامعه چه فرد او فرديت په کلي توګه محوه کړی يا فردی دکتاتوري چه دکتاتور لکه لويه هيولا او بلاوی خلک خپل مخلوق وګڼي او جامعه ورته، هيڅ قيمت او ارزښت ونه لری دواړه د اسلام له نظره منفوردي.

دغلام او غلامی د سيستم کلي اضمحلال، الغاء او دهغه ريښې شنډول چه د اسلام تر راتلو دمخه ئي لکه هيولی د ډيرو انسانانو په سرنوشت باندي لويې کولي د اسلام د پيغمبر او په دنيا کښي د اجتماعي عدالت د برقرارولو د يواځني قهرمان حضرت محمد (ص) او دهغه د يارانو په سيستماتيکي حرکت او عملی اقداماتو له مينځه ويوړل شو او دغه تاريخي او انقلابی افتخارهم د اسلام د اجتماعي عدالت د تامين په برکت دی چه برجسته مثالونه ئي پدي کتاب کښي ډيرپه ښه صورت راټول او څيړل شويدي.

په اقتصادی لحاظ د اسلام اقتصادی سيستم او روش ډير قاطع او مشخص دی او صريح احکام لري، اسلامی عدالت او مساوات دانه خوښوی چه په يوي اسلامي ټولني کښي يوئي نادار او پريشانه او بل ئي دقارونی جايدادونو مالک او خاوند وي.

که د اسلام اقتصادي سيستم په يوه جمله کښي خلاصه کيدی شي نو ويلی شو چه له شتمنونه اخيستل او په نادارو ئي ويشل د اسلام اقتصادي پاليسي ده او دغه ويش هم بايد داسي وي چه د نادار حيثيت او انساني کرامت ته هيڅ راز صدمه ونه رسوي.

فاحشه سرمايه او غنا په اسلام کښي د سرکشی، فتنې، فساد، ظلم، کبر او تکبر تومنه او منبع ښودله شويده چه د هر راز بيعدالتيو سبب ګرځي.

له فساد سره مبارزه، له ظلم سره مقابله، له بيعدالتی سره مجادله د حق حمايه او د عدالت قايمول اسلامی امر او تعليم دی نو ځکه د اسلام دين ملاکي، سرمايه داري، خاني او سرداري نه خوښوي او په ښه نظر ورته نه ګوري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څکه چه د پیغمبرانو د اوامرو په مقابل کښې سرکشي، تمرد او نافرماني همدغو خلکو کړیده، تحول او نوی دین دوی نه دی منلی او د ارتجاع حامیان او دزاړه حال طرفداران هم دوی پاتې شویدي.

فاحشه سرمایه او شتمنی پخپل اصل کښې دظلم، ظالمانو او نوروبیعدالتیو په مقابل کښې خپل خاوند او مالک زبون، جبون، ترسو او بزدله کوي او دمجادلې او مبارزې جرئت، احساس، توان او شهامت ورنه اخلي او اسلام نه غواړي چه پیروان ئې زبون او جبون وي او دحق او عدالت په برقرارولو کښې دظلم او ظالم له مقابلې نه وویرېږي یا وډارشي.

نو څکه اسلام سرمائې او شتمنۍ ته ښه نظر نلري. البته هغه سرمایه دارچه خپله سرمایه دجامعې دخیراو دخلکو دګټې دپاره په کار اچوي په اسلام کښې ډیر غټ حیثیت او مقام لري او په دغه ډله کښې نه حسابیږي.

اسلام نه یواځې فاحشه غنا او سرمایه چه دانسانیت دښمن دی بد ګڼي بلکه هرهغه شی چه له یوه انسان نه دهغه انسانیت اخلی نه خوښوي او داپدې چه اسلام اصلاً انسان سازه او انسانیت پرووره دین دی.

غیرملي، غیر دیموکراتیک، غیرولسي مسلکونه او نظامونه چه دځان بقا او دوام غواړي په یوې ټولنې کښې همیشه په سردار ، ملاک، خان او سرمایه دار اتکا کوي، همدوی دخپلو اجرااتو د پرمخ بیولو دپاره جذبوي څکه چه عقیدوي او مفکوروي نژدیوالی او اشتراک دوی یوله بله سره تړي او ملګری کوی داپدې چه دغه راز خلک په ټولنې کښې دتخریب، فتنې او فساد په خپرولو کښې خاص مهارت لری او غیرملی او غیر ولسي مسلکونه یا نظامونه خو په ټولنې کښې غیر دفساد له خپرولو نه بله سرمایه ګذاري اصلاً نه منلی شي او نه ئې کولی شي.

بیا هم همدا د اسلام دین دی چه هدف او مقصدئې داجتماعی عدالت تامین، دمساواتو براقراری او دواقعي دیموکراسۍ تعمیم دی نو څکه ئې دفتنې، فساد او ظلم د له منیځه وړلو دپاره له خپله آغازه دغو ظالمانو، سردارانو او سرکشو خلکو دمخالف قطب یعنې دتودې په اکثریت لکه نادارو، مظلومو، محتاجو، مسکینو او غریبو خلکو اتکا کړیده او دخپلو اجرااتو او اهدافو دپرمخ بیولو دپاره ئې هم دوی له ځانه سره شریک او ملګری کړی دی.

دحضرت محمد (ص) او دهغه دیارانو او اصحابو حیرانوونکی کارنامې، اجراآت، اقدامات او تعیینات پدغه مورد کښې هم د اسلام ددغه اقتصادي سیستم د تعقیب ښکاره ثبوت دی.

دا روش دغه حقیقت ثابتوي چه د اسلام د صدر جامعې د اجتماعي عدالت، کاملې برابرۍ او دیموکراسۍ دپاره خپل اداري او اقتصادي سیستمونه دواړه یوله بل سره هم آهنګ کړی وا ودیوه هدف دتامین دپاره ئې یوځای پرمخ بیول.

دحضرت محمد(ص) په مبارکو لاسونو باندې دحضرت بي بي خدیجې، حضرت عثمان او د اسلام دنورو ډیرو واقعي پیروانو دثروت او دارایۍ دتوزیع کولو طرزهمدغو نادارو او بیوزلو ته دا په ټینګه ثابتوی چه یواځې او یواځې همدا د اسلام دین او هغه هم دحضرت محمد(ص) او دهغه دیارانو او اصحابو دوخت اسلام وچه رفتارئې دګفتار او کردار سره یو وچه هغه په ډیر وسیع معنیٰ عبارت و د یوې سالمې او آزادې جامعی له جوړولو څخه.

عزیزالرحمن الفت

دحوت ۱۰- کال ۱۳۵٦

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

مقدمه

چاچه په بشري تاريخ کښې بې تعصبه صحيح تحقيق کړی او د منصف نظرخاوند دی دا مني چه پيغمبران، مصلحان او اخلاقي رهبران د بشريت لارښوونکي دي چه د انسان په تهذيب او اصلاح کښې ستره برخه لري او د جوامعو په ښه کولو او سمولو کښې ئې کار او زيار ډېر قدر وړ دی. دوی ددې د پاره چه نيکي په بدی او حق په باطلو غلبه ومومي، کړاوونه ګاللي، اورونو ته غورځول شوي، په کانو ويشتل شوي، په سولی ځيږول شوي او رټل شويدي. ددوي په تعليم او تربيت ډېرنه سرې سرې شويدي او قومونه د انسانيت په سمه لار منزل مقصود ته رسيدلي دي.

هر دين په خپل وخت کښې د تکامل او ترقی په لور کاملا يو مفيد حرکت و چه بشريت ئې وړاندې بيولی او فرهنګ ته ئې لوی خدمت کړيدی، دفرد جوړښت او د ټولنې ټولښت دلويو اديانو ميوه ده چه اسلام دغه ميوه نوره هم خوږه کړيده.

په دې کښې شک نشته چه دفرد او جامعې ښه والی او سموالی يو په بل پورې کلک تړون لري.

افراد جامعه جوړوي او جامعه دافرادو په جوړولو کښې مؤثر نقش لري. دفرد د رشد او تکامل د پاره ښه جامعه په کارده او ښه جامعه دښو اشخاصو په لاس جوړيږي. که دفرد او جامعې ترمنځ توازن ونه ساتل شي نو بيا يو په بل تيري کوي او خوري ئې.

په يوه ټولنه کې که فرد او فرديت ته زياته اعتنا وشي او فردي آزادي له خپله حده تجاوز وکړي نو بيا ځيني افراد د خپلو خاصو استعدادونو يا د مساعدو شرايطو او حالاتو په وجه ډېر پياوړي کيږي او په نورو افرادو تسلط پيدا کوي چه په دغه صورت کښې د انساني استعمار او استثمار مسئله منځ ته راځي او طبقاتي تضادونه طغيان کوي. که بالعکس فرد بيخي بې اهميته وګڼل شي او د ټولنې دقرباني ګډوری شي نو بيا د جامعې درونـد سيوری په افرادو لويږي او استعدادونه ئې وده نشي کولی. دفرد او جامعې په معامله کښې افراط او تفريط دواړه ډېر خطرناک دي او ددغې موازنې ساتنه ډېرزيات دقت غواړي. که ددې تلې هره پله درنه شي اجتماعي عدالت له منځه ځي او ظلم منځ ته راځي.

اسلام دفرد او جامعې په جوړولو کښې د اجتماعي نظام په حيث هم دفرد شخصيت او حيثيت محترم ګڼلی، هم ئې د جامعې خير او مصلحت په نظر کښې نيولی دی، هم ئې يو قوي او ستر جماعت يعنې اسلامي امت جوړ کړی چه عرب او عجم، تور او سپين، بډای او فقيرته ئې مساوي حقوق ورکړی او اجتماعي عدالت ئې له هرخه پورته او لوړ ګڼلی دی، هم ئې د شخصيت او استعداد رشد او تکامل ته زمينه مساعده کړې چه افراد د قابليت په صورت کښې نبوغ او قهرمانی ته ورسيږي او فرديت تجلی وکړي.

دفرد او جامعې جوړول د دواړو د پخلاکولو او ملګري کولو په معنی هم په اسلامي نظام کښې په ډېر دقت له نظر لاندې دي. هغه متوسط حد چه په دغه مورد کښې اسلام موندلی دفرد او جامعې متضادې ګټې خوندي کوي او يو له بله ئې مربوطوي.

اسلام د فرديت له روزلو سره په افرادو کښې اجتماعي شعور او احساس دومره قوي کړی چه فرد د جامعې په خدمت کښې د سر او مال قربانی ته چمتو شو او په خپله اراده ئې عمومي خير او مصلحت په شخصي ګټو مقدم وګاڼه او شخصيت ئې د خلکو په خدمت کښې ومومند.

د اسلام د بريالیتوب راز په همدې کښې دی چه په خپلو پيروانو ئې د ايثار او قربانی رښتيانی جذبه او ټينګه اراده پيدا کړه چه د اجبار ځای اختيار ونيوه.

په اسلام کښې د جامعې دخير او مصلحت د پاره د سر او مال قربانول يو لوړ هدف وګرځيد او تقدس ئې ومومند چه په روحي او نفسياتي لحاظ څه بايلل څه ګټل وګڼل شوه او په ذهن او شعور کښې ډېر لوی اساسي او حسي بدلون راغی او د قربانی افتخار د افرادو نصيب شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که چیري اسلام فرد ته دمالکیت حق نه وای ورکړی څه به ئي قربان کړي ؤ؟
که فرد په فداکاری مجبور وای او دده اراده پکښي دخیله نه وای دایثار اوفداکاری معنی به څه وه؟
دبي ارادو افرادو حرکت او عمل به هم ماشیني و او دفکرکولو ضرورت به نه و موجود.
پخوا اتردي چه د اسلام فعال او خلاق نقش دفرد او جامعي په جوړولو کښي په دواړو معناؤ و څیړو نه به داوي چه داختصار په ډول د اسلام په حقیقت او ماهیت ځان پوه کړو او پخوا اتردي چه د اسلام ماهیت او حقیقت ځانته معلوم کړو بهتره ده چه د اسلام او د حضرت محمد صلی الله علیه و سلم دنبوت او رسالت مطالعه له آغازه شروع کړو.

مُحمد صلی الله علیه و سلم
۵۷۰_۶۳۲م

کله چه د وحي ورځي را نژدي شوي محمد (ص) له خلوت سره مینه پیدا کړه ځکه به د حرا غار ته ورته او په شپو شپو به ئي هلته عبادت کاوه او آسماني خوبونه به ئي لیدل. دده رښتیاني خوبونه دوحی مقدمات وچه د چا په قول ئي شپږ میاشتي دوام وکړ.
دعمر څلویښت کاله ئي چه پوره شوه حضرت جبریل ورته د روژي په (۱۷) د دوشنبي په ورځ دنبوت پیغام راووړ دغه وخت دقمری کال په حساب دده عمر څلویښت کاله، شپږ میاشتي او اته ورځي وي او دعیسوي میلاد (۶۱۰) داګست شپږمه وه چه دی د حرا په غار کښي و او د (اِقرَاْ) امر ورته وشوه چه دوحی آغاز ؤ.
چا چه لومړی په ده ایمان راوړ په ښځوکښي بي بي خدیجه، په هلکانو کښي لس کلن (علي) او په آزادو سړیو کښي په احرار و رجالو کښي (۳۷) کلن (ابوبکر)، په موالیو کښي (زید بن حارثه) په مریانو کښي (بلال بن رباح) حبشي و.

اسلام ته خفی دعوت:

وروسته تر هغه چه (یاآیُهاالمُدَثر) سورت نازل شو محمد (ص) په غیر علني ډول اسلام ته د خلکو بلنه شروع کړه او دهغه خفي دعوت دري کاله دوام وکړ، په دغه موده کښي به مسلمانانو مونځونه له مشرکانو نه په پټه کول. یوه ورځ یوه مشرک ولیده چي (سعد بن ابی وقاص) په یوه پټ ځای کښي لمونځ کوي ځکه ئي دده دغه کار وغانده او سعد دهغه سره په شخړه اخته شو او مشرک ئي زخمي کړ، دالومړی وینه وه چه په اسلام تویي شوه.
په همدغه وخت کښي رسول الله (ص) او څو تنه اصحاب دارالارقم ته ننوتل او هلته به ئي لمونځ او عبادت کاوه. دارالارقم دصفا دغونډی په بیخ کښي دارقم ابن ابی ارقم کور وچه په اسلام کښي له سابقونو څخه دی.
یو شمیر صحابه چه د حضرت ابوبکر په بلنه مسلمانان شوي ؤ داوو: عثمان ابن عفان، زبیر بن عوام، عبدالرحمن بن عوف، سعد بن ابی وقاص او طلحه بن عبیدالله.

داسلام اظهار:

دخفي دعوت دري کاله چه پوره شوه په (۶۱۳) عیسوی کښي الله پاک رسول الله (ص) ته امر وکړ چه خلک په ښکاره دین ته راوبوله (فاصدع بما تُوءمرُوَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ - الحجر آیت ۹۴) یعنی ښکاره کړه هغه څه چه پري مامورکیږي او له مشرکالو څخه مخ واړوه.
داهم ورته وویل شوه: (وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ - الشعراء آیت ۲۱۴) وویروه خپله ډیره نژدي قبیله.
داسلام ښکاره دعوت چه شروع شو او پیغمبر خپل رسالت علني کړ دقریشو مشران: عتبه او شیبه د ربیعه زامن، ابوالبختري دهشام زوی، اسود ابن المطلب، ولید ابن مغیره، ابوجهل بن هشام، عاص بن وایل سهمی، نبیه او منبه دحجاج زامن او داسي نور ابوطالب د حضرت محمد (ص) تره ته ورغلل او ورته وئي ویل:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستاوراره زمونږ خدايان وکنځل، زمونږ دين ته ئې بدوويل، زمونږ پلرونه ئې ګمراهان وبلل، ته به يا هغه منع کوې او يا به ئې مونږ ته پريږدې او لاس به ترې اخلې، زمونږ دين ستا دين هم دى او تاهم د هغه دين ندى قبول کړى. ابو طالب له هغوى سره په ښه ژبه خبرې وکړې او رخصت ئې کړه دى پخپله رسول الله (ص) ته ورغى او د هغوى د غه خبرې ئې ورته وکړې، دخداى رسول (ص) له خپل دعوت نه لاس وانه خيست او خپل رسالت ته ئې دوام ورکړ.
قريش بيا ابو طالب ته ورغلل او داخل ئې ورسره په تنده لهجه خبرې وکړې خو بيا هم څه نتيجه ترې حاصله نشوه دريم ځل بيا دغه راز مفاهمه تکرار شوه مګر اولوالعزم پيغمبر خپل رسالت په هيڅ صورت پرينښود. بالاخره قريشو پخپله رسول الله (ص) ته رجوع وکړه او ورته ئې وويل که له دغه کاره لاس واخلې هر څومره مال چه غواړې در به ئې کړو چه له ټولو نه زيات مالدار شې، که د قريشو قيادت او سيادت دې خوښ وي ټول به دې اطاعت ته غاړه کيږدو او امرونه به دې منو، که مريض ئې او څه صحي عارضه درته پيښه وي طبيبان به درته راوغواړو او علاج به دې وکړو. رسول الله (ص) ورته په ځواب کښې وويل: که څوک مې په يوه لاس کښې لمر او په بل لاس کښې سپوږمۍ کيږدي قبول به ئې نکړم او له خپل رسالت نه به لاس وانخلم.
کله چه قريش پخپلو ټولو کوششونو کښې ناکامه شوه نو د حضرت محمد (ص) او دده داصحابو د ځورولو او ازارولو اراده ئې وکړه او خصوصاً هغه مومنان چه ضعيفان او بې مرستې و لکه موالي او غلامان چه قومي ملاتړئې نه درلود او له نورو ځايو راغلي و له سختو شکنجو او عذابونو لاندې ونيول شوه چه له اسلامه واوړي او د حضرت محمد (ص) پيروي پريږدي مګر اسلام او حضرت محمد (ص) دخپلو پيروانو په روح او ضمير کښې دومره عميق نفوذ کړى وچه د دين په لار کښې ئې د سر او مال قربانول ابدي ژوند ګاڼه او له ډيرو شديدو فشارونو لاندې ئې خپل ايمان ټينګ ساته.
په دغسې وخت کښې چه مومنان ډير لږ او په ډير ضعيف حالت کښې و د حضرت محمد (ص) علني تبليغ او ښکاره اسلام مسلمانان له ډير مشکل امتحان سره مخامخ کړل.
هغه نقش چه اسلام ئې دافرادو او اشخاصو په روحى تقويه او معنوي جوړښت کښې لري په همدغه لومړى مشکله مرحله کښې خپله معجزه ښيي او دا ثابتوى چه اسلام د ډيرو ضعيفو کسانو روحيه او سجيه څومره پياوړې کړه او له څنګه خلکو نه ئې څنګه خلک جوړ کړه؟
د مثال په ډول ددغو څوتنو مقاومت او ټينګ عزم دخاصې يادونې وړدى.

بلال:

حضرت بلال دحبشي رباح زوى چه مور او پلارئې اسيران نيول شوي و او دى د اميه بن خلف غلام پاتې شو د اسلام په دين مشرف شو او په همدغه وجه به اميه دى لوڅ لغړ په سره غرمه کښې په سروشګو کښې خښ کړاو درنه تيږه به ئې په سينه ورته کيښوده چه دکفر کلمه پرې وواېي اولات ومنات اوعزى په خدايي ومني مګر بلال به په همدغه حال کښې احد احد ويل او خپله عقيده ئې نه پټوله.
چاچه د مکې معظمې د سره اوړي سره غرمه ليدلې وي هغه پوهيدلى شي چه د دغه عذاب تحمل څومره مشکل دى او په دغسې حال کښې د وحدانيت اواز او چتول څنګه ايمان غواړي؟
يوه ورځ چه دغه حال ابوبکر وليد نو اميه ته ئې وويل له خدايه نه ډاريږې چه دغه مسکين دغسې په عذابوې. اميه ورته وويل: تا فاسد کړيدى ته ئې خلاص کړه. ابوبکر وويل: زه يو غلام لرم چه ستا په دين دى هغه به تاته درکړم ته دى ماته راکړه. اميه داخبره ومنله او بلال ئې حضرت ابوبکر ته ورکړ، ابوبکر هغه سمدلاسه ازاد کړ او له دغسې عذابونو نه ئې نجات ورکړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یاسر، عماربن یاسر او سمیه د یاسر ښځه:

هغه وخت چه رسول الله (ص) په دارالارم قم کښېې و او د مسلمانانو شمیر لا ځلویښتو تنو ته نه و رسیدلی چه عمار، یاسر او سمیه مسلمانان شوه او بني مخزومو په همدغه سبب عمار او دده پلار او مور په ټکنده غرمه کښې ابطح ته بیول او سري شګې به ئې پرې را اړولې چه دغه دین پریږدي او بیرته پخواني دین ته واوړي. رسول الله (ص) چه دوی په دغه حال ولیدل نو ورته ئې وویل:

(صَبراً آلَ یَاسَر فَاِنّ مَوعِدَکُمُ الجَنّهٔ) صبر کوی ځای موجنت دی. دالنده وینا چه دیوه پیغمبرد خولې وه دومره موثره وه چه یاسر په دغه سخت عذاب کښې مړشو او خپل ژوند ئې دعقیدې په لاره کښې قربان کړ.

سمیه هم په همدغه حال کښې صابره پاتې شوه او چه ابوجهل ورته بد رد وویل، دې هم بالمثل سخت ځواب ورکړ او ابوجهل په ډیرې بیرحمی په فحبیع او وحشیانه ډول ووژله. په اسلام کښې لومړی شهیده همدغه سمیه دعمار مور ده چه د ابوجهل په لاس په جارحه آله په قتل ورسیده. سمیه په دغسې حال کښې هم له ابوجهل غوندې ظالم او قسي القلب سړی نه ونه ویریده او ځواب ئې وروګرځاوه.

خباب:

وائي چه دی شپږم سړی و چه په اسلام مشرف شو او دقریشوله لاسه په هغو سرو شګو کښې ښخیده چه جوار به پکښې وریته کیدل مګر خباب په هیڅ صورت چاله خپلې عقیدې وانه ړاوه او په خوله ئې هم دکفر کلمه رانغله که څه هم دده په شا به په اورسرې کړې تیږې هم ایښودل کیدې.

صهیب:

د سنان رومی ځوی صهیب چه دی او عمار بن یاسر په یوه ورځ مسلمانان شوی ؤ او دمسلمانانو شمیر لا ځلویښتو ته نه و رسیدلی دقریشو له لاسه ئې ډیر عذابونه اوکړاوونه ولیدل او دهجرت اراده ئې وکړه قریشو دی پدې شرط پریښود چه خپل مال ئې ټول قریشو ته پریښود او دی ترینه یوسر او دوه غوږه لاړ.

عامر بن فهیره:

رسول الله (ص) لا دارالارقم ته ننوتلی نه و چه عامر بن فهیره اسلام راووړ. دی هم دضعیفانو له جملې څخه و او له ډیروستونزو او کړاوونو سره مخامخ شو مګر مقاومت ئې له لاسه ورنکړ او بې ایمانه نشو. حضرت ابوبکر دی هم وپیره او ازاد ئې کړ.

لبیبه:

دبنی مومل مینځه هغه وخت مسلمانه شوه چه عمربن خطاب لا په اسلام مشرف شوی نه و. عمر د اسلام په وجه لبیبه په راز راز عذابونو کړوله مګر عمرغوندې یوه قوي شخص ونکړی شوه چه دلبیبې په ایمان غلبه وموميي او د اسلام جذبه ئې مړه کاندې. دا هم حضرت ابوبکر وپیرله او ازاده ئې کړه.

دا و دایمان دقوت یو څو مثاله چه دشرک اوکفر په مقابل کښې ئې ثبات او مقاومت د اسلامي تاریخ له مفاخرو څخه ګڼلی شو.

اوس چه د اسلام لومړنی حال څه نه څه معلوم شو په اسلام به یو اجمالی نظر واچوو او وبه ګورو چه دغه دین له خپلو پیروانو څه غوارړی او څه ترې جوړوي؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلام

د اسلام سپيڅلی دين په دوو ټکوکښې خلاصه کولی شو:
ايمان او صالح عمل.

په قرآن کريم کښې چه هرځای ايمان ياد شويدی صالح عمل (وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ) ورسره جوخت ملګری دی. يعني بې عمله ايمان اوبې ايمانه عمل ئې ندی پکار.

ايمان دهغې عقيدی نوم دی چه سړی ديوه خدای خدائي، دمحمد(ص) پيغمبري دزړه په صدق ومني، قرآن کريم او دالله تعالی (ج) نورکتابونه، ملکې اوپيغمبران په حقه وګڼي، خير او شر د خدای له لوري مقدر وبولي او پس له مرګه بيا ژوند ته اميدوار وي.

صالح عمل دوه ډوله دی: يو هغه فرايض او واجبات دي چه مومنان ئې دعبادت په توګه سرته رسوي يعنی کلمه ويل، مونځ کول، روژه نيول، زکوة ورکول، حج اداکول او داسې نورواجبات.

بل هغه اجتماعي وظايف اومکلفيتونه دي چه په اجتماع او جامعې پورې تعلق لري او په نوروئې اثر پريوزي. په تعبدي فرايضو کښې هم زکات ورکول علاوه په دې چه مالي عبادت دی اجتماعي منظور پکښې ډير قوي دی چه نورو ته ئې خير او ګټه رسيږي.

دجمع، جمعې او اخترونو مونځونه او حج هم اجتماعي جنبه لري، دصالحو اعمالو ډيره درنه او مهمه برخه هغه وجايب اوتکاليف دي چه اجتماعي ژوند او دجامعې نيکمرغي تامينوي.

اسلام که له يوې خوا دمومن اومسلمان تعلق له خدای سره ټينګوي له بلې خوائې دجامعې دمفيد اوصالح غړی په حيث دجامعې اجتماعي خدماتو ته چمتوکوي او دخدای له مخلوق سره ئې مينه او همدردي پيداکوي.

که څوک په اجتماعي وجايبو اوتکاليفو کښې مقصر وي تش زهد اومحض عبادت ئې له الهي عذاب او عتاب څخه نشي ژغورلی.

په قرآن کريم کښې داسورت: (أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالدِّينِ فَذَلِكَ الَّذِي يَدُعُّ الْيَتِيمَ وَلَا يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ)

په ډير صراحت مونځ کوونکي پوهوي چه يوا ځې مونځ ددينداری دليل نه دی بلکه له دغه مهم عبادت سره ديتيم او مسکين مرسته او لاس نيوی هم ددين مهم رکن دی که څوک داکارنه کوي او محض عبادت او مونځ کوي هغ په حقيقت کښې ريا کار اوله لمانځه څخه غافل دی چه دين ئې په صدق نه دی منلی او دافسوس وړدی.

په دې آيتونوکښې الله تعالی دخطاب په ډول خپل رسول (ص) ته وايې:

آياليدلي دې دې هغه څوک چه ددين تکذيب کوي او دجزا ورځ دروغ ګڼي داهغه څوک دی چه يتيم رټي او دمسکين په مړولو کښې له تحريص او بيړې نه کارنه اخلي، دهغو مونځ کوونکو په حال افسوس چه له خپل لمانځه څخه غافل دي او ماعون منع کوي.

ماعون هغه ورځني کارآمد شيان دي چه خلک ئې معمولاً يوله بله په عاريت غواړي لکه: کټوه، ديګی، تبر، لور، تار، ستن او داسې نور.

په اسلام کښې مومن دمومن ورور ګڼل شوی او (اِنَّمَا المؤمِنُونَ اِخوَةٌ) قرآنی تړون دی چه مومنان ئې د ايمان په حبل المتين ټينګ تړلي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا وروري محض د خولې خبره نده او عملي ثبوت غواړي چه بايد په زړه کښې ځاى ولري او په لاس او پښو ئې عملاً اثبات وشي.
رسول الله (ص) مومن او مسلمان داسې معرفي کوي:
(لَا يُؤمِنُ اَحَدُكُم حَتّىٰ يُحِبَّ لِاَخِيهِ ما يُحِبُّ لِنَفسِهِ-عن انس رواه البخارى) يعني ستاسو هيڅ يو (كامل)مومن کيدى نشي څو چه د خپل ورور د پاره محبوب و نه ګڼي هغه چه د ځان د پاره محبوب ګڼي يعنې هغه څه چه په ځان ئې لوروي بايد په بل مومن ئې هم ولوروي. دا هم د رسول الله (ص) حديث دى:(اَلمُؤمِنُ اَخُو اَلمُؤمِنِ لَا يَظلِمُهُ وَلَا يَخذُلُهُ وَلَا يَسلِمُهُ)مومن د مومن ورور دى چه نه پرې ظلم کوي نه ئې يواځې پريږدي او نه ئې ظلم ته سپاري. په يوه بل حديث کښې راغلي دي:(اَلمُؤمِنُ لِلمُؤمِنِ كَالبُنيَانِ يَشُدُّ بَعضُهُ بَعضَاء-عن ابى موسىٰ رواه البخاري) مومن د مومن د پاره لکه بناء داسې ده چه بعضې ئې بعضې ټينګوي.
د مسلمان په باب رسول الله (ص) ويلي دي:(اَلمُسلِمُ مَن سَلِمَ اَلمُسلِمُونَ مِن لِسَانِهِ وَيَدِهِ–بخاري) مسلمان هغه دى چه مسلمان ئې له ژبې او لاس څخه په امان وي.
اسلام ديوه مسلمان تش طاعت او عبادت ته نه ګوري بلکه په اجتماع کښې ئې ګوري چه له نورو سره څه سلوک او څه راز رويه لري.
وايې چه يوه شاهد د حضرت عمر (رض) په مخکښې شاهدي اداکړه او هغه دغه شاهد ته وويل داسې څوک راته راوله چه تا پيژني. شاهد يو سړى راووست چه د شاهد ښه ستاينه ئې وکړه عمر (رض) ستايونکى ته وويل ته ئې نژدې ګاونډى (همسايه) ئې چه مدخل او مخرج ئې درته معلوم وي؟ ستايونکي وويل: نه ! عمر (رض) وويل: په سفر کښې ئې ملګرى شوى يې چه اخلاقي مکارم ئې درته څرګند شوى وي؟ هغه وويل: نه ! عمر (رض) بيا وويل: د درهم او دينار معامله دې ورسره کړيده چه پرهيزګاري او تقوىٰ ئې درته ښکاره شوې وي؟ هغه بيا د نه ځواب ورکړ.
دا ځل حضرت عمر (رض) ورته وويل: ګمان کوم چه په مسجد کښې دې په لمانځه ولاړ ليدلى چه د قرآن په لوستلو ئې همهمه او زمزمه کړيده او خپل سرئې ټيټ کړى او جګ کړى دى. ستايونکى وويل: هو ! عمر هغه ته وويل: ځه لاړشه ته ئې نه پيژنې او شاهد ته ئې وويل: لاړشه بل څوک راوله چه تا پيژني.
له دې ماجرا څخه ډيره ښه معلوميږي چه اسلامي نظر يو مسلمان يوازې په مسجد کښې نه ګوري په کور کښې، په سفر کښې او په معامله کښې ئې هم ګوري او شهادت ئې هغه وخت قبلوي چه عملاً ئې اجتماع ته ښه امتحان ورکړې وي. هغه څه چه اسلام ئې په پوره مومن او مسلمان کښې غواړي او خوښه وي ئې په دې آيتونو کښې ئې بيان په ښه شان شويدي:
(لَّيْسَ الْبِرَّ أَن تُوَلُّواْ وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَـكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِوَالْمَلآئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّآئِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُواْ وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاء والضَّرَّاء وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَـئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَـئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ البقره آ:١٧٧) نيک عمل يوازې دا نه دى چه خپل مخونه د مشرق او مغرب خواته واړوئ. لويه نيکي د هغه چانيکي ده چه په خداى او د قيامت په ورځ، په ملکو، په کتابونو او په پيغمبرانو ايمان راوړي او مال ورکوي سره له دې چه ورته ګران وي خپلوانو ته يتيمانو ته محتاجو ته، مسافرو او سوالګروته او لګوي ئې د غاړو په ازادولو کښې او مونځ کوي. زکات ورکوي او پخپل عهد وفاکوي کله چه عهد وکړي(او خاص ګرزوو) صبر کوونکى په سختيو ، کړاوونو او په جنګ کښې. دا ډله هماغه کسان دي چه صادقان دي په دين کښې او هم دوى دي متقيان. په دې آيت کښې پس له ايمانه اول مال ورکول خپلوانو ، يتيمانو ، مسکينانو ، پرديسيانو ، سوالګروته او د غلامانو د ازادولو د پاره نيک کار ګڼل شوى او پس له هغه مونځ او زکات.
دلته د زکات ذکر دا ښيي چه يوازې د زکات ورکړه کافى نه ده بايد سربيره په زکات نور مال هم په خيريه چارو کښې د حاجت خاوندانو ته ورکړشي. وفا په عهد او په شدايدو کښې صبر او ثبات هم د اصلي نيکۍ مهمه برخه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رښتیاني ایمان او اسلام له خدای او رسول او له فی سبیل الله جهاد سره داسې ټینګه مینه غواړي چه نورې مینې ئې په مقابل کښې دوجود اظهار ونکړی شي څکه الله تعالی فرمائی:
(قُلْ إِن كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَآؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُم مِّنَ اللّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُواْ حَتَّى يَأْتِيَ اللّهُ بِأَمْرِهِ التوبه آ:۲۴)
ووایه ! (ای محمده) که دي ستاسو پلرونه، ستاسو زامن، ستاسو وروڼه، ستاسو میرمنې، ستاسو خپلوان او هغه مالونه چه پیدا کړي مو دي او هغه تجارت چه دبازار له سړېدو څخه ئې په ویره کښې یاست او هغه استوګنځي چه خوښ مو دي له پاک الله له رسول الله او له فی سبیل الله جهاد څخه زیات محبوب، نو بیا دخدای عذاب ته سترګې په لاره اوسئ. په دې آیت کښې هغه ټول شیان چه انسان ورسره ډېره مینه لري او په هر چا له هرڅه نه ګران دي یاد شویدي او بیا ویل شوي که ددغو ټولو په مقابل کښې دخدای، درسول او فی سبیل الله جهاد پله درنه نوي دالهي عذاب مستحق یاست او دغه راز ایمان هغه ایمان نه دی چه دفلاح موجب ګرزي.
تش په ژبه ایمان څه ایمان نه دی بلکه ایمان یوه راسخه عقیده ده چه له زړه سره نه شکیدونکی تعلق لري.
قرآن پخپله دایمان په باب وائي: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ –الحجرات آ:۱۴) بادیه نشینو عربوو ویل چه ایمان مو راوړی. ووایه (ورته) ایمان مو نه دی راوړی لیکن ووائ منقاد شوي یو حال دا چه ایمان مو زړونو ته نه دی ننوتی.
هغه ایمان چه زړونو ئې مزه لیدلې ده له هرڅه نه خوږدی او دغه ایمان هرڅه کولی شي. ایمان باید کامل وي ناقص او نیمګړی ایمان څه ګټه نلري. الله تعالی فرمایي:
(أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاء مَن يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنكُمْ إِلاَّ خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ البقره آ:۸۵) آیا ایمان راوړئ دکتاب په یوه برخه او په بله برخه کافر کیږئ څوک چه له تاسو څخه دغسې کوي د هغه جزا نه ده مګر رسوایي ده ددنیا په ژوند کښې او د قیامت په ورځ به سخت ترین عذاب ته ورګرزول کیږي. دا څکه چه ایمان تجزیه نه قبلوي او دخدای کتاب داسې نه دی چه څوک به ترینه څه اخلي او څه به ردوي. دخدای امر همدغه دی چه وایي:
(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ ادْخُلُواْ فِي السِّلْمِ كَآفَّةً –البقره آ:۲۰۸) ای مومنانو ننوزئ په ټول اسلام کښې. ننوتل دا نه دي چه سړی یوه پښه له دروازې نه دننه کړي او نور دباندې ولاړ وي.
اسلام ډېر احکام لري د اسلام شرعي احکام چه د خدای له لوري نازل شویدي عملي تطبیق غواړي او تعمیل ئې حتمی دی.
په اسلامی هیوادونو کښې که اسلامي شریعت جاري نه وي او د خدای داحکامو خلاف فیصلې او اجراآت کیږي دغسې نظام ته اسلامي نظام نشو ویلی.
په اسلام کښې دخدای له حکمه مخالف حکم دچلیدو نه دی، اصلي حکومت دخدای حکومت دی د اسلام زما مداران دخدای داحکامو چلوونکي او تطبیقوونکي دي. الله پاک خپل پیغمبر ته وایي: (فَاحْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ –المایده آ:۴۸) نو حکم وکړه د دوی تر منځ په هغه څه چه خدای نازل کړیدي، په بل آیت کښې وائي: (وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ فَأُوْلَـئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ– المایده آ:۴۴) او هر څوک چه حکم ونکړي د هغه څه موافق چه خدای نازل کړیدی نو دغه ګروه همدوی دي کافران.
اسلام له مومن او مسلمان څخه شجاعت او بهادري غواړي چه بې دخدای له ویرې بله ویره باید په زړه کښې ونلري او بې زړه سړی کامل مسلمان کیدی نشي دخدای په اوامرو او مناهیو کښې دا امر او نهی هم شته چه وایي: (فَلاَ

(c) ketabton.com: The Digital Library

تَخْشَوُالناس وَاخْشَوْنِ، فَلاَ تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ –المايده آ:۳ او ۴۴) نو مه ډاريږئ له خلکو نه او وډارشئ له ما څخه يوازې له خداى څخه ډاريدل او له خلکو څخه نه ويريدل د اسلامى احکامو په تعميل کښې ډير زيات دخل لري.

د مثال په ډول د عدالت قايمول هغه ګران کارد ى چه کله د اشخاصو او کله ديوه قوم د دښمنۍ باعث ګرزي او يو ډارن ويرندونکى سړى نشي کولى چه په دغسې مواردو کښې عدالت وچلوي. په دغسې مورد کښې هغه څوک چه له خلکو ډاريږي يا له خدايه نه ډاريږي په دواړو حالو کښې د عدالت له قيام څخه ډډه کوي او څوک چه هم له خلکو ډاريږي او هم له خدايه نه ډاريږي هغه خو هيڅکله د دغه کارجوګه نه وي. په قرآن کريم کښې چه د عدل کولو او د بې عدالتۍ د مخنيوي په باب ډير تاکيد شوى دا هم ويل شوي دي:(وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى المائده آ:۸) او باعث دې نکړي تاسې د قوم دښمني په دې چه انصاف ونکړئ، عدل وکړئ، عدل زيات نږدې دى تقوى ته. په يوه بل آيت کښې وايي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ إِن يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقَيرًا فَاللّهُ أَوْلَى بِهِمَا فَلاَ تَتَّبِعُواْ الْهَوَى أَن تَعْدِلُواْ-النساء آ:۱۳۵) اى مومنانو اوسئ استوار په انصاف، شهادت ورکوونکي د خداى د پاره که څه هم ستاسو په ضرروي يا ستاسې د مورو پلار او خپلوانو په ضرروي، غني وي که فقير خداى په دوى زيات مهربان دى، پيروي مه کوئ د نفسي هوا په عدالت کښې.

عدالت قايمول طبعآ له ظلم سره مقابله او مجادله غواړي او مومن ته دا اجازه نه ورکوي چه پخپله مظلوم واقع شي يا بل مسلمان د مظلوميت په حال کښې ووينى او بې تفاوته پاتې شي. رسول الله(ص) وايي:(اِنَّ اَعظمَ الجهَادِ عِندَ اللّهِ کَلمَةُ عَدلٍ عِندَ اِمَامٍ جَابِرٍ ابوداؤد-ترمذي) لوى جهاد د خداى په نزد د عدل کلمه ده د ظالم امام په مخکښې. د اسلام ټول واجبات بيانول او اسلامى تربيه او اخلاق په تفصيل سره ښودل په دغه مختصر بحث کښې نه ځايږي. دلته همدومره يادونه بس ده چه اسلام د مسلمانانو په ژوندانه، په اقتصادي، اجتماعي او سياسي لحاظ حاکميت لري چه دغه حاکميت په تشريعي برخه کښې د قانون په حيث کامل تطبيق غواړي. له بلې خوا اسلام د تهذيب النفس او روحي تزکيې په لحاظ په ثقافت او کلتور کښې ژوري ريښې لري چه د فرد او جامعې په جوړښت کښې ئې اخلاقي او تربيوي اغيزې ځرګندې دي.

اوس چه د اسلام ماهيت او حقيقت په کلي او اجمال ډول څه نه څه وښودل شو نو وبه ګورو چه اسلام څنګه جامعه جوړه کړه؟ او څنګه افراد ئې جوړ کړه؟ په دغو دواړو برخو کښې د اسلام حقيقت نور هم ښه ځرګنديږي او د اسلام پيژندنې په باب ښه مرسته کوي.

اسلامى جامعه جوړول

کله چه حضرت محمد مصطفى(ص) په مکه مکرمه کښې خپل رسالت د اسلام په تبليغ شروع کاوه عرب په مختلفو قبايلو او عشايرووېشل شوي و او مختلف عقايد ئې درلوده يعنى له قبيلوي تعصبونو او دښمنيو سره ئې په افکارو او معتقداتو کښې هم تشتت او اختلافونه موجود و.

ځينې په دې عقيده وچه نه خداى شته او نه پس له مرګه ژوند. ژوند همدغه دى چه په دنيا کښې دى او مرګ د دهر او زمانې کاردى. قرآن کريم د دغو کسانو دغه عقيده په دې ډول بيانوي:

(وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ–الجاثية آ:۲۴) ځينې نور د خداى په وجود قايل وو مګر پس له مرګه ژوند ته نه وو قايل. نور خلک د بتانو بندګان و او هري قبيلې د ځان د پاره بيل بت په خدائي منلى ؤ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(ود) دکلب دقبیلي (سواع)دهذیل (یغوث)دمذحج اویمنی قبایلو (نسر)دذی الکلاع (یعوق) دهمدان (لات) دثقیف (عزی) دقریشو اوبنی کنانه (منات) د اوس او خزرج دقبیلو خدایان و. اوتر دغوټولو بتانو لوی بت (هبل) و.
سربیره په دې ځینې خلک یهودیت ته، ځیني نصرانیت ته قایل و ، چا دملکو بندګي کوله او چا د پیریانو.
اخلاق او عادات په ډیر منحط حال کښې و ، ښځوته په انساني ارزښت نه وو قایل، لوڼې به ئې ژوندی ښخولې، غلامان دحیواناتو په څیر ګڼل کیده، فحشاء، ربا، ظلم او ناروا څه حدود نه درلوده قبیلوي افتخار، نسبي غرور او خرافات پرستئ په اذهانو تسلط درلود.
په دغسې حال کښې له دغسې شرایطولاندې چه نه نظم و اونه آئین نه یوملي حکومت و، نه سیاسي او اجتماعي سازمانونه، له دغسې خلکو نه یو امت جوړول څه اسانه او ارزانه کار نه و.
د اسلامي جامعې اساس په مدینهٔ منوره کښې کیښودل شو اودغه جامعه له مهاجرو او انصارو څخه جوړه شوه یعنې یوجزء خواران اوفقیران اوبل جز ئې شتمن اوبډایان وچه په آغاز کښې ئې طبقاتي تضاد موجود و خودغه تضاد د اسلام تحت الشعاع واقع شو او مینه په هر څه غالبه شوه.
دمکې مسلمانانو د اسلام دپاره خپل کورونه اومالونه په مکه کښې پریښودل، له خپلوډیرونږدې عزیزانو څخه جلا شوه او مدینې ته دبیوزلو پردیسیانو په حیث راغله. انصارودوی ته د اسلامی جذبې په تقاضا په ډیره مینه کورونه او ځایونه ورکړه اوپه دوی باندی ئې پیرزوینه ډیره زیاته وه.
مهاجرین فقیران و اومدینې ته د پردیسیانو په حیث راغله، انصارچه دمدینې اصلي اوسیدونکي اوشتمن خلک و، دوی ته ئې پخپلو کورونو کښې ځای ورکړاو خپله شتمني ئې ورسره شریکه کړه حتی چه د انصارو یوه تن یوه مهاجرته وویل: زه دوه میرمني لرم هره یوه چه ستاخوښه شي هغه به طلاقه کړم چه ته ئې په نکاح واخلې.
دمهاجرینو هغه فداکاري چه د اسلام ددین دپاره ئې خپل هر څه دمکې قریشو ته پریښوده او دوی یوسر او دوه غوږه مدینې ته راغله او دانصارو دغه ایثارچه د اسلام په جذبه ئې مهاجرینو سره هر راز مادي اومعنوي مرستې وکړې په بل عبارت دشتمنو اونیستمنو دغه راز ائتلاف او دیوې جامعې تشکیل دنن ورځې د اقتصادي ګټو اوطبقاتي تضاد په منطق نه برابریږي.
د اجامعه په اسلامي اخوت اومشترکه عقیده بنا وه او د (انما المؤمنون اخوة) په اساس رسول الله (ص) دمهاجرو اوانصارو ترمنځ د ورورولئ تړونونه قایم کړه. په دې ورورولئ کښې عرب او عجم، غلام اوبادار، تور او سپین فرق نه درلود اودمنافعو تصادم پکښې څه درزنښو اچولی.
دانصارو ایثار په قرآن کریم کښې داسې ستایل شویدی.
(يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ ولايَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الحشر آ:۹)یعنې دوی محبوب او عزیزګڼي هغه چه دوی ته هجرت کوي او څه چه مهاجروته ورکول کیږي انصار پخپلوزړونوکښې څه حسد نه حس کوي، له ځانه نورمقدم او غوره ګڼي که څه هم دوی پخپله محتاج او اړ وي.
دا آیت هغه حال بیانوی چه ډیرمالونه د (فئي) په صورت یعنې بې جنګه د رسول الله (ص) لاس ته ورغله او هغه ئې ټول په مهاجرو وویشل او دانصار دوو تنوته پکښې برخه ورکړه شوه چه هغوی څه نلرل او نور ټول انصار بې برخې پاتې شوه.
دغه ویشنه په دې لحاظ وه چه دمهاجرو او انصارو ترمنځ څه نه څه مالي موازنه اوتسویه مراعات شي مګر بیائې هم انصاروکښې څه رخه پیدا نکړه او دمهاجروحق ئې مقدم وګاڼه.
هغه مثالي جامعه چه اسلام دحضرت محمد (ص) له وخته دحضرت عمر (رض) دوهم خلیفه ترشهادته او وروسته تر هغه هم کله کله دنیا ته وړاندې کړه یوه داسې جامعه وه چه سیاسي قدرت پکښې بې کبره اوبې غروره دډیرصالح خدمتګار په حیث استعمال شو او عدالت، تقوی، مساوات، حریت، قناعت او په نفس حاکمیت ئې هغه ښکاره خصوصیتونه او ممیزات وچه نظیرئې بیا چاونه لید.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسلامي جامعې په جوړولو کښې جهاني او عالمي نظر دخيل و او د محيط و ماحول له سطحې نه ئې مقام ډير او چت و. په داسې حال کښې چه عربو قبيلوي ژوند درلود او ملي قدرت لا نه و متشکل شوی حضرت محمد(ص) د قرآن په لارښوونه د قوميت او وطنيت له ساحې نه بهر خپل رسالت د ټولو خلکو او عالميانو د پاره وګڼه او په عربو پورې محصور پاتې نشو. د قرآن کريم دا آيتونه:

(وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ- سوره انبيا آ:۱۰۷) (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا –سبا آ:۲۸)

(وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولاً وَكَفَى بِاللّهِ شَهِيدًا -النساء آ:۷۹) دا مطلب په صراحت ثابتوي چه اسلام د دين په حيث او ديوه اجتماعي نظام په حيث ډير وسيع نظر درلود او تعلق ئې له بشريت سره وځکه د مومنين يا مسلمين په ځای د (عالمين) کلمه او د (ناس) کلمه استعمال شوه او (كَافَّةً لِلنَاسِ) وويل شوه په همدغه اساس ئې په مطلق ډول بني آدم د کرامت خاوند وګڼه او د (وَلَقَدْ كَرَّمْنَابَنِي آدَمَ)اعلاميه ئې خپره کړه چه په هغه زمانه او په هغسې محيط کښې ئې توقع نشوه کيدی.

په دغه اسلامي جامعه کښې هغه مقام او منزلت چه زيد بن حارثه، اسامة بن زيد ، بلال حبشي، صهيب رومي، سلمان فارسي او نورو عجمو او مواليو درلود ، د دې مترقي عصر په غربی او شرقی ديموکراسۍ کښې ئې مثال نشو موندلی.مونږ وينو او ګورو چه يو زر او څوسوه کاله وروسته په امريکا غوندې هيواد کښې تورپوستکي په څه نظر کتل کيږي.

په نبوي احاديثو کښې د بشر دوستۍ او بشرپالنې درسونه ډير موندلی شو چه هلته د مومنانو يا مسلمانانو په ځای (ناس) ويل شويدی چه په خلک ئې ترجمه کولی شو.

مثلا:(خَيرُ النَّاسِ مَن يَنفَعُ النَّاسَ) خلک په دې پوهوي چه په خلکو کښې بهتر هغه څوک دی چه خلکو ته ئې خير او ګټه رسيږي. په بل حديث شريف کښې راغلي دی:(اَلنَّاسُ عَيَالُ اللهِ وَ اَحسَنُ النَّاسِ اِلی اللهِ اَحسَنُهُم اِلیٰ عَيَالِهِ) يعني خلک د خدای عيال دي، د خدای په نزد بهترين خلک هغه دي چه د خدای د عيال سره نيکي کوي.

په بل ځای کښې پيغمبر(ص) خلکو ته داسې خطاب کوي:(اَيُّهَا النَّاسُ اِنَ رَبَّکُم وَاحِدٌ وَ اِنَ اَبَاکُم وَاحِدٌ کُلُّکُم مِن آدَمِ وَ آدَمُ مِن تُرَابٍ اِنَّ اَکرَمَکُم عِندَ اللهِ اتقَاکُم لَا فَضلَ لِعَرَبِي عَلیٰ عَجَمِي وَ لَا لِاَبيَضَ عَلیٰ اَسوَدَ اِلَا بِالتَّقویٰ) ای خلکو خدای مو يو دی پلار مو يو دی ټول له آدم څخه ياست او آدم له خاورو څخه دی د خدای په نزد ستاسو ډير مکرم هغه دی چه ډير پرهيزګار دی، عربي په عجمي او سپين په تور څه فضليت نلري مګر په تقویٰ سره.

طبقاتی جامعه د اسلام په نظر کښې:

په کومه جامعه کښې چه ممتازه طبقه موجوده وي او يو شمير خلک په نورو باندی باداري کوي هغې ته طبقاتي جامعه وائي چه اقليت پکښې د اکثريت په اوږو باروي.

استعمار او استثمار په همدغسې ټولنه کښې وده کوي او ډير خلک دلږو د پاره استعماليږي او قربانيږي.

يو وخت وچه قوي انسان په وحشيانه ډول د ضعيف انسان غوښې خوړې او اوس ئې لاهم وحشيان په همدغه ډول خوري مګر په متمدنو قومونو کښې سرې خوړکی اوس په بل ډول ده او هغه دا چه بډايان او د قدرت خاوندان ډير خلک پخپل خدمت کښې په کار اچوي او د هغوی د کار او زيار په ګټه چړچې کوي خو هغوي ته ډيرلږ څه ورکوي چه د دوی خدمت ته ژوندي پاتې شي.

دغه لوړه او ممتازه طبقه چه د ملاکانو ، بډايانو ، سردارانو ، خانانو يا صاحبانو په نامه ياديږي او فئوډالان ئې عصري نوم دی د دې عصر په ډيرو جوامعو کښې د حاکمې طبقې په حيث په خلکو مسلط دي دا طبقه خلک په قرآن کريم کښې(مترفين) ، (ملاء)، (اکابر) بلل شويدي او په متعددو آيتونو کښې ئې يادونه په دې ډول شويده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱-(وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُم بِهِ كَافِرُونَ -سبا آ:۳۴) يعني هري قريي ته موچه استازي ليږلي بډايانو او دنعمت خاوندانوئي ويلي دي څه چه تاسو راوړيدي نه ئې منو. په دي آيت شريف کښې الله تعالى حضرت محمد(ص) په دي پوهوي چه دقريشو د سردارانو او شتمنو په سرکشۍ او نافرمانۍ مه خوابدی کيږه په هر وخت کښې مالدار او متنعمانو له پيغمبرانو سره مقابله کړيده او دخدای احکاموته ئې غاړه نده ايښې.

۲ (وَكَذَلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءنَا عَلَى أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَى آثَارِهِم مُّقْتَدُونَ –الزخرف آ:۲۳) مطلب دا چه ترتادمخه هم دهري قريي شتمنو اوآسوده حالوکسانو دخدای هر استازي ته همدغه ويلي دي چه مونږ دپلرو او نيکونو زړه لار نه پريږدو او په تا پسې نه ځو.

۳-(وَقَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَاء الْآخِرَةِ وَأَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ –المومنون آ:۳۳) دلته دهود يا صالح(ع) دقوم سرداران او مالداران په ګوته شويدی چه په آخرت ئې باور نه درلود او په کفر ټينګ د آسوده ژوند خاوندان و او قوم ته ئې ويل: دی هم تاسو غوندي بشر دی هغه څه خوري چه تاسو ئې خورئ او هغه څه څکي چه تاسو ئې څکئ.

٤_(وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا فَتِلْكَ مَسَاكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَن مِّن بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلاً –القصص آ:۵۸) ډيرځله موتباه کړيده قريه چه په معيشت کښې ئې له حده تيری کړی نو دا دي ددوی استوګنځي چه وروسته تردوی پکښې خوک نه او سيږي مګر ډيرلږ کسان.

يعني عياشي او په عيش کښې افراط دتباهۍ موجب دی.

۵-(قَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلاَلٍ مُّبِينٍ –الاعراف آ:۶۰) نوح عليه السلام ته ئې دقوم سردارانو او سرکردګانو وويل: مونږ تا په ښکاره ضلالت کښې وينو.

٦_(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ كَفَرُواْ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وِإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ -الاعراف آ:۶۶) هود عليه السلام ته ئې دقوم کافرو سردارانو وويل: مونږ هرګوره تا په سفاهت کښې وينو او د دروغجنوله جملې څخه دي ګڼو.

۷-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُواْ لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُّرْسَلٌ مِّن رَّبِّهِ قَالُواْ إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ. قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ إِنَّا بِالَّذِيَ آمَنتُمْ بِهِ كَافِرُونَ –الاعراف آ: ۷۵ او ۷۶) دصالح عليه السلام دقوم سرکښو اشرافو دقوم ضعيفو مومنانو ته وويل: ايا تاسو پوهيږئ چې صالح عليه السلام دخپل خدای استازی دی، هغوی وويل مونږ هرګوره دده په رسالت ايمان لرو متکبرانو وويل مونږ په ټينګه دهغه څخه منکر يو چه تاسي پري ايمان لرئ.

۸-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُواْ مَعَكَ مِن قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا-الاعراف آ:۸۸) دشعيب عليه السلام دقوم متکبرو سردارانو وويل: اې شعيبه هرګوره به تا او هغه کسان چه په تا ئې ايمان راوړی له قريي څخه باسو يا به بيرته زمونږ دين ته راګرځئ.

۹-(وَقَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِ فِرْعَونَ أَتَذَرُ مُوسَى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُواْ فِي الأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَآلِهَتَكَ-الاعراف آ:۱۲۷) دفرعون د قوم سردارانو فرعون ته وويل: ايا موسى او دده قوم پريږدي چه په ځمکه کښې فسادونه کوي او ستا عبادت او ستا دبتانو عبادت پريږدي.

۱۰-(وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجَرِمِيهَا لِيَمْكُرُواْ فِيهَا وَمَا يَمْكُرُونَ إِلاَّ بِأَنفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ-الانعام آ:۱۲۳) په دي آيت کښې د (ملا) کلمه په (اکابر) بدله شويده چه دواړه يوه معنى لري.

الله تعالى وايي په هره قريه کښې مواکابر مجرمان پيدا کړيدي چه پکښې مکر او امکاري کوي. ددوی مکر په حقيقت کښې له ځان سره دی مګر دوی نه پوهيږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دغواو دغسي نورو آيتونو څخه دا حقيقت ډير ښه څرګنديږي چه د قرآن په نظر کښي چه د اسلام نظرهم دی اکابر، سرداران اوبډايان ځومره منفوردي.
ځوک چه د قرآن په اقتضا او تقاضاپوه وي هغه پوهيږي چه په اسلامي جامعه کښي دممتازي طبقي د پاره ځای نشته. په اسلام کښي هغه بډای او مالدارته هرکلی وايه شي چه تجارت او معامله ئي له خدای سره وي لکه چه په خپله خدای (ج) وايي:(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ -الصف آ: ١٠ او ١١) اي مومنانو! ايادلالت وکړم تاسوته په داسي تجارت چه نجات درکړي له دردناک عذاب څخه، ايمان راوړئ په خدای او رسول ئي او جهاد وکړئ دخدای په لار کښي په خپلو مالونو اونفسونو دا ستاسو د پاره خيردی که پوه شئ. له خدای سره معامله اوتجارت له سراو ماله تيريدل دي ددې تجارت سند داسي ثبت شويدی:
(إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الجَنَّــةَ -التوبه آ: ١١١) بې شکه الله تعالی پيرودلي دي له مومنانو څخه ددوی نفسونه او مالونه په دې چه ددوی د پاره به جنت وي نو هرکله چه ددوی سراو مال دخدای مال دی بډايان ددې معاملې په اساس مکلف دي چه دخدای په حکم به ورکړی مروي. لوږ به پټيږي او ضعيفان به قوي کوي او په پښو به ئي دروي.
هغه بډايان چه دغه کارنکوي اسلام ئي ردوي اوله ځانه ئي شړي لکه ثعلبه چه قصه ئي په قرآن کښي پدی ډول ده:(وَمِنْهُم مَّنْ عَاهَدَ اللَّهَ لَئِنْ آتَانَا مِن فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ فَلَمَّا آتَاهُم مِّن فَضْلِهِ بَخِلُواْ بِهِ وَتَوَلَّواْ وَّهُم مُّعْرِضُونَ -التوبه آ: ٧٥) له دوی څخه دي هغه ځوک چه خدای سره ئي عهد کړی وچه که راکړشي مال هرګوره به ئي صدقه کوو او يو به له نيکانو څخه کله چي دوی ته خدای له خپل فضل څخه ورکړه بخل ئي وکړاو له عهده وګرځيدل اودوی دي اعراض کوونکي.
تفسير:
ثعلبه د حاطب انصاري ځوی پيغمبر (ص) ته عرض وکړ چه د بډای کيدو دعا ورته وکړي پيغمبر (ص) که هرڅه ورته وويل چه همدغه حال درته ښه دی هغه خپله غوښتنه بيابيا کوله حضرت محمد (ص) بياورته وويل ايا دادې نه ده خوښه چه زما دقدم نقش تعقيب کړي او په هغه څه پسي هڅه و نکړي چه شکرئي نشي په ځای کولی. ثعلبه بيا اصرار وکړاوعهدئي وکړ چه که خدای ئي بډای کړي حقوق به ئي په کامل ډول اداکړي. پس له هغه ورته پيغمبر دعا وکړه او د ثعلبه په اوزو کښي دومره برکت پيدا شو چه مجبورشو دمديني نه دباندې کلي ته ووزي د ثعلبه په اوزو او مال کښي نورهم دومره زيات والی راغی چه دجمع او جمعی لمونځ ترې پاتې شو او مال ته ئي مخه شوه.
څه موده وروسته چه د پيغمبر (ص) لخوا د زکات غونډولو عاملين ورغله بالاخره ئي د زکات له ورکولو نه انکاروکړ اودغه خبر رسول الله (ص) ته راورسيده چه درې ځله ئي وويل (ويح ثعلبه) افسوس دی د ثعلبه په حال او داآيتونه هم د همده په باب نازل شول. د ثعلبه خپلوانو چه دغه خبر ثعلبه ته وروور هغه په اکراه سره د پيغمبر (ص) حضورته دزکات له مال سره راغی خو پيغمبر دهغه زکات قبول نکړ او ثعلبه د شرم اوعار په وجه آه وفرياد شروع کړ او په سرئي خاورې باد کړې خودا هرڅه دظاهري بدنامی د پاره و او په زړه کښي ئي نفاق پټ و ځکه چه ده زکات لکه جزيه ګڼله.
وروسته د پيغمبر (ص) له وفاته ثعلبه چه دزکات مال ابوبکر صديق (رض) ته راوړ هغه هم ردکړ او وروسته ترهغه عمر فاروق (رض) هم دهغه زکات مردود وګاڼه او دغه راز بډای له اسلامی جامعې نه طردشو.
په اسلام کښي که په صريح ډول طبقاتي تيټ وپاس په همدغه نامه نه وي ردشوي په اقتضائې ډول ئي په دې آيتونو کښي دغه راز نظام غندلی او ردکړيدی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَائِفَةً مِّنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَاءهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِي فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ- القصص آ:۴) هرګوره فرعون تکبر وکړ په ځمکه کښې او وئي ګرزاوه دځمکې اهل طايفي طايفي چه ضعيفه ئي کړه يوه طايفه ترينه وژل ئي دهغوي زامن او ژوندي ئي پريښودې دهغوی لوڼې، هرګوره ؤ دی له مفسدانو څخه. غوښتل موچه احسان کيږدو په ضعيفانو باندی په ځمکه کښې او وګرزوو دوی پيشوايان او وګرزوو دوي وارثان (دفرعون دملک) او ځای ورکړو دوی ته په ځمکه کښې او وښيو فرعون او هامان ته او ددوی لښکروته دبني اسرائيلو له لاسه هغه عذاب چه فرعونيان ترينه ويريدل.

داآيتونه دا رانښيي چه خدای دا نه خوښوي چه څوک خلک طايفي طائفي کړي او يوه ضعيفه او ذليله کړي لکه فرعون چه بني اسرائيل همدغه شان کړه او خدای ورته موسی پيدا کړ. که څوک يوه طايفه ټيټوی اولاندې کوي ئي او نور لوړوي نو الهی سنت هغه ضعيفان قوي کوي او لوړه ممتازه طبقه پرې تباه کوي. په همدغه اساس په صدر اسلام کښې دحضرت عثمان (رض) ترخلافته په اسلامي جامعه کښې طبقاتي ټيټ او پاس نه و او اسلامي سياست داجتماعي عدالت او مساوات په بناء دبرترۍ او کهترۍ احساس محوه کړی ؤ.

که چيرې او س هم اسلامي اصول او اساسونه په يوه جامعه کښې تطبيق شي د طبقاتي تضاد دپاره مجال نه پيدا کيږي. په اسلام کښې حاکمه طبقه هم په خلکو حاکمه نه وه بلکه دخدای د احکامو مجريه قوه وه. د اسلام خليفه دربان او پاسبان نه درلود نه دربار و نه درباري جاه وجلال. نا اشناسری دظواهرو له مخې دخليفه او دبل سړي فرق نشو کولی، بشري تاريخ د اسلامي خلافت نظير په بل هيڅ نظام کښې نشي ښودلی.

عمرابن الخطاب (رض) خو پريږده دهغه ثاني عمرابن العزيز هم ثاني نلري. دحضرت ابوبکر (رض) او حضرت علي کرم الله وجهه حال خو هم هر چاته معلوم دی چه اجتماعي اقتدار ئي لکه يو ستر امانت وګاڼه او هيڅکله ئي دخپل شخصي او نفسي خواهشاتو دپاره استعمال نکړ او زعامت ئي دمثل اعلی په حيث راتلونکو زمانو ته تاريخي يادګار پريښود.

هغه اسلامي جامعه چه حضرت محمد (ص) ئي باني او معمار و او خپلو خليفه ګانو ته ئي دامانت په ډول پريښوده اساسونه ئي دادي:

مساوات:

داسلام په اجتماعي اصولو کښې يو مهم اصل مساوات دی ځکه ئي عرب او عجم تور او سپين مساوي ګڼلي او انساني کرامت ئي دهربني ادم دپاره يو شان منلی دی.

څه شی چه په دغه کرامت کښې زياتوالی راولي هغه تقوی ده او بس. داسلام لوی رهبر حضرت محمد (ص) دوه ځله يو ځل په سوره کهف (آ: ۱۱۰) او بل ځل په سوره فصلت (آ: ۶) کښې دخدای له لوري مامور شوی چه خلکو ته ووايي: (انما أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ) زه هرګوره تاسو غوندې بشريم وحی راته راځي. يعني بې ليدينه چه دالهي وحی په وسيله مې معرفت نصيب کيږي نور نو تاسو غوندې يو بشريم او له تاسو نه امتياز نلرم.

په همدغه اساس به پيغمبر (ص) په هغو مواردو کښې چه وحی به نه وه موجوده دخپلو اصحابو رايه غوښتله او خپله رايه به ئي هم خرګندوله که دده رايه به په اقليت کښې وه دهغوی په رايه به ئي عمل کاوه او خپلې رائې ته ديوه فردله رائې نه په زيات اهميت نه و قايل.

په عمل کښې هم رسول الله (ص) په دسته جمعي چارو کښې له نورو سره مساوي برخه اخيسته که مسجد به ئي جوړاوه خپلو اصحابو سره به ئي تيږې او خاورې راچلولې که دغزا دپاره به ئي خندق کينوده دهغوی په شان به ئي کلنګ واهه او خاورې به ئي ايستلې، په غزاګانو کښې به ئي عملاً برخه اخيسته او دجنګ په ميدان کښې له هرچانه زيات صابر و. له شاقه خدماتو نه ئي ډډه نه کوله او په معيشت کښې ئي برخه له نورونه خواره وه، خپل نفس ئي ډير خوار ساته تن اسائي ئي په ځان حرامه کړې وه. په داسې فرش به څملاسته چه تغمې به ئي دده په مبارک وجود کښې خرګندې وې. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اربشو په ډوډۍ به ئي هم نس نه مړاوه او ډیرلږ وخت دپاره به ئي هم په کورکښې ددنیا مال دومره نه ساته چه موقتاً په بډایانو کښې حساب شي.
دغنيمت او د (فئي) مالونه به ئي په خلکو ويشل او ډيرخه به ئي يو اوبل ته ورکول خو په خپله به ئي شپه په لوږه تيرول‌ه يعني په دغه برخه کښې ځانته په مساوي حق هم نه و قايل.
په دنيا کښې به هيڅ داسې مشر يا رهبر نه وي تيرشوی چه خپلو پيروانو سره په هرکارکښې ديوه کارګرپه حيث عملاً شريک او سهيم وي او دمالونو په ويش کښې بې برخې ياد ډيرې لږې برخې خاوند وي.
درسول الله (ص) دغه رويه او دده نور اخلاق اوصفات په تربيوي ډول دومره موثر و چه دده په اصحابو کښې ئي تر ډيره وخته عميق روحي نفوذ مشهود و.
ترده ډير وروسته د اسلام ددوهم خليفه حضرت عمر (رض) په خلافت کښې ديوه يهودي دعوی په حضرت علی کرم الله وجهه باندې خليفه ته وړاندی شوه هغه حضرت علي احضارکړاو د يهودي په څنګ کښې ئي دفيصلې دپاره ودراوه ځکه چه په اسلام کښې دمساوات او عدالت تقاضا همدغه وه چه مدعي او مدعي عليه مساوي وګڼل شي او څنګ په څنګ ودريږي که څه هم يو حضرت علي دحضرت محمد (ص) دتره ځوی او ځوم وي او د اسلام دپاره ډير زيات خدمتونه کړي وي او بل يهودي وي چه له اسلام سره ټينګ عناد لري.
کله چه حضرت عمر (رض) له يهودي سره خبري کولې ديهودي اصلی نوم ئي وا خيست او چه حضرت علی کرم الله وجهه ته ئي خطاب کاوه نو دابوالحسن په نامه ئي يادکړ په دغه وخت کښې دحضرت علي په وچولي کښې دغضب آثار وليدل شوه ځکه حضرت عمر (رض) ورته وويل:
په دې خوابدی ئي چه دعدالت په محضرکښې له يوه يهودي سره په مساوي ډول ولاړئي. حضرت علی کرم الله وجهه وويل:
نه داسې نه ده بلکه په دې وجه متاثريم چه دمساوات داصل رعايت دې ونکړ زه دې په کنيه نامه ابوالحسن يعني دحسن پلار وبللم اويهودي دې په خپل نامه يادکړ يعني زما احترام دې له هغه نه زيات وکړ. حضرت عمر (رض) په ځواب کښې ورته وويل: داکار دعادت له مخې شويدی تاته معلومه ده چه ماهميشه ته دابوالحسن په نامه يادکړی ئي او اوس هم ستا همدغه نوم عادتاً خولی ته راغی زما قصد دا نه وچه دمساوات اصل له پښولاندې کړم. پس له هغه حضرت علی کرم الله وجهه متسلی شو.
درسول الله (ص) په زمانه کښې چه قريشو ځانونه له نورونه ډير پورته ګڼل اومريان او موالي ئي ډير حقير او ذليل ګڼل رسول الله (ص) دخپلې عمې لور (زينت بنت جحش) زيدبن حارثه ته په نکاح کړه چه دده له مواليوڅخه و او په جزيرة العرب کښې دغه کارله عرف او عادت نه بيخي مخالف و او هيڅچا ئي توقع نشوه کولی له دغه حساسيت سره محمد (ص) په دغه ازدواج د اسلامي مساوات اصل معراج ته ورساوه چه يولوی انقلابي حرکت ورته ويلی شو.
کله چه رسول الله (ص) دمهاجرينو او انصاروترمنځ د ورورولۍ (مواخات) تړون کاوه نو خپل تره حمزه (رض)ئي له خپل مولی زيد سره ورور وګرزاوه او ابوبکر (رض) ئي له خارجة ابن زيد سره د وروری په تار وتاړه.
حضرت عمر(رض) د اسلام دوهم خليفه چه په اسلامي سنتو ډير ټينګ و دمساوات رعايت ئي په ډير اهتمام کاوه. يوه ورځ چه دی په مکه کښې ګرځيده وئي ليده چه خدمتګاران ولاړدي او سرداران په ډوډۍ ناست دي ځکه ئي په قهرسردارانو ته وويل: څه وجه ده چه څوک ځانونه له خپلو خدمتګارانو نه غوره ګڼي او سمد لاسه ئي خدمتګاران له سردارانو سره په ډوډۍ کښينول.
ده دمساواتو لحاظ دومره ساته چه دقحط په کال چه په (عام الرماده)شهرت لري او غوړي پکښې چاته نه رسيده ده هم دغوړيوله خوراک نه ځان پرهيزکړاو دنوروپه شان به ئي تيل خوارۀ.
دتيلو خوراک دی مريض کړاو پوستکی ئي تور وا وښت دغه کارته ترهغه وخته ده دوام ورکړ څو چه په بازارکښې غوړي ډيرشوه اوهرچا اخيستلی شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدغه خليفه (حضرت عمر (رض))يوه ورځ يو سړى اويوه ښځه د زنا په حال کښې وليدل او قصدئې وکړچه په هغوى باندې شرعي حد جاري کړي مګر ددې کار دپاره شاهدان په کار و او شرعي اثبات ئې غوښته. حضرت عمر (رض)بې له دينه چه دهغوى نوم واخلي اصحابو ته وويل: که خليفه څوک دزنا په حال کښې پخپلو سترګو ووينې ايا کولى شي چه په هغوى حد جاري کړي. حضرت على ورته وويل: که ته دهغوى نوم واخلې او بيا دخپلې ادعا داثبات دپاره څلورشاهدان تيرنکړې نو په تاباندې (حد قذف) جاري کيږي. يعنى پدې کار کښې ته چه خليفه يې او يوبل سړى څه فرق نلري او مساوي ياست. هرکله چه هغه وخت نورشاهدان هلته حاضرنه و خليفه ونکړى شوه چه يوازې دخپلې مشاهدې له مخې په هغوى حد جاري کړي او نومونه ئې افشاکړي.

مشوره:

پس له وحى نه داسلامي نظام اساس مشوره ده. رسول الله صلى الله عليه وسلم دخداى له لوري ماموريت درلود چه ددغه اصل رعايت وکړي او په هغو مواردو کښې چه وحى نه وي موجوده دمومنانو په رايه کاروکړي نه داچه خپله رايه معتبره وګڼي او خپل فکر په نورو تحميل کړي.

دهجرت په دريم کال چه قريشو درې زره لښکرمجهزکړ او مدينې ته ئې نژدې د احد د غره په لمنه کښې خپلې خيمې ودرولې چه په مدينه حمله وکړي، رسول الله (ص) ددغه جنګ دطرز او طريقې په باب دخپلو اصحابو مشوره اونظريه غوښته.

دده خپله رايه داوه چه له قريشو سره په مدينه کښې مقابله وکړي چه دوى په محفوظو ځايونو کښې وي او قريش په لاروکوڅو کښې دمسلمانانو له ضربولاندې وي.

دمنافقانو رئيس عبد الله ابن ابي چه دلومړى ځل دپاره دمشورې حق ورکړى شوى و هغه هم همدغه مشوره ورکړه نورمسلمانان چه په ډير جوش او خروش کښې و دهغوې رايه داوه چه له مدينې نه دباندې احد ته نژدې وجنګيږي او خپل شجاعت په ميدان کښې وښيي.

داکثريت فيصله همدغه وه او دهمدغې فيصلې په اساس پيغمبر (ص) له زروتنو سره له مدينې نه داحد لورته روان شو اوپه لاره کښې عبد الله بن ابي له خپلو درې سوه تنو سره په دې دليل داسلام له لښکر نه بيل شو چه زما مشوره ونه منل شوه نوزه هم په جنګ کښې برخه نا خلم. پيغمبر (ص) له اوه سوه تنو سره دجنګ ميدان ته ورغى دجنګ نقشه ئې پخپله ترتيب کړه اوصفونه ئې برابرکړه. هلته ئې وليده چه له يوې درې نه د دښمن حمله داسلام دلښکرپه ساقه امکان لري ځکه ئې پنځوس تنه غشي ويشتونکي دعبد الله بن جبيرله امرلاندې ديوه مهم ځاى په ساتلو موظف کړه چه ددښمنو داحتمالى هجوم مخه ونيسي. په دوى باندې ئې ډيرتاکيدو کړچه مسلمانان غالب شي او که مغلوب تاسو به له دغه ځايه حرکت نه کوئ ځکه چه زمونږ بريالېتوب په همدغه ځاى پورې تړلى دى.

کله چه جنګ شروع شو او داسلام مجاهدينو لکه: ابودجانه، حضرت علي او نورو خپل زيات شهامت وښود په قريشو کښې تزلزل پيدا شو اوتيښته ئې اختيارکړه. مجاهدينو دغه وخت دغنميت مالونو په غونډولو شروع وکړه غشو ويشتونکو چه دغه حال وليد دهغه ځاى ساتنه ئې بى ضرورته وګڼله او د غنايمو په هڅه کښې شوه عبد الله ابن جبيرله يو ولسو تنو سره هلته پاتې شو او نورلاړل په دغه وخت کښې خالد بن وليد چه لاپه اسلام نه و مشرف شوى له دووسوو اوپنځو سو سپرو سره ئې ددرې لخوا هجوم راووړ، عبد الله ابن جبيرله خپلو لږو ملګرو سره په شهادت ورسيده اومهاجمينو دشا له خوا په مجاهدينو حمله ورووړه. هغه قريش چه دجنګ له ميدانه تښتيدلي و چه دغه عقبي حمله ئې وليده بيرته راوګرزيدل او مسلمانان دغلفت په حال کښې له دووخوا محاصره شوه.

ډير مسلمانان شهيدان شول او درسول الله (ص) مبارک مخ د (ابى قميه) دتيږې په شديد ګذار زخمي شو او يو غاښ ئې هم تلف شو. رسول الله (ص) په ځمکه راپريووت او په دغه وخت کښې درسول الله (ص) دوژل کيدو اوازه خپره شوه، مسلمانانو خپل حواس بايلوده او مضطرب شوه چه رسول الله (ص) دغه وخت په لوړ اواز وويل: (اِلَيّ عِبَادَ اللهِ اَنَا رَسُولُ اللهِ) دخداى بندګانو ماته راشئ زه يم دخداى رسول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې غږ په اورېدو نوې حوصله راپیدا شوه او ډېرش تنه اصحاب د رسول الله (ص) شاوخوا راټول شوه او په ډېر شدت ئې مدافعه شروع کړه او مشرکان ئې تیت وپرک کړل.
دغه د میدان جنګ چه ډېر لړ مسلمانان له ډېر زیات مجهزلښکر سره مقابل شوه او له ابتدا نه د رسول (ص) د رائې په خلاف له مدینې نه بهر شروع شو مسلمانانو ته ئې ډېر لوی تاوان ورساوه او د رسول الله (ص) تره حمزه غوندې مهم شخص پکښې هم شهید شو. د دغې ماتې اصلي علت هماغه نافرماني وه چه غیشو ویشتونکو د رسول الله (ص) له ډېر تاکید سره هم هغه اهم ځای پرېښود او په غنیمت پسې لاړل.
د احد په غزا کښې د پیغمبر د رایې په خلاف د مدینې نه بهر جنګ کول او بیا د ده د موکد امر نه سرغړول او سنګر پرېښودل ښائي چه پیغمبر د مشورې غوښتلو او منلو څخه بیزاره کړی وې ځکه ورته الله تعالی په دغه حال کښې هم داسې ارشاد کوي: (فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ آل عمران آ: ۱۵۹) یعنی د دوی له ګناه څخه تیرشه او بخښنه ورته وغواړه له دوی سره په کار کښې مشوره کوه او چه عزم دې وکړنو بیا په خدای توکل لره.
له حضرت علی کرم الله وجهه څخه روایت دی چه له رسول الله (ص) نه پښتنه وشوه چه عزم څه شی دی هغوی وفرمایل: (مُشَاوَرَةُ اَهلِ الرَّایِ ثُمّ اِتِبَاعُهُم ابن کثیر) یعني د رائې خاوندانو سره مشوره کول او بیائې پیروي کول عزم دی.
له دې پورته توضیح څخه به دا مطلب ډېر ښه څرګند شوی وي چه قرآن کریم د مشورې د ناکامۍ او مشاورینو د غلطۍ او نافرمانۍ په صورت کښې هم یولوی پیغمبر بیا په مشوره غوښتلو او منلو مؤظف کوي.
د قرآن کریم دا آیت: (وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ – الشورىٰ آ: ۳۸) له هغو کسانو نه د خدای رضامندي ښیي چه کارئې مشوره کول وي او له مشورې نه کار اخلي.

عدالت:

د اسلام عدلي او قضایي برخه د اجتماعي نظام په حیث د انسان سر او مال، کرامت او حریت مصئون ګڼي او د حقوقو حفاظت ئې کوي. د ظلم او ضرر مخه نیسي، فتنه او فساد محکوموي، جنایت او خیانت، فحشا او منکر د جزاء وړبولي او عدالت د شرعي احکامو په کامل او صحیح تطبیق تامینوي.
په اسلامی شریعت کښې د جرایمو سزاګانې معلومې دي د اسلام اولو الامر حاکم او قاضی مکلف دی چه د خدای احکام د عدل او انصاف له مخې تطبیق کړي او په دغه کار کښې د ضعیف او قوي، د خپل او پردي، د مسلم او غیر مسلم هیڅ فرق ونکړي.
په دې آیت شریف کښې: (لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ -سوره الحدید آ: ۲۵) الله تعالی فرمایي په تحقیق سره مو رسولان استولی، له ښېو ښانو سره او له دوی سره مو کتاب او میزان هم و استاوه چه خلک په عدل او انصاف قایم شي. په بل آیت شریف کښې وایي: (إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤدُّواْ الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ النَّاسِ أَن تَحْكُمُواْ بِالْعَدْلِ - سوره النسا آ: ۵۸) یعنی خدای پاک تاسو ته امر کوي چه امانتونه ئې اهل ته وسپارئ او کله چه د خلکو ترمنځ حکم کوئ په عدل حکم وکړئ.
خلک عامه کلمه ده او په مسلمانانو پورې څه اختصاص نه لري، لکه چه د مخه وویل شوه د حضرت محمد (ص) رسالت د ټولو خلکو د پاره دی که چا د اسلام دین قبول کړی وي او که نه ئې وي قبول کړی په هر دین چه وي اسلام ئې د بشري کرامت او انساني حقوقو په لحاظ له نورو سره مساوي ګڼي او د عدالت په محضر کښې هیڅ راز تبعیض او امتیاز نشته، همدغه وجه وه چه د اسلام د وهم خلیفه د یوه یهودي په دعوي کښې حضرت علی له یهودي سره څنګ په څنګ ودراوه او عادلانه فیصله ئې صادره کړه.
د رسول الله (ص) په زمانه کښې چه د مخزومي قبیلې د یوې عزیزې کورنۍ یوې ښځې غلا وکړه او په شرعي حد محکومه شوه خپلوانو ئې د خاندانې او قبیلوي پت ساتلو په غرض اسامة بن زید ته راغله چه رسول الله (ص) ته شفاعت وکړي چه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه ښځه د شرعي حد له اجرا څخه معافه کړي اسامة که څه هم رسول الله (ص) ته ډير مقرب و خوچه دا خبره ئې ياده کړه د خدای رسول (ص) زيات متاثر شو او د منبر په سرئې په خپله خطابه کښې وفرمايل پخواني قومونه ځکه هلاک شول چه په دوی کښې به که شريف د جرم مرتکب شو شرعي حد پرې نه جاري کيده او که خوار و غريب به جرم وکړ نو قانون به پرې تطبيق شو. د خدای په نامه مې قسم چه که زما لور (فاطمه) غلا وکړي نو هم به شرعي حد پرې جاري کوم د پيغمبر د غه وينا پدې اساس وه چه دی د الله تعالى له لوري په موکدو امرونو د عدالت په قايمولو مامورو او دغه ماموريت ډير مهم او جدي و.

دا آيت شريف: (وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءهُمْ وَقُلْ آمَنتُ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ مِن كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ - سورت الشورى آ:۱۵) پيغمبر ته اجازه نه ورکوله چه له الهى امرنه سر وغړوي او د عدالت په ځای کښې د خلکو د خواهشاتو تابع شي. په دې آيت شريف کښې الله تعالى پيغمبر ته وايي: په هغه څه مستقيم اوسه چه امر درته شوی ددوی د غوښتنو پيروي مه کوه او ووايه! ما په هغه کتاب ايمان راوړی چه د خدای له لوري نازل شوی او زه ماموريت لرم چه په تاسو کښې عدل قايم کړم د عدالت قايمولو امر ټولو مومنانو ته متوجه دی او يوه ايمانی وظيفه ګڼل شويده.

په سوره مايده کښې دا آيت شريف: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ لِلّهِ شُهَدَاء بِالْقِسْطِ وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى – المائده آ:۸) مومنان په مجموعي ډول مخاطب کوي او ورته وايي. اوسئ د خدای د پاره قيام کوونکي او په عدل او انصاف شهادت ورکوونکی.

د قوم دښمنی دې باعث نشی چه له عدالت څخه موواړوي، عدل او انصاف وکړئ عدل تقوىٰ ته نژدی دی.

همدا رنګه: (وَأَوْفُواْ الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ الانعام آ:۱۵۲) هغه الهى حکم دی چه هر مومن په پيمانه او تله کښې په انصاف کولو او د عدالت په خيال ساتلو مکلف کوي.

په يو بل آيت شريف کښې مسلمانان په وينا او خبرو کولو کښې د عدل او انصاف په رعايت مامور شوي دي لکه چه وايي: (وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُواْ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى الانعام آ:۱۵۲) يعنی په وينا کښې عدالت کوئ که څه هم محکوم عليه ستاسو خپلوان وي.

په بل آيت شريف کښې وايي: (كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ النساء آ:۱۳۵) يعنې په عدالت او انصاف قائم اوسئ او د خدای د پاره شاهدي اداکړئ که څه هم ستاسو د ځان په ضرر يا ستاسو د مور او پلار يا ستاسو د خپلوانو په ضرر وي.

رسول الله (ص) وايي: (انّ اَحَبّ النّاسِ الی اللهِ يومَ القِيامَةِ وَاَقرَبَهُم منهُ مَجلساً اِمامٌ عادِلٌ وَاِنّ اَبغضَ النّاسِ الی اللهِ يومَ القِيامَةِ وَاَشَدّهُم عَذَاباً اِمامٌ جَابِرٌ-الشيخان والترمذی) يعنی په خلکو کښې خدای ته د قيامت په ورځ ډير محبوب او ډېر نژدې عادل امام دی او په خلکو کښې خدای ته ډير مبغوض د قيامت په ورځ او په شديد عذاب ګرفتار ظالم امام دی.

فردي آزادي:

فردي آزادي هم د اسلام د اجتماعي نظام مهم اصل دی چه اسلامی جامعه پرې اتکا لري.

په اسلام کښې مطلقه حکومت او مستبد نظام شرعي جواز نلري. د اسلام اولوالامر په هر نامه چه وي مکلف دي چه د اسلامی احکامو او اسمانی قانون مطابق حکومت وکړي او شرعی احکام نافذ کړي.

په هغو موارد و کښې چه شرعي احکام نه وي موجود هلته به د مشورې او شورائي نظام په اساس هغه قوانين تطبيقوي چه خلکو منلی او وضع کړي وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هرکله دفرد دپاره دفکر اوعقیدې آزادي اسلام تضمین کړیده او دحق دظهار اوصحیح انتقاد حق ئې هرچاته ورکړیدی نوددغه اصل په خلاف شورائي قانون هم نشی وضع کیدی. په اسلامی نظام کښې داحق هرچاته حاصل دی چه اولوالامرته هم دښو چارو توصیه وکړي او دبد وچاروله اجرا څخه ئې منع کړي. په همدغه اساس داسلام لومړی خلیفه حضرت ابوبکرصدیق چه درسول الله (ص) دوفات څخه وروسته دخلکو له خوا دخلافت لپاره وټاکل شو په لومړی خطبه کښې ئې داسې وویل:

اې خلکو زه ستاسو په خوښه ستاسو دچارومتولی شوم زه له تاسو څخه بهترنه یم او تاسو غوندې یو شخص یم که زه دحق پیروو م ماسره مرسته وکړئ که موولیدم چه په باطله روان یم په سمه لارمې برابر کړئ. زما اطاعت ترهغه وخته کوئ چه زه دخدای په لارسم یم که هر کله مې دخدای له امره سر وغړاوه زما اطاعت بیا په تاسو لازم ندی.

وروسته ترده چه حضرت عمر (رض) ددوهم خلیفه په حیث انتخاب شو په خپله خطبه کښې ئې خلکوته داسی وویل: که زه موبې لارې اوکوږ ولیدم په سمه لارمې برابر کړئ. په دغه وخت کښې یوتن له مسلمانانو څخه راپاڅید توره ئې له تیکې راوویسته او خلیفه ته ئې وویل: که ته له سمې لارې منحرف شوې په دې توره به دې سموو.

حضرت عمر ډیر خوښ شو او دخدای شکر ئې په ځای کړ چه په مسلمانانو کښې داسې کسان شته چه خلیفه په توره سمې لارې ته برابروي او نه ئې پریږدي چه له حق او عدالت نه انحراف وکړي. همدغه خلیفه چه له رعب او هیبت نه ئې سرکشان او ظالمان لکه پاڼه ریږدیدل په ځان باندې ئې دانتقاد او اعتراض لاره نه وه تړلې او دحق اوریدلو ډیره لویه حوصله ئې لرله.

یوه ورځ چه ده دغنیمت مالونه ویشل دغنیمت په مالونو کښې یو ډول یمانی ځادر ونه هم وچه هرچاته یو یو ځادر ورسیده په دغه جمله کښې حضرت عمر (رض) اودده ځوی عبدالله ته هم یو یو ځادر ورپه برخه شو ، هر کله چه دخلیفه قدوقامت لوړو او یو ځادرئې دلباس دپاره نه رسیده ځوې ئې خپل ځادرهم ده ته ورکړ چه لباس ئې پوره شی. بله ورځ چه خلیفه دغه لباس اغوستی واو دخطبې منبرته وخوت خلکوته ئې وویل: (اَیُّهَا النَّاسُ اِسمَعُوا وَاَطِیعُوا) یعنی اې خلکو ! واورئ او اطاعت وکړئ. په دغه وخت کښې سلمان فارسی پاڅید اووئې ویل: (لَاسَمعَ لَکَ عَلَینَا وَلَاطَاعَةَ) یعنې نه ستا او روا ونه درته اطاعت کوو. حضرت عمر (رض) وویل: ولې؟ دڅه دپاره. سلمان وویل: داالباس دې له کومه کړ ، یو ځادر خوستا نه بسیده معلومه ده چه تاله نورونه زیاته برخه اخیستې ده اوبې عدالتی دې کړی.

حضرت عمر (رض) خپل ځوی عبدالله ته وویل چه ددې خبرې ځواب ته ورکړه. کله چه عبدالله تو ضیحات ورکړه چه ماخپله برخه ده ته ورکړه چه لباس ئې پوره شي ، پس له هغه سلمان وویل اوس ستاخبرې اورو او اطاعت دې کوو.

له دغو مثالونو څخه معلومیږي چه په صدر اسلام کښې اسلامی جامعه څنګه وه او افرادو څومره اوتر څه حده آزادي درلوده.

په اسلام کښې دښو توصیه اوله بدو څخه دمنع کولو حق هر مسلمان ته ورکړ شویدی یعنی (امر په معروف اونهی له منکر څخه) دیوه اجتماعي دیني اصل په حیث منل شوی او هر مومن مکلف دی چه بې لارې سړی په لارکړي او دښو رهبري ورته وکړي.

ددغه اصل له تطبیق څخه داسلام خلیفه ګانو هم ځانونه مستثنی نه ګڼل او دمسلمانانو دغه جرئت ئې دځان په مقابل کښې هم تقویه کاوه.

په خپله رسول الله (ص) هم دقرآن کریم دغه حکم یعنی امرپه معروف اونهی له منکرڅخه مسلمانانو ته په جدی توګه رسولی اودحق ویلو جرئت ئې پکښې روزلی و ، وائي چه دحنین له غزانه وروسته کله چه رسول الله (ص) غنیم ویشل نو (مؤلفة القلوب) ئې هم په ځینو بخششونو خوشحاله کړه په دغه وخت کښې یوه تن ورته وویل: (اِعدل یَا مُحَمَّدُ فَاِنَّکَ لَم تَعدِل)یعنې اې محمده عدالت وکړه تا عدالت ونکړ ، رسول الله (ص) څو ونه ویل هغه سړی خپله خبره بیا تکرار کړه ، داځل ورته پیغمبر (ص) وویل:

(وَیحَکَ فَمَن یَعدِلُ اِذَا لَم اَعدِلُ) یعني افسوس دی ستا په حال که زه عدالت ونکړم څوک به ئې وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پیغمبر (ص) باندې دغه راز انتقاد مسلمانانو نیه ونه گاڼه او غوښتل ئې چه هغه سړی تادیب کړي مگر رسول الله (ص) منع کړه او نه ئې غمښتل چه د دغسې وینا ؤ ازادي سلبه کړي که څه هم مولفة القلوب ته دغه ورکړه دوحې په اساس وه او چاپرې د انتقاد حق نه درلود.

د عقیدې آزادي په اسلامي جامعه کښې د هر چا حق گڼل شوی اسلام څوک نه مجبوري چه خپله عقیده پرېږدي او اسلامی عقیده جبراً ومني.

په قرآن کښې راغلی دی: (لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ -البقره آ:۲۵۶) یعنی جبر او زور په دین کښې نشته په تحقیق سره هدایت او گمراهی سره بیل شویدي. د هر چا خوښه هره عقیده خوښوي او په هر دین باقي پاتې کیږي.

په بل آیت کښې رسول الله (ص) ته خطاب کوي: (أَفَأَنتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُواْ مُؤْمِنِينَ -یونس آ:۹۹) آیا ته خلک مجبوروې چه مومنان شي.

له دې څخه معلومیږي چه الله تعالی دغه راز جبر نه خوښوي او په زور مسلمانول اسلامي طریقه نده. د حق اظهار او د چا په ناوړه عمل انتقاد کول دیوه حق په حیث مومن ته نه دی ورکړی شوی بلکه د ایماني وظیفې په حیث یو مکلفیت گڼل کیږي او گڼل شوی، سړی کولی شي چه له خپله حقه استفاده ونکړي او له خپله حقه تیرشي مگر خپل مکلفیتونه پرېښودی نشي او په وجایبو کښې اهمال یا غفلت جایز کار نه دی.

امر په معروف او نهی له منکر څخه:

په ښو چارو نورو ته امر کول او له بدو کارونو څخه منع کول یو موکد قرآني حکم دی چه مکرر راغلی او بیا بیا ئې توصیه شویده.

د دغه مهم اصل مراعات په اسلامي جامعه کښې حتمي دی او د وظیفې په حیث د هر مومن مکلفیت گڼل کیږي. الله تعالی فرمائي: (وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاء بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ -سورت التوبه آ:۷۱) مومنان او مومناني یوله بله دوستان دي چه یو بل ته د ښه کار امر کوي او له بدو څخه ئې منع کوي.

په دې وظیفه کښې نارینه او ښځې یو شان ماموریت او مکلفیت لري یعنی ښځه هم مکلفه ده چه بلې ښځې یا نارینه ته د ښو توصیه وکړي او له بدو چارو څخه ئې راوگرزوي.

د امر معروف معنی یوا ځې لارښوونه او رهمنائی نده بلکه د رهبری او د امر کولو مفهوم پکښې نغښتی دی لکه چه نهی عن المنکر کښې بدو ته په بد ویلو علاوه د ممانعت او مخنیوي معنی پرته ده.

د قرآن کریم دا آیت شریف: (كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ -ال عمران آ:۱۱۰) اسلامی امت پدې پوهوي چه تاسو په ټولو امتونو کښې بهتر امت یاست چه د خلکو د پاره را ایستل شوي ئې د نیکو کارونو امر کوئ او له ناوړه کارونو نهی کوئ یعنی د نورو رهبري ستاسو په غاړه ده.

بل آیت دی: (وَلْتَكُن مِّنكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَأُوْلَـئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ -آل عمران آ:۱۰۴) باید له تاسو څخه یو جماعت وي چه نیکو کارونو ته بلنه وکړي په ښو کارونو خلک مامور کړي او له بدو کارونو ئې راوگرزوي او همدوی دي رستگاران او نجات موندونکي.

قرآن کریم چه د خدای صالح بندگان راښیيي نو داسې ئې ستایي:

(يُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُوْلَـئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ -آل عمران آ:۱۱۴) ایمان لري په خدای او د قیامت په ورځ او امر کوي په ښو چارو، نهی کوي له ناوړو چارو او بیړه کوي په نیکو کښې او همدوی دي له صالحانو څخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حضرت محمد (ص) خپلو پيروانو ته دمنکراتو (ناوړه اعمالو) په مخنيوي کښې وايی: (مَن رَاٰی منکُم مُنکَراًفلیُغَیّرَهُ بِیَدِه فَمَنّ لَم یَستَطِع فَبِلِسَانِهِ فَمَن لَم یَستَطِع فَبِقَلبِهِ وَهُوَاَضعَفُ الاِیمَانِ -الشیخان) که له تاسو څخه کوم يوه د چا ناوړه عمل وليد په لاس دې منع کړي که دائي له لاسه نه کيده له خپلي ژبې نه دې کار واخلی که دائې هم نشو کولای په زړه کښې دې ترينه کرکه وکړي او ډير ضعيف ايمان همدغه دی.

د ظلم مخنيوی:

ظلم په خپل نفس وي که په بل انسان او که غيرله انسانه په بې ضرره حيوان باندې وي په اسلام کښې ډير بد ګڼل شوی او مجادله ورسره لازمه ده د ظلم مخنيوی او د ظالم لاس له ظلمه لنډول هغه لوی جهاد دی چه اجرئې ډير زيات دی.

الله تعالی فرمايلي دي: (وَلاَ تَرْكَنُواْ إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُواْ فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ هود آ:۱۱۳) چا چه ظلم کړی ډير لږ ميل هم ورته مه کوئ چه اور به مو وسوزوي. هر کله چه ظلم کوونکی ته ادنی تمايل د سوزوونکی عذاب موجب دی له ظالم سره مرسته او د ظالم اطاعت به څنګه وي او په خپله د ظالم حال به څه وي؟

يو بل آيت شريف دی: (وَاتَّقُواْ فِتْنَةً لاَّ تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُواْ مِنكُمْ خَآصَّةً –الانفال آ:۲۵) ځانونه وساتئ له هغې فتنې نه چه يوازې ظالمانو ته نه رسيږي او په هغوی پورې اختصاص نلري يعنی نورو ته هم سرايت کوي او عموميت پيدا کوي. مطلب دا دی چه په يوه قوم کښې که څو تنو ظلم کړی وي او نورو اقلاً نصيحت هم ورته نه وي کړی او نه ئې خپله کرکه ښکاره کړې وي نو دغه فتنه يوازې ظالمانو پورې تخصيص نه پيدا کوي نورو ته هم خپله اندازه رسيږي.

حضرت ابوبکر صديق (رض) ويلي دي چه له رسول الله (ص) څخه مې اوريدلی دي چه ويل يې: (اِنّ النّاسَ اِذَا رَاَوُا الظّالِمَ فَلَم یَاخُذُوا عَلیٰ یَدِهِ اَوشَکَ اَن یَعُمّهُمُ اللهُ بِعِقَابٍ)معنی دا چه که خلکو وليده چه ظالم ظلم کوي او دوی ئې لاس ونه نيوه ژر ده چه عذاب ئې خدای دوی ته عام کړي.

دا هم د رسول الله (ص) قول دی: (مَن اَعَانَ ظَالِماً سَلّطَهُ اللهُ عَلَیهِ) څوک چه له ظالم سره معاونت کوي هماغه ظالم پرې خدای پاک مسلط کوي.

دا هم نبوي حديث شريف دی: (أنصُر اَخَاکَ ظَالِماً اَو مَظلُوماً) يعنی له خپل ورور سره مرسته وکړه ظالم وي او که مظلوم وي. اصحابو تپوس وکړ چه د مظلوم سره خو مرسته معلومه ده چه بايد له ظلمه نجات ورکړو او له ظالم سره به څنګه مرسته کوو؟

رسول الله (ص) ورته وويل: ظالم له ظلمه منع کول له ظالم سره مرسته ده.

ضعيفان د زورورو ظالمانو له منګولو خلاصول او له ظلم نه نجات ورکول د مسلمانانو وظيفه او وجيبه ده. مسلمانان د قرآني احکامو په مقتضی نشی کولی چه د مظلومانو له حمايت نه ځان وژغوري او بيطرفه پاتي شي.

په دغه باب کښې ددې آيت حکم ډير صريح دی: (وَمَا لَكُمْ لاَ تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاء وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَـذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا -النساء آ:۷۵)څه دي تاسو لره (يعنی په تاسو څه شوي) چه نه جنګيږئ د خدای په لار کښې او د مظلومانو او مغلوبانو په نجات کښې. (چه د دغه مغلوبان او ضعيفان عبارت دي) له نرو او ښځو او کوچنيانو څخه چه وآيي: اې پروردګاره ! وباسه مونږ له دغه قريې څخه چه اهل ئې ظالم دی. په يو بل آيت کښې په خپله مظلومانو ته اجازه ورکړ شوی چه مقابلې او مقاتلې ته واوزی او خپل انتقام واخلي: (أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ -الحج آ:۳۹)اجازه ورکړ شويده هغو ته چه (نور)له دوی سره جنګ کوي ددې لامله چه په دوی ظلم شويدی او الله د دوی په نصرت هم ګوره ښه قادر دی.

وګورئ د ظلم قبلول او ظلم ته غاړه ايښودل د اسلام په دين کښې نشته لکه چه په مسيحی دين کښې شته. د ظلم تحمل او په مظلوميت قانع کيدل د ظالم تبر ته لاستی ورکول دي چه د اسلامی اصولو خلاف ئې بللی شو. که مظلومان

(c) ketabton.com: The Digital Library

دظالمانو په مقابل کښې ډیر ضعیف وي او دمقابلې امکان نه وي موجود نو بیا مظلومانو ته په کار دي چه هجرت وکړي او په مهاجرت ځانونه دظلم له منلو څخه وژغوري.
دامطب پدې آیت کښې ډیر ښه واضع دی: (إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلآئِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُواْ فِيمَ كُنتُمْ قَالُواْ كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الأَرْضِ قَالْوَاْ أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُواْ فِيهَا فَأُوْلَـئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءتْ مَصِيرًا - النساء آ:۹۷) هرآئینه هغه کسان چه روح ئې پرښتو(ملکو) قبض کړ پداسې حال کښې چه په ځانونو ظالمان و. وایې په څه حال کښې وئ وایي و مونږ ضعیفان په ځمکه کښې. وایې آیا نه وه ځمکه دخدای پراخه چه له خپل وطن څخه موهجرت کړی وای ددغې ګروه ځای دوزخ دی او دوزخ ډیره بده ماوىٰ ده.
وګورئ! هغه مظلومان چه له ظلم څخه هجرت نه کوی او په ظلم قناعت اوصبر کوي په خپل نفس ظالمان (ظالمی انفسهم) بلل شوي او دظالمانو ځای یعني دوزخ ئې مرجع او ماوىٰ ده.
دتجاوز اوتعدي په مقابل کښې مقابله بالمثل اسلامی تعلیم دی. الله تعالی وایي:
(فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُواْ عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ -البقره آ:۱۹۴) څوک چه تعدي وکړي په تاسو تعدي وکړئ په هغه باندې هماغسې چه په تاسوئې تعدي کړیده.
انتقام اخیستل او دبدوسزا ورکول د اجتماعي نظام دبقا او قیام دپاره مهم اصل دی او قصاص چه یو شرعي حکم دی په همدغه اصل بناء دی. که دا اصل عملي نشي او ظلم او تعدي جواز ولري دفساد مخنیوی نشي کیدی او امن او امان مختل کیږي.
دچا بدي ښکاره کول او عیبونه ئې ښرګندول یعنی غیبت په اسلام کښې منع دی (ولا یغتب بعضکم بعضاً) مګر مظلوم ته داحق ورکړ شویدی چه دظالم بدي ښکاره کړي او په جهرورته بد ووایي:
(لاَّ يُحِبُّ اللّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوَءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلاَّ مَن ظُلِمَ -النسا آ:۱۴۸) نه خوښوي خدای د بدې خبرې څرګندونه مګر هغه چه پرې ظلم شویدی.
دظلم او ظالم په باب همدغومره بحث داثابتوي چه اسلام د ظلم قبلولو اجازه مسلمانانو ته نه ورکوي او په جدي ډول ئې دظالمانو مقابلې ته ولاړوي.
په اسلام کښې دانشته چه که چا په یوه مخ په څپیړه ووهلې خپل بل مخ ورواړوه څکه چه دا له ظلم سره معاونت دی.
دغه مسیحي تعلیم اسلام ردکړیدی اسلام البته دعفوې درس مسلمانانو ته ورکوي او ورکړی ئې دی خو دعفوې معنی ظلم ته غاړه اینبودل او ظالمانو ته تسلیمیدل ندي که څوک دعجز او ناتوانی په وجه خپل انتقام نشي اخیستی او دظلم تحمل کوي عفوه نه ده بلکه مجبوریت دی. عفوه هغه څوک کوي چه دانتقام اخیستلو قدرت لري او دلاس بریدلو په صورت کښې لاس نیسي او جانب مقابل له احسان لاندې راولي.

مرسته (تعاون):

په اسلامي جامعه کښې یوله بله ملګرتیا او دمرستې لاس ورکول هغه اساسي اصل دی چه په قرآن کریم کښې ئې په ډیر اهتمام بیابیا تاکید شوی او ډیر نبوي احادیث په دغه باب کښې موجود دي. الله تعالی فرمایي: (وَتَعَاوَنُواْ عَلَى الْبرِّ وَالتَّقْوَى وَلاَ تَعَاوَنُواْ عَلَى الإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ -المائده آ:۲) اومرسته وکړئ په نیکۍ اوتقوی کښې او مرسته مه کوئ په ګناه او ظلم کښې. دتعاون کلمه په مطلق ډول په مالي، فکري، لساني او بدني معاونتونو مشتمله ده چه سړی باید له نورو نه هیڅ راز مرسته ونه سپموي یعني په ښه لاره کښې اوپه ښو چارو کښې.
که څوک په ګناه، تعدي یاتجاوز کښې له بل نه مرسته غواړي دا راز مرسته جایزه نده بلکه دهغه ایسارول اومنع کول له هغه سره مرسته ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په یوه حدیث شریف کښې راغلی دی: (اَیُّمَا اَهلُ عِرصَةٍ اَصبَحَ فِیهِم اِمرَاءٌ جَائِعاً فَقَد بَرِئَت مِنهُم ذِمَةُ اللهِ تَبَارَکَ وَتَعَالیٰ_المسند الامام احمد بن جنل).

ددې حدیث شریف لنډ مطلب دادی چه پاک خدای له هغو خلکو څخه بیزاره دی چه په شاوخوا کښې ئې څوک په لوږه شپه سبا کړي.

یو بل حدیث دی: (مَن کَانَ مَعَهُ فَضلَ ظَهرٍ فَلیُعِن بِهِ عَلیٰ مَن لَاظَهرَلَهُ وَمَن کَانَ لَهُ فَضلَ زَادٍ فَلیُعِن بِهِ عَلیٰ مَن لَازَادَلَهُ_مسلم، ابوداود) ددې حدیث په موجب هغه څوک چه پشتیبان او دسړیو قوت لري باید له هغه چا سره مرسته وکړي چه بې کسه وي او هغه چه مالی قدرت لري باید له نیستمنو سره کمک وکړي.

اسلامی امت په حقیقت کښې یو جسد دی چه باید مشترک احساس ولري او دیوه غړي په درد ټول وجود متاثر شي.

دا مطلب رسول الله (ص) داسې افاده کړیدی: (مَثَلُ المُؤمِنِینَ فِی تَوَآدِّهِم وَتَرَاحُمِهِم وَتَعَاطُفِهِم کَمَثَلِ الجَسَدِ اِذَا اشتَکیٰ مِنهُ عُضوٌ تُدَاعی لَهُ سَائِرُ الجَسَدِ بِالسَّهرِ وَالحُمیٰ).

یعنی د مومنانو مثال د دوستۍ، اورحم او عاطفې په لحاظ لکه یو جسد دی چه د یو غړي په درد او ناآرامۍ ټول وجود په درد او ناآرامۍ مبتلا کیږي.

بنـــــی آدم اعضــــــای یکدیگرنـــــــد	کــــه درآفـــــرنیش زیـــک جوهرنـــــد
چـــــو عضـــــوی بـــــدرد آورد روزگــــــار	دگـــــر عضـــــو هـــــا را نمانـــــد قـــــرار

دتعاون په برخه کښې د مالي مرستې سپارښتنه زښته ډیره شویده د مال انفاق او صدقه کول یعنی محتاجو او محرومو کسانو سره مالی مرسته او د خدای په لاره کښې مال ښندل د ایمان او اسلام ډیر مهم رکن دی چه هم دزکات په صورت په بډایانو فرض دی او هم دخیرات او صدقاتو په ډول په صالحو اعمالو کښې ډیر لوړ مقام لري.

علاوه پر زکات له خوارانو او غریبانو سره مالي مرسته دیوه حق په حیث د شتمنو په ذمه ایښودل شوی او یو دینی مکلفیت دی.

دا حدیث شریف: (اِنَّ فِی المَالِ حَقّاًسِویٰ الزَکَاتِ- ترمذي)

دا مطلب ډیر ښه ثابتوي چه سر بیره په زکات او ماسویٰ له زکات نه په مالونو کښې دفقیرانو او مسکینانو حق شته چه بډایان ئې باید اداکړي؟

په قرآن کریم کښې هم د مالدارانو په مالونو کښې د سایل او محروم حق تثبت شویدی.

الله تعالی د متقیانو او نیکانو په ستاینه کښې وایي: (وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ -الذاریات آ:۱۹) ددوی په مالونو کښې د سوالګرو او محرومو خلکو برخه وه، یعنی علاوه په زکات ئې دوی ته په خپل مال کښې برخه ورکړې وه په

یو بل آیت شریف کښې وایي: (وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ - المعارج آ:۲۴) له دې آیت نه دمخه په نورو آیتونو کښې ویل شویدي چه ددوزخ اور هغه کسان غواړي چه شایې اړولی او اعراض ئې کړی، مالونه ئې جمع کړي او ساتلي دي...... له دغې جملې نه یو شمیر خلک مستثنی کوي او په استثنا شوو کسانو کښې وایي: او هغوی چه په مالونو کښې ئې برخه معلومه ده د سوالګرو او محروم دپاره.

په دې دواړو آیتونو کښې د سائل او محروم دپاره برخه د حق په نامه دابنیی چه شتمن دخپلو مالونو داسې مالکان نه دي چه نور ورسره شریک نه وي او دچا حق ورسره نه وي.

دا حق باید شتمن او بډایان په داسې طریقه اداکړي چه احسان باروول او دتحقیرولو اذیت ورسره نه وي بلکه داسې وي لکه چه یو داین ته خپل دین اداکوي. دا هم د الله تعالی قول دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تُبْطِلُواْ صَدَقَاتِكُم بِالْمَنِّ وَالأذَى -البقره آ:۲۶۴) اې مومنانو ! مه ضايع کوئ خپل خيراتونه په احسان بارولو او زړه ازارولو سره. دانفاق او صدقاتو په باب چه ډير زيات آيتونه په مختلفو مضمونونو نازل شوه مسلمانانو له رسول الله (ص) څخه پوښتنه وکړه چه څومره مال د خداى پاک په لار کښې نفقه کړو نو په ځواب کښې ئې دا آيت نازل شو.

(وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ -البقره آ:۲۱۹) له تاسو څخه پوښتنه کوي چه څه نفقه کړي، ووايه هغه څه چه له حاجته زيات وي يعنى ضروري مصارف ځانته وساتئ او نور خيرات کړئ. که څوک له خپل ضروري حاجت نه زيات مال ذخيره کوي او دخوارانو ،غريبانو سره مرسته نه کوي نو هغوى ددى آيت دحکم لاندي راځي: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ -التوبه آ:۳۴) هغه کسان چه ذخيره کوي سره او سپين زر او نه ئې نفقه کوي د خداى په لار کښې نو زيرى ورکړئ دردناک عذاب.
له دي دوو آيتونو څخه دا استنباط کيدى شي چه د جاجت دخاوندانو له مرستي نه هغه څوک معافيت پيدا کوي چه له خپلو ضروري حوايجو څخه زيات څه نلري او په بډايانو کښې نه شميرل کيږي. هغه کسان چه دکفايت په اندازه څه لري دخيرات په ورکړه مکلف نه دي ځکه چه که دوي نورو ته څه ورکړي په خپله په محتاجانو کښې حسابيږي او دنورو تعاون ته اړ کيږي. که دغه مرسته وکړي نو بيا د پاک خداى ددي ستاينى ورکړئ چه فرمايي: (وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ –الحشر آ:۹) او مقدم ګڼي نور په خپلو نفسونو که څه هم دوى فاقه وي، او هغه شى ته په خپله حاجت لري چه نورو ته ئې د ايثار له مخى ورکوي. له ضعيفانو او محتاجانو سره مرسته فى سبيل الله جهاد ګڼل شوى او دخداى په نزد ډير اجر لري. که دقرآن په ژبه پوه شو نو يوه اړ او محتاج ته قرض حسن ورکول له خداى سره معامله ګڼلى شويده: (وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا -الحديد آ:۱۸) قرض ورکړئ خداي ته قرض حسن. هرڅوک پوهيږي چه خداى بې نيازه دى او ځمکه، آسمانونه او عالمونه دده دي مګر هغه قرض چه مومن ئې مومن ته ورکوي خداى دغه قرض په ځان حسابوي او بنده ته دا سې ښيي چه خداى ئې پوروړى دى.
رسول الله (ص) ويلى دي: (انّ اللهَ عَزّوَجَلّ يَقُولُ يَومَ القِيمَةِ يَا ابنِ ادَمَ مَرِضتُ فَلَم تَعدنى ! قال يَارَبِّ كَيفَ اَعُودُكَ وَاَنتَ رَبُّ العالَمِين؟ قال: اَمَا عَلِمتَ اَنَ عَبدى فُلَانٌ مَرِضَ فَلَم تَعدهُ؟ اَمَا عَلِمتَ اَنّكَ لَو عدتَهُ لَوَجَدتَنِى عندَهُ؟ يَا ابنِ ادَمَ ! اِستَطعَمتُكَ فَلَم تُطعِمنِى ! قال يَارَبِّ وَكَيفَ اُطعِمُكَ وَاَنتَ رَبُّ العالَمِين؟ قال اَمَا عَلِمتَ اَنّكَ اِستَطعَمَكَ عَبدِى فُلَانٌ فَلَم تُطعِمهُ اَمَا عَلِمتَ اَنّكَ لَو اَطعَمتَهُ لَوَجَدتَ ذلِكَ عِندِى؟ يَا ابنِ ادَمَ اِستَسقَيتُكَ فَلَم تَسقِنِى ! قال يَارَبِّ كَيفَ اَسقِيكَ وَاَنتَ رَبُّ العَالَمِين؟ قال اِستَسقَاكَ عَبدِى فُلَانٌ فَلَم تَسقِهُ اَمَا عَلِمتَ اَنّكَ لَو سَقَيتَهُ لَوَجَدتَ ذلِكَ عِندِي-رواه مسلم) يعني الله تعالىٰ د قيامت په ورځ وايي اې بنيادمه زه مريض شوم ته پوښتني ته رانغلي. بنيادم وايي اې زما ربه څنګه به پوښتني ته درغلى واى ته رب العلمين يې. خداى ورته وايي: ته خبرنه وى چه زما فلانکى بنده مريض شو او تائې پوښتنه ونکړه آيا نه پوهيدى چه که دهغه پوښتني ته ورغلى واى زه به دي له هغه سره موندلى واى. اى بنيادمه ! ما درڅخه طعام وغوښته او تا طعام رانکړ، بنيادم وايي څنګه مي طعام درکړى واى او ته رب العلمين يې. الله تعالى وايي: آيا ته معلومه نده چه له تا نه زما فلاني بنده طعام وغوښته او تا ورنکړ آيا ته نه پوهيدې چه که طعام دي ورکړى واى هغه به دي له ماسره پيدا کړى واى. اې بنيادمه مادرنه اوبه وغوښتي او تا رانکړي ، بنيادم وايى اې ربه څنګه به مى اوبه درکړى واى او ته رب العلمين يې. الله تعالى وايي له تا نه زما فلاني بنده اوبه وغوښتي او تا ورنکړې که تا هغه ته اوبه ورکړي واى هغه به دي له ماسره موندلى واى.
ددي حديث شريف په بنا ديوه اړ او محتاج غوښتنه په حقيقت کښې د خداى غوښتنه ده او له بيوزلو سره مرسته له خداى سره معامله ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خدای دشتو خاوندانو ته داسې امر کوي: (وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ - بنی اسرائیل آ:۲۶) ورکړه د قرابت خاوند ته دهغه حق او مسکینانو او مسافرته. یعنی خدای پاک دغه کسان دبډایانو په مال کښې دحق خاوندان ګڼلي او ددوی حق ترینه ددوی د پاره غواړي. که څوک دغه حق نه پرځای کوي د نورو دحق غاصب ورته ویلی شو.

په قرآن کریم کښې څو ځله امر شویدی چه دخدای په لاره کښې مال وښندئ او دغه کار جهاد بلل شویدی مګر دغه مال ښندل دقرآن کریم په ژبه تجارت ګڼل شویدی لکه چه وایي:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ - الصف آ:۹ او ۱۰) اې مومنانو آیا دلالت وکړم تاسو ته په داسې تجارت چه نجات درکړي له دردناک عذاب څخه. ایمان راوړئ په الله او په رسول ئي او جهاد وکړئ دخدای په لاره کښې په خپلو مالونو او په خپلو نفسونو دا خیردی تاسو لره که پوهیږئ.

دغه مالي جهاد چه په حقیقت کښې ډیر ګټور تجارت دی په ظاهرئي که معامله له خوارانو، غریبانو، کونډو او یتیمانو یا پردیسانو سره ده په معنی کښې له خدای سره معامله ده او له خدای سره معامله دهر چا په ګټه ده.

په یوه حدیث شریف کښې راغلي دي: (اَلسَّاعِی عَلَی الْاَرمِلَۃِ وَالمِسکِینِ کَالمُجَاهِدِ فِی سَبِیلِ اللهِ اَو القَایِمِ اللَّیلَ وَالصَّائِمِ النَّهَارِ_ شیخان و الترمذی و النسائی) څوک چه سعی کوي دکونډې او مسکین په بهبود کښې داسې دي لکه فی سبیل الله مجاهد یا لکه قایم اللیل او صائم النهار.

مطلب دا چه دبیوزلو خدمتګار او دبینوایانو مرستیال له مجاهد ینو او هغو کسانو سره برابردی چه دشپې خدای ته په طاعت ولاړوي او د ورځې روژه وي.

دخیر او ثواب کارونه ډیردي مګر دهغه شی انفاق چه سړي ته محبوب او عزیز وي کامل خیردی. الله تعالی وایی: (لَن تَنَالُواْ الْبِرَّ حَتَّى تُنفِقُواْ مِمَّا تُحِبُّونَ - آل عمران آ:۹۲) یعنی هیڅکله به و نه مومئ دخیر کمال څو چه نفقه کړئ له هغه شی څخه چه درته ګران وي.

مطلب دا چه دنیکۍ او خیر کمال ته نشئ رسیدلی او دخدای رحمت، رضا او جنت نشئ موندلی ترڅو چه دخلکو په معاونت کښې له خپلو ډیرو عزیزو او محبوبو شیانو څخه نفقه نکړئ. هغه محبوب شی غوره مال وي او که جاه او منزلت.

ځینې خلک وي چه په خپلو مالونو کښې ئي ځینې شیان زړه ته ډیر نژدې وي او ځینې داسې وي چه خپل جاه وجلال سره ئي ډیره مینه وي مومن باید هم قیمتی مالونه او هم خپل انانیت دخلکو دخیر د پاره قربان کړي چه دخیر او نیکۍ کمال ته ورسیږي.

که یو معزز سړی له یوه خوار او غریب یا مظلوم سره ګرځي او معاونت ورسره کوي ښائی چه په ظاهره دا ځان د پاره حقارت وګڼي مګر دخدای په نزد دې نه لوی عزت نشته او دبل دخیر د پاره ځان خوارول ډیر زیات اجر لري.

د اسلام په ډیرو احکامو کښې دیوې ښې جامعې جوړول او له نورو سره تعاون او ملګرتیا اصلي منظوردی او دغه منظور په اجمالي او کلي ډول په دې آیت شریف کښې ډیر ښه ځای شویدي:

(إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالإِحْسَانِ وَإِيتَاء ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاء وَالْمُنكَرِ وَالْبَغْيِ - سورت النحل آ:۹۰) په تحقیق سره خدای امر کوي په عدل او احسان او د قرابت خاوندانو ته په ورکړه او نهی کوي له فحشاء او منکر او بغی څخه.

عدل او احسان داسې کلمې دي چه په ټولو ښیګڼوئي اطلاق کیدی شی او ټول مادي او معنوي معاونتونه پکښې راتلی شی.

که دا دوه کلمې په یوه جامعه کښې عملي شي ټولې بدبختۍ له منځه وړي او ټولې خوښۍ یوې جامعې ته راوړي. له خپلوانو سره ښیګڼه په خاص ډول خپلوۍ ټینګوي او د اتصال رشتې تقویه کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه فحشاء، منکر اوبغی ټول مفاسد او رذایل اومظالم احاط کوي او دغودرې شیونو نه ځان ساتل دجامعې داصلاح او فلاح موجب ګرځي. دتعاون په باب داحدیث ډیر جامع او په هر راز مرستو حاوي دی.

(مَن نَفَّسَ عَن مُسلِمٍ كُربَةً من كُربِ الدُنيَا نَفَّسَ اللهُ عَنهُ كُربَةً من كُربِ يَومَ القِيَامَةِ وَمَن يَسَّرَعَلَىٰ مُعسَرٍ يَسَّرَ اللهُ عَلَيهِ فِى الدُنيَا وَالاخِرَه وَمَن سَتَرَ مُسلِماً سَتَرَهُ اللهُ فِى الدُنيَا وَالاخِرَه وَاللهُ فِى عَونِ العَبدِ مَاكَانَ العَبدُ فِى عَونِ اَخِيهِ-عن ابوهريره_اخرجه مسلم) ځوک چه لرې کړي له یوه مسلمان څخه ددنیا له غمونو یو غم لرې کوي خدای له هغه څخه دقیامت له غمونو نه غم. ځوک چه اساني راولي په هغه چا چه په تنګسه کښې وي خدای پرې په دنیا او آخرت کښې اساني راولي.

ځوک چه دمسلمان پرده وکړي خدای ئې په دنیا او اخرت کښې پرده کوي. الله تعالی له بنده سره معاونت کوي ترڅو چه بنده دخپل ورور معاونت کوي. پیغمبر (ص) هغه ځوک په خلکو کښې بهترګڼي چه خلکو ته ئې ګټه او فایده رسیږي (خَيرُالنَّاسِ مَن يَنفَعُ النَّاسَ) په یوه بل حدیث شریف کښې رسول الله (ص) وایي: (اَلمُؤمِنُ الَّذِى يُخَالِطُ النَّاسَ وَيَصبِرُعَلَىٰ اَذَاهُم خَيرٌمِّنَ الَّذِى لَايُخَالِطُ النَّاسَ وَلَايَصبِرُعَلَىٰ اَذَاهُم عن ابن عمر-اخرجه ابن ماجه باسنادصحيح) هغه مومن چه خلکو سره ګډون کوي او دخلکو په اذیت صبر کوي له هغه چانه بهتر دی چه خلکو نه ګوښی اوسی او په اذیت ئې صبر نه کوي. مقصد دا چه اسلام انزوا او ځاني نه خوښوي او له نورو سره ګډ اوسیدل غواړي. له نورو سره ګډ اوسیدل صبر او تحمل ته ضرورت لري.

دصبر توصیه په قرآني آیاتو اونبوی احادیثو کښې ډیره زیاته راغلی ده چه داسلام مخالفانو او دښمنانو ترینه غلط تعبیرونه کړي او ویلی ئې دي چه داسلام دین دنورو ادیانو په شان داستعمارګرو او استثمار چیانو ګټه خپلو پیروانو ته توصیه کړیده چه دبډایانو او دقدرت دخاوندانو په مظالمو صبروکړي او غلامی ته ئې غاړه کیږدي یعنی په دنیا کښې هر راز بدبختی او بې عدالتی په ځان ومني او اجرئې په آخرت کښې له خدایه وغواړي. ددوي په عقیده داسلام دین خلک دجابرانو او ظالمانو اطاعت ته رابولي او په مظلومیت ئې قانع کوي. حال دا چه دوی داسلام ضد اسلام ګڼلی او د قرآن په واضحو او صریحو احکامو ئې سترګې پټې کړیدي. دوی دې ته نه دی کتلی چه حضرت محمد (ص) او دهغه خلیفه ګانو او نورو رښتینو پیروانو عملاً دجابرانو او ظالمانو په مقابل کښې څه وکړه او دجهادونو معنی څه وه؟

هغه صبر چه په قرآن کریم کښې ئې بیابیا توصیه شویده دظلم او ظالم په مقابل کښې دمقاومت او ثبات معنی لري چه باید د جهاد په میدان کښې وښودل شي او عزم و اراده قوي کړي.

دظلم او ظالم په مقابل کښې مو د مومن او مسلمان دریځ دمخه هم څرګند کړ چه نه به په ځان ظلم قبلوی او نه به د بل مسلمان دمظلومیت تحمل کوي یعنی دبل مظلوم مرسته به هم کوي او دظالم لاس به له ظلم څخه لنډوي.

اوس راشئ چه دصبر کلمه په قرآن کریم کښې وګورو چه په څه معنی استعمال شویده او په څه منظور په مکرر ډول بیا بیا راغلی ده.

په سورة البقره کښې دا آیت: (وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاء والضَّرَّاء وَحِينَ الْبَأْسِ آ:۱۷۷) دا معنی لري چه په سختیو، کړاوونو اودجنګ په میدان کښې صبر کوونکی اومیدان نه پرېښودونکی دنیکانو او صالحانو په ډله کښې خاص او ممتازمقام لري یعنی په جهاد کښې ثبات او مقاومت صبر دی. په بل آیت کښې:

(وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنكُمْ وَالصَّابِرِينَ -محمد آ:۳۱) الله تعالی فرمایي: په تاسو باندې ازمیښت کووا او امتحان درنه اخلو چه ستاسو مجاهدین او صابران یعنی ثابت قدمه کسان له بې ثباته اوغیر مجاهدینو څخه ممتاز کړو.

وګورئ! صابر دمظلوم صفت نه دی د مجاهد صفت دی او دقهرمانی مفهوم پکښې نغښتی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه دصابرانو ذکر په دې آیتونو کښې: (كَم مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ – البقره آ:۲۴۹) (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ- الانفال آ:۶۵) دامطلب نورهم ډیرښه ثابتوي چه صابران هغه دي او خدای له هغو صابرانو سره دی چه دوی لړوي خوله ډیروسره جنګیږي.

صابران هغوته وائي چه شل تنه ئي په دوو سوو تنوبری مومي. صبر یعنی د ایمان قوت چه اقلیت په اکثریت باندی غالب ګرزوی او د اسلام په تاریخ کښې ئې مثالونه کم نه دي په قرآن کښې صبر له عزم سره تړول شوی او د اوالعزمو صفت ګڼل شویدی (فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُوْلُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ الاحقاف آ:۳۵) هغه قرآني تعلیم دی چه دصبر مقام او منزلت ډیروي او د شجاعت او شهامت مظهر ئي ګرزوي.

سره له دې که څوک دصبر په معنی نه وي پوه شوی یائې ځان نه وي پوه کړی د اسلام ګناه نه ده دفهم ګناه ده یا د عناد. په اسلام کښې که صبر د اذیت اوضرر قبلولو په معنی راغلی لکه په تیر شوي نبوي حدیث کښې چه هغه څوک بهتر وګڼل شو چه له خلکو سره اختلاط لري او په اذیت ئې صبر کوي نه هغه چه د اذیت نه د ځان ژغورلو په وجه له خلکو نه ګوښی ګرځی او منزوي کیږي.

په دغسې مواردو کښې د اسلام مطلب دادی چه انسان باید دومره زغم او حوصله ولري چه په اجتماع کښې ژوند وکړی شی او مو دماغه نه وي. هره جامعه که هر څومره خواږه ولري یو څه ترخه هم ورسره وي او د عسلو مچی هم بې نیشه نه وي.

سړی باید د جامعې د آزار په مقابل کښې دضرورت په اندازه زغم ولري او له صبر او حوصلې نه کار واخلي. په مصیبتونو کښې صبر او په خوښیو کښې صبر د اسلامی اخلاقو جز دي چه اجتماعی او بشري ژوند ورته ډیر ضرورت لري او بیخی بی صبره سړی په جامعه کښې ځای نشي نیولی. اسلام فرد ته دا حق ورکوي چه په جامعه کښې تجلی وکړي او خپل فردي حقوق، حیثیت او اعتبار وساتي مګر له جامعې نه د بیلیدو او ګوښی کیدو اجازه نه ورکوي او نه ئي مرور توب ته پریږدي.

له فرد نه هغه څه نه جوړوي چه له جامعې سره جوړ نه وي او جامعه ناجوړه کوي. فرد او جامعه که څه هم ظاهراً یو دبل مقابل ګڼل کیږي خو دامقابله دتور او سپین مقابله نه ده. که څوک وغواړي چه دیوې جامعې نوعیت او کیفیت ځانته معلوم کړي ودې ګوري چه جامعه له څنګه افرادو جوړه شویده یعنی د افرادو څنګه والی د جامعې په څرنګوالی کښې دخل لري. همدارنګه دافرادو په جوړلو کښې د جامعې جوړښت مهم عامل دی او معلومه ده چه څنګه جامعه، څنګه افراد جوړوي.

په همدغه اساس که څوک ځانته دا معلوموي چه اسلام څنګه جامعه جوړول غواړي ودې ګوري چه اسلام څنګه افراد جوړوي او د شخصیت په جوړولو کښې ئې کړنلاره څه ده او څه نقشه لري.

فرد جوړول:

په اسلامي نظام کښې فرد دحق خاوند، د ارادې خاوند او دحیثیت وکرامت خاوند دی، ده ته یوازې د ژوند حق نه دی ورکړشوی دېت او عزت لرلو حق هم ورکړ شوی او توهین وتحقیرئې جرم وجنایت یا اقلاً قباحت ګڼل شویدی.

دی دمالکیت او مشروع فعالیت حق لري او د انتخاب او تصرف حق ورته حاصل دی چه هم فکر کولی شی او هم کارکولی شي، د نظام په جوړولو او دزمامدار په ټاکلو کښې دده رایه معتبره ده او په اجتماعي چارو کښې ئې مشوره ارزښت لري.

په اسلامی فقه کښې یوه مسلمان او یوې مسلمانې ښځې ته دا حق په مساوي ډول ورکړ شویدی چه که هریو له دوی څخه یوه کافر یاد کافرانو یوه جماعت یادیوې کلا یادیوه ښار خلکو ته امان ورکړي نوبیاهیڅ یو مسلمان له هغوی سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

دجنګ او قتال حق نلري او دغه امان شرعی اعتبار لري مګر په هغه صورت کښې چه دغه امان ورکول د مسلمانانو دپاره دفساد موجب وي نو بیا دغه دامان ورکړه ردیدلی شی. په دغه صورت کښې که پخپله امام او اولو الامرهم امان ورکړی وي امان ئې د رد وړدی.
دغه مهم او سترحق چه اسلامي اوشرعي قانون دمسلمان هر فرد ته ورکړی دفرد موقف په اسلامي جامعه کښې ډیرلوړ ښیی چه نظیربه ئې ددنیا په قوانینو کښې نه وي موجود یوازې همدغه یوحکم کافی دی چه دفرد اهمیت په جامعه کښې وښیی او دفردي اعتبار وزن وټاکي. همدارنګه په اسلام کښې فرد ته دشهادت حق ورکول او په میراث کښې ورته په حق قایلیدل داثابتوي چه اسلامی نظام فرد ته ډېره اعتناء لري. په فردي حقوقو کښې ځینې حقونه چه او س په دیموکراسی نظامونو کښې انسان ته ورکړ شویدي اسلام ډیرد مخه افرادو ته ورکړیدی او دانسان مادي او معنوي مصئونیت ئې په ښه شان تامین کړیدی.
په دغوحقوقو کښې کوم حق چه په اسلامي لحاظ ډیر دقت وړدی او له ډیرغور نه پکښې کاراخیستل شوی هغه دمالکیت حق دی چه بنیادي حیثیت لري او دحقوقو مور ورته ویلی شو.
همدغه حق دفرد په سرنوشت او دفرد په مادي او معنوي جوړښت کښې اساسي نقش لري او مستقل بحث غواړي چه دلته ئې تفصیل بمیورده نه دی.

مالکیت او مالی سیاست په اسلام کښې:

انسان چه انسان شوی اولږ غوندې په ځه پوهیدلی دی د مال لرلو او مال ډیرولو فکر او مینې ئې په زړه او دماغ کښې غځونې کړیدي.
له هغه وخته چه ابتدائي انسان له ښکار نه کارته مخه کړه او له زراعت سره اشنا شو نو ټاټوبی ئې پیدا کړ او د مال غونډولو او ساتلو په فکر کښې شو. د مالکیت احساس را پیدا شو او وده ئې وکړه، دمال مینه ورو ورو زیاتیده او دانسانی حرص سترګي ورځ په ورځ وږې کیدې.
مال که له یوې خوا دانسان حاجتونه اوضرورتونه پوره کول نوله بلې خوائې حسادتونه او رقابتونه راپارول او دمال په سردښمنۍ او جنګونه شروع شوه. په مال کښې دخیر او شر دواړه جنبې محسوسې شوې.
له میلاد نه پنځه سوه کاله پخوا دمال او مالکیت په باب فلسفي بحثونه شروع شوه. مال ته بد وویل شوه او دمالکیت په ضد دمبارزې فکر پیدا شو، افلاطون په واضح ډول د اجتماعی چارو دکارکوونکو په مورد کښې دملکیت دلغوه کولو آواز اوچت کړ او مسیحی دین مال دبشري جامعې دفساد منشا او دشرارت تومنه وګڼله.
داسلام په مقدس کتاب (قرآن) کښې مال دفتنې په نامه وبلل شو او دانسان دښمن ورته وویل شو. مګر په همدغه کتاب کښې ئې ډیر ښه نومونه هم ثبت شوه لکه: (خیر او فضل) یعنی اسلام دمال دواړه جنبې په نظر کښې ونیولې او عیب وهنرئې دواړه پکښې مشخص کړه. په همدغه ملاحظه ئې هم انسان ته دمالکیت حق ورکړ او هم ئې په دغه حق ځه قیود او شرطونه کیښودل.
اسلام دبشر په حیاتي ضرورتونو او حاجتونو سترګي پټې نکړې او مال ته ئې دده اړتیا په نظر کښې ونیوله مګر دمال په لرلو او راغونډولو کښې ئې افراط بدوګاڼه او حدودئې ورته وټاکل.
اسلام داسې دین نه دی چه دانساني غرایزو په مخکښې سد شي او بیخی ئې مخه بنده کړي. مګر طغیان او عصیان ته ئې هم نه پرېږدي او ښه مجری ورته پیدا کوي. هغه حیواني جنبه چه د انسان په خټه کښې شته اسلام ئې محوه کوي نه بلکه د تهذیب کوښښ ئې کوي.
دمال او مالکیت په مسئله کښې هم نه افراط خوښوي او نه تفریط، دقرآني احکامو له مخې دمالونو اصلي مالک خدای دی او خدای دغه مالونه انسانانو ته په مجموعی ډول ورکړیدي چه افراد پکښې دجماعت په وکالت دجایز

(c) ketabton.com: The Digital Library

تصرف حق لري او په مطلق ډول پکښې تصرف نشي کولی. یعنی سود پرې نشي خوړلی، قمار پرې نشي کولی، په عیاشۍ او فحاشۍ ئې نشي لګولی.
قرآن کریم مال لرونکی د مستخلفینو په حیث مالکان ګڼلی نه د اصیلانو په حیث یعنی اصلی مالکان ئې نه دي بللی.
وګورئ ! په سورة حدید کښې دغه آیت: (آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَنفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُم مُّسْتَخْلَفِينَ فِيهِ الحدید آیت:۷)
د ترجمې حاصل: په خدای او رسول ایمان ولرئ او هغه څه نفقه کړئ چه خدای پکښې خلیفه ګان ګرزولي یاست.
په سورة نور کښې دا آیت: (وَآتُوهُم مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ النور آیت:۳۳) په صریح ډول حکم کوي چه ورکړئ له هغه مال څخه چه خدای درکړیدی. په الهي کتاب کښې چه مال د خدای ورکړه ګڼل شویده او د عاریت مفهوم پکښې پروت دی دا مطلب هم ښه واضح شویدی چه په دغو مالونو کښې چه ظاهراً خپلو عاریتي خاوندانو ته منسوب دي او مجازاً د دوی بلل کیږی بیا هم یوازې د دوی نه دي. محرومه طبقه او سوالګرهم پکښې حق لري یعنی علاوه په زکات محروم او سایل د بېوزلو په مال کښې د حق خاوندان دي او مشترک مال دی.
په سورة الذریت کښې چه د متقیانو حال بیانیږي نو د مال په برخه کښې دوی پدې ډول معرفي شویدي:
(آخِذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ. وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ الذریت آیت ۱۶) یعنی دوی د هغه څه اخیستونکي دي چه خدای ورکړیدي او په مالونو کښې ئې علاوه په زکات سوالګر او محروم حق درلود. بله دا چه اسلام د مالونو انحصار په څو محدودو لاسونو کښې بد ګڼلی او دا مطلب د سورة حشر په دې آیت کښې ډیر ښه څرګند شویدی:
(مَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاء مِنكُمْ الحشر آیت:۷) یعنی هغه مال چه بې جنګه د فئی او خراج په صورت د رسول الله (ص) لاس ته ورځي هغه د الله تعالی، د رسول الله (ص) د ذی القربی، د یتیمانو، مسکینانو او د لارویو پردیسانو حق دی چه په دوی به ویشل کیږي او دا د دې د پاره چه دولت د څو تنو غنیانو په لاس کښې محبوس او محصور نشي. په دې آیت کښې د مال د توزیع غایه دا ښودل شویده چه سرمایه تراکم ونکړي او د اغنیاؤ طبقه ډیره پیاوړې نشي. یعنی اسلام ډیر د مخه د طبقاتي تضاد د محنیوي فکر کړی او نه ئې غوښتل چه په اسلامی امت کښې ډیرتېټو پاس منیځ ته راشي.
غنا او بډائي که څه هم په ظاهري نظر په اسلام کښې صریحاً منع نه ده او هرچا ته دا حق ورکړشوی چه په جایزه طریقه د شتو خاوند شي او هغه تکالیف په ذمه واخلي چه اسلام د شتمنو په ذمه ایښې دي لکه د زکات، خیرات او صدقاتو ورکړه او د قرض حسن له لارې له محتاجو سره مرسته اونور.
مګر که څوک له ژور فکر نه کار واخلي او اصلي منظور ته ښه ځیر شي هغه په وهیږي چه شیشګی که حلال دی شکل ئې د مردار دی. د مال پیدا کولو او ډیرولو هغه طریقې چه اسلام منع کړیدي لکه سودخوري، احتکار، بډې اخیستل، غبن فاحش په معامله کښې، دروغ ویل، غدر کول، تقلب یا د اسې نور دا ټول د قاروني بډائي په مخکښې بندیزونه دي چه په مستقیم او جدي ډول د قارونیت مخه نیسي. له بلی خوا هغه تشویق او ترغیب چه د خیر و احسان په باب په نبوی احادیثو او قرآني آیتونو کښې وینو مسلمانانو ته دا اجازه نه ورکوي چه د فقیرانو او د حاجت د خاوندانو په مقابل کښې له بخل و امساک نه کار واخلی او په خیریه چارو کښې سترګې پټې کړي. سربیره په دې اسلام د مسلمانانو اولوالامر ته دا حق ورکړی چه د خوارانو او فقیرانو د مړولو او ژوند ښه کولو د پاره د ضرورت په اندازه د بډایانو مالونه بېوزلو او غریبانو ته ورکړي او موازنه قایمه کړي. حضرت عمر (رض) چه د خپل خلافت په وروستیو وختو کښې اجتماعي وضع ته ملتفت شو چه ځینې کسانو ډیر مالونه جمع کړیدي او نور په فقر او غربت کښې ژوند کوي نو اراده ئې وکړه چه د تعادل او مالي تسوئې د پاره له اغنیاو سره فقیران د هغوي په مالونو کښې شریک او سهیم کړي څکه یې وویل: (نُطعِمُ المُسلِمینَ مِن بَیتُ المَالِ حَتی اذا لَم تَجد فیه شَیاً ادخَلنَا عَلیٰ کُلِّ اَهلِ بَیتٍ مِن الاَغنِیَاءِ مِثلَهُم مِن المُحتَاجِینَ وَمَا نَزَالُ نَفعَلُ ذلِکَ حَتیٰ یَطعَمَ المُسلِمُونَ جَمِیعاً) یعني مسلمانان به له بیت المال څخه مړوو او چه په بیت

(c) ketabton.com: The Digital Library

المال کښې څه پاتې نشي دبډایانو په هر کور کښې به هغومره محتاجان ننباسو او داکاربه ترهغه وخته کوو چه ټول مسلمانان په ګېډه ماړه شي.

په اسلام کښې دمالکیت په باب داآیت هم دجدي توجه وړدی: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آیت: ۳۴) هغه کسان چه سره او سپین زر ذخیره کوي او دخدای په لار کښې ئې نه نفقه کوي د دردناک عذاب زیری ورکړئ دهمدغه آیت په استناد او دنبوي احادیثو په بنا د رسول الله (ص) په اصحابو کښې ابو ذرغفاري دقارونیت په ضد په تبلیغی مبارزه لاس پوري کړاو په دغه جهاد کښې ئې ډیر تکلیفونه ولیدل ترڅو چه بالاخر د ربزي دښتې ته نفی بلد شو او هلته د ډیر غربت په حال کښې مړشو اولارویو خاوروته وسپاره.
دابوذر اویو شمیر نورو اصحابو تبلیغ دغه معارضه دحضرت عثمان په خلافت کښې ډیره توده شوه، دابوذرتبلیغ چه څومره په شتمنو اوبډایانو بد لګیده هغومره ئې خواران او فقیران ځانته جلبول او طرفداران ئې ډیریدل.
حضرت علي او ابوذر په دې عقیده و چه دیوه کال دنفقې دپاره څلور زره درهمه ساتل جایز کاردی او له دینه زیات مال ذخیره کول ممنوعه کنز شمیرل کیږي.
په ډیرونبوي احادیثو کښې دا مطلب ښه واضح دی چه اسلام فاحشه غنا بده ګڼي او دانه خوښوي چه ځینې په عیشونو او خوندونو کښې ډوب وي او نور په لوږه او تنګسه کښې ژوند وکړي.
(خُذمن اَغنیَائهم وَرُدّ الی فُقرَائهم) له بډایانو نه ئې اخله او فقیرانو ته ئې ورکوه د اسلام اقتصادي کړنلاره ده. ابی امامه روایت کوي چه رسول الله (ص) ویلي دي: (یَا ابنِ آدَمَ اِنَّکَ اَن تَبذلِ الفَضلَ خَیرٌلَّکَ وَاِن تُمسِکهُ شَرٌّلَّکَ–مسلم و ترمذي) یعنی اې بنیادمه! که مال وښندې خیردې پکښې دی او که ئې وساتی درته شردی.
همدارنګه بلال وایي: رسول الله صلی الله علیه وسلم وویل: (مَارُزِقتَ فَلاتَخبَاء وَمَا سُئِلتَ فَلا تَمنَع فَقُلتُ: یَارَسُولَ الله وَکَیفَ لِی بِذالِکَ؟ قَالَ: هُوَذَاکَ اَوِالنَّارُ) مطلب دا چه رسول الله (ص) وفرمایل: څه چه ستا روزي شویدي مه ئی ساته او ذخیره کوه ئې مه او څه چه درنه وغوښتل شو منع کوه ئې مه.
بلال وویل دابه زما دپاره څنګه شي؟ هغوی وفرمایل یا همدغه شان او یا د دوزخ اور.
امام احمد حنبل په مسند کښې داحدیث نقلوي: (اَیُّمَا اَهلُ عرصَةٍ اَصبَحَ فِیهِم اِمرَوٌ جَا یعاً فَقَدبَرِئَت مِنهُم ذِمَةُ الله تَبَارَکَ وَتَعَالی) خلاصه ئې دا چه پاک خدای له هغو څخه بیزاره دی چه په څنګ کښې ئې څوک په لوږه شپه سبا کوي. په قرآن کریم کښې متعدد آیتونه راغلي دي چه د (مترفینو) ژوند ئې بدګڼلی او مسلمانان ئې په جدي ډول دې ته متوجه کړیدي چه آسوده ژوند او دعیش ونوش ژوند ونکړي بلکه متوسط ژوند اختیار کړي چه نور ورته ونه پخسیږي او مزي چړچې پکښې نه وي دآسوده حالی په غندنه کښې یو علت چه قرآن په ګوته کړی هغه دادی چه مترفینو یعنی آسوده حالو کسانو هروخت دنوي دین په قبلولو کښې شدید مقاومت کړی او له پیغمبرانو سره ئې خپل خصومت ته دوام ورکړی دی یعنی دارتجاع ټینګ حامیان همدغه خلک دي چه دهر تغیر او تحول مخه نیسي او دزاړه حال بقااو دوام غواړي.
دبشري تاریخ له مطالعي نه هم داپته لګیږي چه عیاش قومونه له مینځه تللي او هغه قومونه چه په مشقت او زیار و زحمت کښې لوی شوي په نورو غالب شویدي. اوس خلک پدې هم پوه شویدي چه عیاشي دصحت په لحاظ هم ډیرخطرونه لري او ډیر فسادونه ورسره تړلي دي. د اسلام پیشوا حضرت محمد (ص) دمترفینو یعنی دعیاشانو او اسوده حالو کورونه (بیوت الشیاطین) دشیطانانو کورونه بللي دي چه فتنې او فسادونه ترې ولاړیږي.
الله تعالی فرمایي: (إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَى أَن رَّآهُ اسْتَغْنَى-العلق آیات: ۶ او ۷) په تحقیق سره انسان سرکشي کوي چه ځان بې پروا او مستغني ووینی. یعنی مال او ثروت دغرور او سرکشی باعث ګرزي. په بل آیت کښې راغلی دی:
(وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ الشوری آیت: ۲۷) که چیرې خدای دخپلو بندګانو روزي پراخه کړي وای هرګوره به ئې په ځمکه کښې بغاوت کړي و. دهمدغسې ملاحظاتو په وجه مسلمانانو ته دا اجازه نشته چه خپل حلال مال هم په ځان باندې له ضرورته زیات ولګوي او له اسراف وتبذیر څخه کار واخلی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاک خدای وایي: (وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلاَ تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُواْ إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ الاسراء آيت: ۲۶) يعنی ورکړه خپل قريب ته دهغه حق او مسکين ته او پرديس ته تبذير او اسراف مه کوه مبذرين بيشکه د شيطانانو وروڼه دي.

په بل آيت کښي وايي: (وكُلُواْ وَاشْرَبُواْ وَلاَ تُسْرِفُواْ إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ الاعراف آيت ۳۱) خورئ، څکئ او اسراف مه کوئ اسراف کوونکی د خدای نه دي خوښ.

د اسراف معنی له حد او اندازې نه تجاوزدی په حريصانه ډول خوراک او څکاک او بيځايه خرڅونه په اسراف کښي شامل دي. د مسلمانانو اغنياء نشي کولی چه له نورو نه په عالي سطحه ژوند وکړي او شان و شوکت ئي نظرونه ځانته جلب کړي. په اسلامي جامعه کښي که خواران او غريبان وريښمني جامي نشي اغوستلی بډايان هم نشي کولی چه دغه فاخر لباس واغوندي. کله چه د عبد الرحمن بن عوف خوی له خپل پلار سره د دوهم خليفه حضرت عمر مخي ته ورغی او وريښمين کميس ئي اغوستی و خليفه دغه کميس له ګريوانه ترلمني پوري څيري کړاو د دغسی معتبر او ډير شمتن صحابی خوی ئي هم پرينښود چه د اسلام له مقرراتو نه سر وغړوي. د همدغه خليفه خپل ژوند سره له دغه لوړ او عالي مقامه په متوسط حال کښي و او له نورونه ځانته په څه امتياز قايل نه و. يوه ورځ چاترينه پوښتنه وکړه چه تاته له بيت المال څخه د څومره مال مصرفول جواز لري. ده وويل په کال کښي دوه جوړه جامي، يوه جوړه د ژمی او بله د اوړي د پاره او دومره څه چه د حج توبه شی زما او د زما عيال قوت بايد د قريشو د متوسط شخص په اندازه وي. زه د مسلمانانو له جملي څخه يوتن يم څه چه نوروته رسيږي ماته به هم رسيږي.

پخپله د رسول الله (ص) د زهد او رياضت ژوند چه له مشقته ډک و، همدا رنګه دده د غوره اصحابو ساده او بي عيشه ژوند چه د مجبوريت په وجه نه بلکه د عزم او ارادې له مخي و په همدغه اساس بنا ؤ، چه دوی نه غوښتل چه نور په محروميت کښي وي او دوی په نازونعمت کښي.

همدغه وجه وه چه د اسلام دوهم خليفه حضرت عمر (رض) د رماده د کال په قحط کښي غوړي ترهغه وخته ونه خوړه ترڅو چه په بازارکښي د نورو د پاره پيدا شوه او قحطی له منيځه لاړه. په دغه موده کښي خليفه هم د نورو په شان تيل خواړه او د تيلو خوړلو په وجه ورته ناروغي پيدا شوه او پوستکی ئي تک تورشو.

اسلام خپل پيروان په اخلاقي لحاظ د اسي روزل چه د دنيا مال، زيب وزينت او عيش وعشرت ته په حقارت وګوري او مينه ورسره پيدا نکړي، له خپل نفس او نفسی خواهشاتو سره مبارزه وکړي او ساده ژوند اختيار کړي. حرص او هوس پريږدي له بخل او امساک نه ځان وژغوري، کبر او غرور په ځان کښي پيدا نکړي، صدق او صفا ولري او د خلکو په خدمت کښي د اسلام په خدمت کښي جهاد ته ملا وتړي او قرباني ته چمتوشي.

اسلام د خپلو پيروانو د تنظيم او اداري، د تهذيب او تربيت د پاره دوه وسيلي په کا واچولی، تشريع او توجيه. ځيني شيان شته چه په اسلام کښي شرعاًمنع نه دي مګر دياتناًمنع دی د شريعت او د ديانت تقاضا هر کله يوه نه ده، په ځينو مواردو کښي تشريعي جنبه او توجيهی جنبه يوله بله بيليږي.

تشريعي احکام هغه دي چه په عام ډول هر مسلمان پرې مکلف دي او که څوک ترې مخالفت وکړي شرعاًمحکوم کيږي لکه زکات چه که څوک ئي له اداکولو انکاروکړي اولوالامر ته داحق حاصل دی چه ورسره محاربه وکړي او قتال ته ئي ملا وتړي، په توجيهی لحاظ هر مسلمان علاوه په زکات دياتناً موظف دی چه د صدقاتو او خيراتو نوله لارې له خپل حاجته زيات مال د خدای په لار کښي مصرف کړي او د خير واحسان نمونه او مثال شي.

توجيهی احکام د تشريعی احکامو په شان په قانونی شکل نه تطبيقيږی بلکه د اخلاقي اصولو په حيث رواج مومي او د خاصانو اورهبرانو کاردی. په اسلام کښي بنه اوبد، حلال وحرام ځانته مدارج او مراتب لري. مثلاً پياز يا اوږه خوړل په اصل کښي جايز کاردی مګر د جمعي په ورځ او په هغو وختونو کښي چه سړی له نورو سره ګډون کوي او د خولي بوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ئي نور په عذابوي په ممنوعاتو کښې شميرل کيږي. دتقوی او رياضت خاوندان دجايز اوناجايز په تشخيص کښې له عامو مسلمانانو نه فرق لري.

دعامو مسلمانانو تقوی همدغه ده چه پردی حرام مال ونخوري اوله کبيره ګناهونو څخه ځان وساتی. دزاهدانو تقوی داده چه پخپل حلال مال هم ځان موړنکړي او دنفس دتزکيې او د روح دتصفيې دپاره جايز لذتونه هم په ځان ودروي يائي ډيرکم کړي.

هغه بډائي چه دحرامو مالونو په غونډولو لاس ته نه وي راغلی او فرايض و واجبات پکښې نه وي ترک شوی شرعاً منع نه ده.

درسول الله(ص)په اصحابو کښې هم اغنياء موجودولکه حضرت عثمان غنی، عبدالرحمن بن عوف او وروسته بياطلحه اوزبير يادا سې نور، مګر پخپله حضرت محمد (ص)،حضرت ابوبکر، حضرت عمر او حضرت علی او ځينې نوروبه دومره مال له ځانه سره نه ساته چه بډايانو کښې حساب شي. دوی به د اربشو په ډوډی هم ځانونه نه مړول او دمترفينوله اسوده ژوند څخه ئي کرکه کوله.

داکارپه اسلام کښې اجباري نه دی اختياري دی. اسلام هغه دين نه دی چه دبشري فطرت او انسانی غرايزو په مخکښې سد شي او بيخي ئي بنده کړي. اسلام د بشري اوعالمي دين په حيث په خلکو باندې عسرا وحرج نه راولي. (لاَ يُكَلِّفُ اللّهُ نَفْسًا إِلاَّ وُسْعَهَا –وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ –يُرِيدُ اللّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلاَ يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ البقره آيات ۲۸۶او ۱۸۵) داهغه آيتونه اوقرآني نصوص دي چه داسلامی قوانينو اساس ئي ګڼلی شو. پدې آيتونو کښې له وسع نه زيات تکليف له اوږو څخه اخيستل شوی او په دين کښې حرج نفی شويدی خدای نه غواړي چه پخپلو بندګانو عسراوسختي راولي. دقرآن دا آيتونه:

(وَلَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا القصص آيت ۷۷)، (لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ التحريم آيت ۶۶)هغه حياتي درسونه دي چه د صحت اوقوت وقايه وربورې تړلې ده او سړی له دې څخه منع کوي چه خپله دنيائي برخه هيره کړي ياپه ځان باندې دخدای حلال حرام کړي.

رسول الله(ص) هغه زاهد او عابد چه هره ورځ به روژه واو هره شپه به ئي په نفلونو سباکوله مخاطب کړ او ورته ئي وويل: (.....ولِنَفسِکَ عَلَيکَ حَقٌّ ولِبَدَنکَ عَلَيکَ حَقٌّ وَلِزَوجَتِکَ عَلَيکَ حَقٌّ.......) په تاباندې ستا نفس حق لري، بدن دې درباندې حق لري، او ښځه دې درباندې حق لري. لکه چه په عبادت او رياضت کښې افراط منع دی او رهبانيت نفی شويدی دغه شان په صدقاتو کښې هم خپل ټول مال صدقه کول او دپولی ته کښيناستل ښه کار نه دی. که څوک خپل ټول مال صدقه کړي او ځانته هيڅ پرې نږدي. له دې آيت څخه سرغړوي.

(وَلاَ تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلاَ تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا الاسراء آيت:۲۹) مه خپل لاس خپلې غاړې پورې تړه او مه ئي خلاصوه په تمام خلاصوالی چه کښېنې ملامت شوی او درمانده.

پاک خدای هغه کسان ستايلی دی چه دمال په انفاق کښې اعتدال ساتي او له افراط او تفريط نه ځان ژغوري (وَالَّذِينَ إِذَا أَنفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا الفرقان آيت ۶۷) يعنی هغه کسان چه مالونه نفقه کوي نه اسراف کوي او نه بخل او وي د بخل او اسراف ترمنځ اعتدال ساتونکی.

دژوند په چارو او انساني اعمالو کښې اعتدال ساتنه په اسلام کښې يو مهم اصل دی چه ښه او بد په همدغه معيار سنجول کيږي او داسلامی اخلاقو اساس ګڼل شويدی. داسلام جمالی خوا همدغه اسلامي اخلاق دي چه انسان مهذب کوي او سړيتوب صيقلوي.

داسلامي تعليماتوغايه اسلامی تربيه ده چه په اسلامی اخلاقو پورې ټينګ تعلق لري او د افرادو د شخصيت په جوړولو کښې ئي نقش ډير څرګند دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسلام ربښتياني ممثلين او برجسته افراد هماغه کسان دي چه اسلامي شعاير، آداب او اخلاق پخپل کردار و عمل کښې تمثيلوي او صعودي سير وحرکت ئې د انسانيت دلوړو مدارجو په لوري وي. که د تشبيه له مخې اسلامي روش په بدني ورزشونو کښې دغره ختل وګڼو ويلي شو چه دغه ورزش په مطلق کوه ګردی، تامينيږي او په ټيټو غرونو کښې په ګرزيدو او د غونډيو په ختلو هم سر ته رسيږي مګر هغه کسان چه په دغه ورزش کښې خپله فوق العاده لوړتيا او پيشقدمي ښيي هغوی دلوړو غرونو لوړو څوکو ته خيژي او تاريخي ياد ګار پريږدي.
په اسلام کښې هم اخلاقي رهبران همدغه شان وګڼئ چه د انسانيت ډيرو هسکو مقامونو ته ځانونه رسوي او نورو ته عملاً لوړختل ممکن ګرزوي. دوی دمثل اعلی په حيث اخلاقي معيارونه او مقامونه اوچتوي او نور د لوړتيا لور ته رابولي چه ددوی اقتضا وکړي او په دوی پسې لاړ شي.

د اسلامی اخلاقو غايه او اغيزه:

انسان چه اشرف المخلوقات بلل کيږي معنا يې دا نه ده چه دده ټول خويونه او عادتونه دستايني وړدي او په هر څه کښې هرڅه نه ښه دی. دی دخلقت دمثل اعلی په حيث دتکامل په لوړه مرحله کښې واقع دی او په نورو موجوداتوئې دخپلو خاصو استعدادونو او معنوي قوا و په مرسته تسلط موندلی مګرله ډيرو فضايلو او محاسنو سره ډير معايب او نقايص هم لري. دخيروشر، دصلاح او فساد، د پاکۍ او نا پاکۍ متضاده جنبې په ده کښې موجود دي او د اضدادو مجموعه ده.
حضرت مسيح (ع) او بودا هم انسانان و او چنګيز و هلاکو هم دانسان په بڼه و. دجوړولو او ورانولو دواړه استعدادونه په ده کښې شته او علم وجهل ئې په وجود کښې داسې خواپه خوا وسي لکه چه ابوجهل د حضرت محمد (ص) په ګاونډ کښې اوسيده دانسان وجود خوله خاورو پيدا دی مګر داورلمبې داوبوڅپې او د هواطوفانونه پکښې خوندي دي. له خاکسارۍ سره کبر او غرورهم لري او له نرمۍ سره ئې دوسپني صلابت ملګری دی. په رحم کښې ئې قهر، په قوت کښې ئې ضعف او په پوهه کښې ئې ناپوهی ځان ښيي.
دغه عالم او عاقل موجود که دعقل او پوهې په مرسته دژوند ښه کولو وسايل او اسباب برابروي ورسره داتم او هايدروجن بمونه هم جوړوي او په دواړو خواوکښې اسباب سازدی.
که له يوې خوا د بشري امراضو دپاره نوي علاجونه او نوي دواګانې کشفوي له بلې خوا دعالمي تباهۍ مواد او آلات تهيه کوي.
که دانسان ضعيفې او ناوړه جنبې اصلاح نشي او ښه استعدادونه پکښې ونه روزل شي له قوت څخه ئې ليوان له عقل نه ئې شيطانان او له شتمنۍ نه ئې طوفان پيدا کيږي. عقل دانسان ډيره لويه شتمني او دټولو شتمنيو مور ده چه انسان ته ډير څه ورکوي مګرله دغه دنيائي عقل سره يوبل عقل هم په کار دی چه هغه انسان ته سړيتوب ښيي او سړی کوي ئې.
دا عقل ددين په رڼا کښې پيدا کيږي او له دين څخه الهامونه اخلي. دا د معادعقل او هغه د معاش عقل دی. دمعاش عقل له هرچا سره شته او نورحيوانات هم پکښې څه نه څه برخه لري مګر دمعاد عقل لکه عالي تعليم ټولوته نه دی رسيدلی.
ډېر غوليدلی دي هغه کسان چه دين له عادي او معمولي عقل سره برابر وي او دغې سطحې ته ئې راټيټوي. ډيرښه پوهيدلی دي هغه خلک چه دعقل لوړولو کوښښ کوي او د دين عالي مقام ته ئې اوچتوي يعنی عقل متدين کوي او ددين په لاره ئې برابروي. الهی کتاب (قرآن) دهغو متقيانو لارښود دی چه په غيب ايمان ولري (يُؤمِنُونَ بِالغَيبِ) په غيب باندې ايمان پيدا کول ددغه ظاهربين عقل کار ندی او دا عقل هيڅکله مومن کيدلی نشي. دا عقل دجسم او خيټې خدمت ته پيدا دی او دژوند پاللو مهمه وظيفه ورپه غاړه ده چه په انسانی نړۍ کښې ډيرلوی ارزښت لري او دنيا ئې مرهونه ده مګر دمعقولاتوله سرحد نه هغه خواخه ليدل او په څه پوهيدل ديوه بل عقل کار دی چه ملاخورشوی ندی او دعارفانو په برخه دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دپښتوژبې عارف اوصوفي شاعر عبدالرحمن بابا دغو دوو عقلونو ته په دې ډول اشاره کوي:

ددنيا په کارکښې هرسړی عاقل دی

چه سړی پرې سړی کيږي عقل بل دی

سړی څنګه سړی کيږي ؟ دا سوال ښايي چه ظاهراً تحصيل دحاصل وګڼل شي او په ظاهري عقل برابر نه وي. مګر دبصيرت خاوندان پوهيږي چه ځيني سړي په معنوي لحاظ سړي ندي صورت به ئې دسړي وي مګر سيرت به ئې دسړي نه وي او دشر وفساد جنبه به ئې ډيره غالبه وي.

داسلام مقدس کتاب چه مطلق انسان ته په کرامت قايل دی دانسانی فطرت په تشخيص کښې دغه دشر او فساد جنبه اودانسان شهواني غوښتني هرهرځای بيانوي او داثرګندوي چه انسان بايد داخلاقي تهذيب اونفسي تزکيي په وسيله خپل انسانيت تکميل کړي او واقعي انسان شي.

انسان دخدای خليفه دی او داسمان ملکي ورته په سجده پريوتي دي مګر انساني فطرت دملايکوله خولي داسې ښودل شويدی: (قَالُواْ أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاء البقره آيت ٣٠)يعنی په ځمکه کښې هغه څوک پيداکوي چه په ځمکه کښې فساد کوي اوويني تويوي. سربيره په دې په ډيرونورو آيتونو کښې بشري طبيعت داسې معرفي شويدی:

١- (إِنَّ الْإِنسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا وَ اذا مَسَّهُ الخَيرُ مَنُوعــاً- سورة المعارج آيات ١٩،٢٠ او ٢١)

يعني انسان بی صبره، بې ثباته حريص او بخيل پيداشوی که شرور ورسيده جزع وفزع کوي که خيراو د دنيا مال ئې وموندنوبياله ډيربخل نه کاراخلي.

٢-(وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ - والعاديات آيت ٨) په دې آيت شريف کښې خيردمال په معنی دی چه انسان ورسره ډيره شديده مينه لري.

٣-(قُل لَّوْ أَنتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَآئِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَّأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الإِنفَاقِ وَكَانَ الإنسَانُ قَتُورًا -الاسراء آيت ١٠٠) داآيت انسان داسې ممسک ښيي چه که دخدای درحمت خزاني ئې په برخه شي بياهم ويريږي چه د لګښت او مصرف په صورت کښې به ټولي تمامي شي داځکه چه انسان ډير حريص او ډير بخيل دی.

٤- (كَلَّا إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَــى ، أَن رَّآهُ اسْــتَغْنَى -العلق آيات ٦،٧) انسان چه ځان غني ووينې ارومرو سرکښې اونافرماني کوي.

٥-(إِنَّ الإِنسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ -ابراهيم آيت ٣٤) انسان هرګوره ډيرظالم او ډير ناشکره بنده دی.

٦-(وَكَانَ الْإِنسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا -الكهف آيت ٥٤) انسان له هر څه نه زيات خصومت کوونکی او کج بحثه دی يعنی جدل ئې په خټه کښې ګډدی.

٧-(خُلِقَ الْإِنسَانُ مِنْ عَجَلٍ -الانبياء آيت ٣٧) انسان له بيړې او شتاب نه جوړ دی.

٨- (وَكَانَ الإِنسَانُ عَجُولاً -اسرئ آيت ١١) انسان ډيربې صبره او اليټه دی.

٩-(زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاء وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّــةِ وَالْخَيْــلِ الْمُسَــوَّمَةِ وَالأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ......آل عمران آيت ١٤) په دې آيتونو کښې هغه شهوانی مينې بيان شويدی چه انسان دهغو دپاره هر څه کوي اوځان اوراوبوته غورځوي.

داسلام اخلاقي لارښودني، دحرام مال غندنه، دنفسي خواهشاتو دپاره حدودټاکل، دقناعت اوصبرتوصيه، دعفت اوتقوی درسونه دهمدغو غرايزو اوانساني طبيعت د اصلاح او تعديل دپاره دي او په ډير صحيح تشخيص بنا دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا چه په قرآن کریم کښې دصبرتوصیه بیابیا په مکرر ډول هر هرځای شویده ددي دپاره نده چه سړی دظلم او ناروا په قبلولو کښې صابراوسي او مظالمو ته تسلیم شي یاذلت ته غاړه کیږدي، بلکه ددې دپاره ده چه په سختوحالاتو او بدو ورځوکښې حوصله له لاسه ورنکړي اوله مشکلاتو نه ونه تښتي یادخپل عجولانه فطرت په تقاضاپه هرڅه کښې دومره بیړه ونکړي چه تفکر اوتعقل ته هیڅ موقع پاتي نشي او عاقبت اندیشی هیره کړي.
دقناعت درس هم له حراموڅخه دځان ژغورلو معنی لري او دتجاوزمخه نیسي.نه داچه دکسب اوکارپه مقابل کښې دانسان لاس اوپښې تړي اوسعی اوعمل ته ئې نه پریږدي.
دا راز آیتونه چه انساني فطرت اوفطري غرایز مشخص کوي او ددیني لارښوونو محورئې بللی شو نورهم ډېر دي چه دټولو لټیون ډیر وخت اوډېر کارغواړي.
لوی خدای چه د انسان خالق دی او په نفسي وسوسوئې ډیرښه خبردی:(وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ -سورت ق آیت ۱۶) انسان په مطلق ډول زیانکار ګڼي اوهغه کسان مستثنی کوي چه مومنان او دنیک عمل خاوندان دي او نوروته هم دحق اوصبر توصیه کوي.
(وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ) په عصرقسم دی چه انسان هرګوره په زیان کښې دی مګرهغه کسان ندي په زیان کښې چه ایمان ئې راوړی اوکړي ئې دي نیک کارونه، یوه اوبل ته ئې دحق توصیه کړې او دصبر توصیه ئې کړیده.
دادی دانسان تشخیص او دعلاج نسخه.
داسلام دین دانسان داخلاقي اونفسي امراضو علاج د ریاضت اوعبادت ،د زهد وتقوی، دنفسي او روحي تزکیې او تطهیرپه وسیله کوي او له حرامو څخه ئې پرهیزوي.لکه چه دطب علم دبدني امراضو علاج کوي، دین داخلاقي مرضونو معالجه خپل اساسي هدف ګڼي او دبشر باطني رنځونه له مینځه وړي ځکه وایي:(اَلعِلمُ عِلمَانِ عِلمُ الاَبدَانِ وَعِلمُ الاَدیَان) بدني طب په غذا او دواو جود تقویه کوي او دتقوېې په وسیله مرض مغلوبوي او محوه کوي ئې مګردین دنس اونفس په خوارولو اوضعیفولو دتقوی اوپرهیزګاری له لارې دشهوانی اونفساني امراضو مخه نیسي یاورسره مجادله کوي یعنی دنفس اوشیطان په مغلوبولو او دجسماني قوت په کمولو معالجه بنا کوي او لوړه یې هم غذا ده او هم دوا ده:

دهرچاچه حیواني قوت زیاتیږي | نفس شیطان لره هغومره مغلوبیږي
که څوک غواړي چه غالب شي په شهواتو | په مرښت نشي داکارپه لوږه کیږي

****

کموي روژه غوښتنې شهواني | مضمحل کړي هوسونه نفساني
د روژې غایه همدغه ده نوځکه | روژه نه نیسي صغیرشیخ فاني

دادی دعلم الابدان او علم الادیان د اساسي فرق یومثال چه مونږ دبدني طب اودیني طب په مغایرت پوهوي او دایقین راکوي چه هغه شفا چه په قرآن کریم کښې شته:
(وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاء وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ -الاسراءآیت۸۲)(قَدْ جَاءتْكُم مَّوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَشِفَاء لِّمَا فِي الصُّدُورِ –یونس آیت ۵۷) هیځکله ئې دبوعلی سینا په شفا کښې نشو موندلی.
دنن ورځې عصري طب که دصدري اوقلبي امراضو په علاج موفق هم شي اودشفاءالصدور دارو وموميي بیا هم نشي کولی چه(مافی الصدور) لره د شفا موجب شي او دحرص اوحسد یاقلبی قساوت علاج وکړي اوپه بې رحمه زړه کښې رحم پیداکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دغسې اخلاقي امراضو کښې ددنيا طبيبان له مريضانونه ډېر بتر دي، او دا مرضونه په مترقي ممالکو کښې ډېر زيات دي.
(حُبُّ الدُّنيَا اوحُبُّ المَال) چه دټولو خطاګانو او غلطيو راس بلل شوی. (حُبُّ الدُّنيَا رَاْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ) هغه بې علاجه مرض دی چه يوازې دين ئې مخه نيولی شي.
په صدر اسلام کښې چه له دغه اخلاقي مرض سره مجادله شروع شوه، په مسلمانانو کښې دايثار داسې جذبه پيدا شوه چه خپل مالونه، کورونه او ډېر څه ئې ددين په لاره کښې يا د دين دپاره قربان کړه او په حرص اوبخل داسې غالب شوه چه مقتصد عقل ورته ګوته په غاښ ونيوله، مهاجرينو په همدغه جذبه خپل اصلي وطن اوټوله شتمني په مکه کښې پريښوده او مدينې ته ئې ددين ساتلو دپاره هجرت وکړ او انصارو په همدغه جذبه په مهاجروباندې له ځانه زياته پيرزوينه څرګنده کړه يعنې په نفسياتي او اخلاقي لحاظ يو عظيم انقلاب په اسلامي امت کښې پيدا شو چه نظيرئې چا نه و ليدلی.
ددغه انقلاب اثر تراوسه په مسلمانانو کښې لړ او ډېر يوځای بل ځای وينو او په يو زراوڅوسوه کاله کښې ئې نښې نښانې لا ندي محوه شوي چه رحمن بابا ئې هم په وصف الحال کښې وائي:

داهنرندی چه خاورې څوک سره زر کا   چه زر خاورې کړي رحمانه هنر دادی

علوم اوفنون خلکوته دا هنر ښيي چه خاورې زرکړې او ددنيا شتمني زياته کړې مګردين ورته ددغه هنر بل اړخ څرګندوي او په دغه ډول انسان له دواړو هنرونو سره اشنا کوي.
د انفرادي او اجتماعي ژوند موافقه او مصالحه په همدې راځي چه دغه دواړه هنره دانسان په برخه شي چه هم خاورې زرکړي او هم زرخاورې کړي. که څوک لومړی هنر ونلري دوهم هنرئې نه نصيب کيږي چه زر نه وي نو زربه څنګه خاورې کړي؟ که اول هنر ولري اودوهم هنر پکښې پيدا نشي لومړی هنربه هرګوره منفوراو مردود وي داڅرګنده ده چه علم وفن، صنعت او حرفت دژوند او معيشت حاجتونه او ضرورتونه پوره کوي او مدنيت ته رنګ او رونق ورکوي. ددنيا ودانی اوزيبائي په هغه وسايلو او اسبابو پورې تړلې ده چه دعلم وفن په مرسته لاس ته راځي او لاس ته راغلي دي مګر دين دتساند او تعاون په پيدا کولو او دمعنوي ارتباط په قايمولو دبشري جامعې سعادت تامينوي او داجتماع مزې ټينګوي.
دبشري سعادت لوښی او ظرفونه دعلم اوصنعت په کارخانو کښې جوړيږي مګرپه دغو لوښو کښې دحيات او بـه د دين ساقي اچوي اودين دی چه داخلاقو په تهذيب انساني باغ و بڼ له وحشي بوټو دربو اوکبلونه ساتي او دښو بوټونيلي اوريښې تقويه کوي.
که اخلاقي تهذيب او دنفس تزکيه نه وي کيدی شي چه ډېر زر دجهان سمسور باغونه په هغو ځنګلونو بدل شي چه ځناور او وحشي حيوانا ت پکښې استوګنه کوي او ماران پکښې اوسيږي.
کيمياوي پوهه مونږ ته هغه صابونونه په لاس راکوي چه دبدن او جامو خيرې اوناپاکی وړي او دلباسو نو توري لکې محوه کوي.
مونږ دغې پوهې او دغو صابونونو ته حياتي ضرورت لرو او په ډير ښه ارزښت ورته قايل يو مګر هغه خيرې، کثافتونه او خباثتونه چه په زړه او دماغ په نظر اواحساس کښې پيدا کيږي ديني پوهه او داخلاقو کيميايي سعادت ته شديد ضرورت لري او بل صابون ورته په کار دی چه هغه د انسان کبر او غرور د زړونو کينه او قساوت حسادتونه او شرارتونه له مينځه وړي او دهوی وهوس ناولتيا پاکوي.
که دانسان باطن پاک نه وي او په اخلاقي مفاسدو لړلی وي نو دسر و صورت ظاهري سپين والی اوپاکوالی خو لولی هم لري او دمتمدنو خلکو سپي هم هره ورځ په صابون مينځل کيږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دین یوازې دغه راز نظافت او طهارت کافي نه بولي او ظاهر بین ندی، د اسلام سپیڅلی دین د طهارت او تزکیې په باب ډېر عمیق او دقیق نظر لري او له ظاهر نه ئې باطن ته توجه ډېره زیاته ده مګر له ظاهر نه هم صرف نظر نکوي او په ارزښت ورته ګوري.

د اسلام پـه دیـن کښـې چـه ژوره څېړنـه وکـړو پـه نهـائي تحلیـل کښـې دې نتیجوتـه رسیږو چـه د اسـلامی هـدایاتو او ارشاداتو اصلي او اساسي هدف د نفس تزکیه او د جسم او روح تطهیر یعنې پاکوالی دی.

تزکیه او تطهیر هغه ټکي دي چه په قرآن کریم کښې په مکرر ډول راغلي دي او معنیٰ ئې ډېره عامه او هم ډېره عمیقه ده. په دې ټکو کښې له هر راز نجاست خباثت او کثافت نه د جسم او روح ظاهري او باطني طهارت ونه شامل دي چه د اخلاقو تهذیب او د انسانیت لوړول ئې لازمي نیتجه ده.

ادیان عموماً پداسې وخت کښې دنیاته راغلي دي چه انساني اخلاق ډېر فاسد شوي او انسانیت ډېر ټیټ شوي دی یعنی د دین ډیوه هروخت په تورتم کښې بله شوېده او خلکو هغه وخت ځانونه مینځلي دي چه ډېر خیرن شویدي.

د اسلام د ظهور په وخت کښې هم د عربو مختلف او مخالف قبایل په اخلاقي او روحي لحاظ په ډېرو مرداریو ککړ و او په ډېر تورتم کښې ئې ژوند کاوه، فحشا او منکر نهائي حد ته رسیدلی و، د حلال او حرام فرق نه و، د خیر و شر معیار ازلام یعنې د فال غشي و، د خدای کور بتانو نیولی و، د ښځو او نرو بربنډ طوافونه طاعت او عبادت ګڼل کیده.

شرک، بت پرستي، سودخوري او چوروچپاو، قتل وقتال، شراب او قمار، لونړې ژوندی خښول، ضعیفان غلامول او د حیوانانو په څېرئې استعمالول د ژوند دود او دستور و، په د غسې وخت او د غسې ځای کښې حضرت محمد (ص) ته د خدای له لوري جبرئیل امین داوحی راوړه:

(یَا أَیُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنذِرْ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ وَثِیَابَكَ فَطَهِّرْ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ ......المدثر آیات ۱-۵) یعنی لـه برستنې پـا څیږه خلک له خدایه وویروه، خپل رب لوی وګڼه جامې دې پاکې کړه او پلیدي لرې کړه.

په دې وحی کښې د تطهیر مکرر امر دا ښیې چه پاکیدل او پاکول په عام وتام ډول د اسلام اصلي او اساسي منظور دی.

(رجز) په لغت کښې د ګناه په معنیٰ، د بت پرستی په معنیٰ او د پلیدی په معنی استعمالیږي او مفهوم ئې ډېر عام دی.

پیغمبر(ص) ته اول د جامو پاکولو امر وشو چه د ځان پاکولو امر پکښې دلالتاً موجود دی ځکه چه پاک کالي په پاک بدن اغوستل کیږي. په دغه ظاهري پاکوالي پسې په بل آیت شریف کښې له (رجز) څخه لرې والی باطني پاکوالی دی چه له شرک او اخلاقی مفاسدو نه د زړه او روح صفائي ایجابوي.

دغه آیتونه چه د نزول په اعتبارئې د قرآن کریم مطلع ګڼلی شو د تطهیر او تزکیې اهمیت ډیرښه ثابتوي او مونږ پدې پوهوي چه په اسلام کښې د مراد ټکی دی.

په سورت (الاعلی) کښې دا دوه آیتونه (قَدْ أَفْلَحَ مَن تَزَكَّى وَذَكَرَ اسْـمَ رَبِّـهِ فَصَـلَّى آیات ۱۴-۱۵) اول تزکیـه او بیا د خدای ذکر او لمونځ د فلاح موجب ګڼي.

دلته تزکیه یوازې د تن او جامو هغه پاکوالی نه دی چه د لمانځه شرط ګڼل شوی ځکه چه د دغه لغت په معنی کښې اول معنوي پاکي او اخلاقي تهذیب او بیا ورسره ظاهري او جسماني پاکوالی مقصد دی. د فلاح کلمه په قرآن کریم کښې کله د مفلحون په صورت او کله په (قد افلح) کښې ډېره راغلې ده چه معنی ئې بری او مقصد ته رسیدل دي.

پـه صورت (المومنون) کښـې پـه لومړیـو نهـو آیتونـو کښـې د مومنـانو د فـلاح مونـدلو د پـاره خوشـیه ذکر شـویدي چـه یو پکښې لمونځ او په لمانځه کښې خشوع، او خضوع ده آیتونه دادي:

(قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِینَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ وَالَّذِینَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ وَالَّذِینَ هُمْ لِلزَّكَـاةِ فَـاعِلُونَ وَالَّذِینَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَیْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَیْرُ مَلُومِینَ فَمَنِ ابْتَغَى وَرَاء ذَلِـكَ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ وَالَّذِینَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ وَالَّذِینَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ یُحَافِظُونَ) یعنې هغه مومنان

(c) ketabton.com: The Digital Library

بری مومي او مقصد ته رسيږي چه په لمانځه کښې ويره او تواضع ولري، له بيهوده خبرو او کارونو څخه ډډه وکړي، د مالونو زکات وباسي له زنا او فحشا څخه ځان وساتي، امانت خيانت نکړي په عهد ولاړ وي او په لمانځه ټينګ وي.

په صورت اعلی کښې چه يو ازې تزکيه او لمونځ د فلاح موجب بنودل شوي او په صورت مومنون کښې شپږ يا او ه شيه وښودل شوه تطبيق ئې پدې شان کيدی شي چه تزکيه ډيره عامه وسعيه معنی لري او په دغو ټولو صفاتو او افعالو د لمانځه په شمول حاوي ده.

زکات خود لفظ او معنی په اعتبار له تزکيې سره اشتقاقي تړون لري او زکات هم ورته ځکه وائي چه د زکات په ورکولو هم مال او هم زکات ورکوونکی له بخل څخه پاکيږي، لکه چه په سورت توبه کښې پاک خدای رسول الله (ص) ته امر کوي چه د مسلمانانو له مالونو څخه صدقه قبوله کړه چه دوی پرې پاک شي (خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا التوبه آيت ۱۰۳) زنا او فحشا هم يو مردار عمل دی او ځان ساتل ترينه تزکيه ده ځکه پښتانه هم دغسې سړي ته پاک لمنی وائي.

په امانت کښې خيانت کول، عهد ماتول، بيهوده مشغولتيا هغه ناوړه او ناولي صفتونه دي چه له خبث باطن څخه نشات کوي.

لمونځ هم سړی له ګناه څخه پاکوي او د تزکيې معنی لري ځکه د اهتمام په وجه په مستقل ډول ذکر شويدی، د خدای پاک په کتاب کښې عمومي مطالعه دا ښيي چه د تزکيې کلمه په ټولو ظاهري او باطني طهارتونو مشتمله ده ځکه د سورت (الشمس) په دې آيت کښې (قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّاهَا) يو ازې د نفس تزکيه د فلاح وسيله ښودل شويده.

په سورت (التغابن) کښې دا آيت شريف: (وَمَن يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ) د عبارت په تغير هماغه کسان مفلحون ګڼي چه نفسونه ئې له بخل څخه پاک وي او د نفس تزکيه ئې په برخه وي. همدغه تزکيه ده چه هم د خدای د پاره د مال په ورکړه حاصليږي لکه چه په سورت (الليل) کښې وايي: (وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى آيات ۱۷-۱۸) يعنې د دوزخ نه به په څنګ وي هغه پرهيزګاران چه خپل مال د ځان د پاکولو د پاره ورکوي او هم له حرامو څخه په سترګو پټولو او له فحشاء نه په ځان ساتلو د مومنانو نصيب کيږي لکه په سورت (النور) کښې چه راغلی دی: (قُل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ آيت ۳۰) د فلاح ارتباط تزکيې او طهارت سره په قرآنکريم کښې ډير ټينګ ښودل شوی يعنې له پليديو څخه ځان ژغورل فوز او فلاح ته رسيدل دي.

پليدي يو ازې ظاهري نجاست نه دی ګناه او معصيت هم د قرآن کريم په حکم (رجس) ګڼل شويدی لکه په سورت (المايده) کښې چه وائي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالأَنصَابُ وَالأَزْلاَمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ آيت ۹۱) يعنی شراب، قمار، بتان او په غشو فال نيول پليد شيطاني عملونه دي او ځان ساتل ترينه د فلاح موجب دی.

د خلکو ظاهري او باطني پاکول (تزکيه) د پيغمبر وظيفه ده لکه چه په سورت البقرة کښې راغلي دي:

(كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولاً مِّنكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ آيت ۱۵۱) په دې آيت شريف کښې (ويُزکيکم) په ډير وضاحت او صراحت دا مفهوم اداکوي چه رسول الله (ص) تاسو پاکوي او د همدغه مقصد د پاره استول شويدی.

په يوه بل آيت کښې هم دغه مطلب ډير ښه څرګند وي چه وايي: (رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولاً مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ البقرة آيت ۱۲۹) د لته حضرت ابراهيم او حضرت اسمعيل دعا کوي او له خدايه غواړي چه د دوي په اولادونو کښې رسول مبعوث شي چه په دوی د خدای پاک آيتونه ولولي، په کتاب او حکمت ئې پوه کړي او پاکيزه ئې کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سورت (النازعات) کښې هم راغلی دی چه الله تعالی موسی (ع) ته ويلي و: (اذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى فَقُلْ هَل لَّكَ إِلَى أَن تَزَكَّى آيات ۱۷-۱۸) فرعون ته ورشه !.........او ورته ووايه آيا ميل لرې چه تزکيه دې نصيب شي. د موسی(ع) په بعثت کښې هم د رسالت غايه (تزکيه) ده له دغو شواهدو نه ښائی چه دا مطلب ډېر ښه ثابت شوی وي چه د خلکو تزکيه او تطهير د دين کاردی او پيغمبران د همدغه کار د پاره وخت په وخت استول شويدي چه د خلکو فاسد اخلاق او ناوړه عادتونه سم کړي، په زړونو کښې ئې صفائي او د خير او احسان مينه پيدا کړي په نفسياتی حالاتو او کيفياتو کښې د انسانيت په ګټه ښه بدلون راولي او په اجتماع کښې نوي روحيه خلق کړي مګر دا کار يعنې د نفس تزکيه او د اخلاقو مهذب کول څه اسانه او ارزانه کار نه دی.
د اجتماع په اخلاقو او عرف وعادت کښې بدلون راوستل او د زړو عقايدو په ځای نوي عقايد په ذهن کښې کښينول دهغو بتانو ماتول دي چه حضرت ابراهيم (ع) ئې د نمرود سرولمبوته وغورځاوه او حضرت مسيح ئې په سولۍ وخيژاوه.
د خلکو اجتماعي اخلاق که هر څومره فاسد او کاسدوي او زاړه عقايد که هر څومره خرافاتي وي بيا هم د جامعې په ذهن او دماغ بې قيد وشرط حکومت کوي او مخالفين ئې په فنا محکوم کيږي.
يو شخص که هر څومره مقتدر سلطان وي عمر ئې لنډوي او زمانه ډېر مهلت نه ورکوي مګر اخلاق او عقايد خپل حاکميت له يوه نسل نه بل نسل ته په ميراث پريږدي او څومره چه زړيږي هغومره قوي کيږي.
زمانه چه کارئې تغير راوستل دي د دغه ذهني سلطان مقابله په ايوبې صبر کوي او د نوح عمر غواړي ترڅو چه غير مرئي تدريجي تغير پکښې راولي او له نظره نشي. په انقلابی ډول د زاړه اجتماعي نظام نړول او نوی دين په خلکو منل د اولو العزمه پيغمبر کاردی چه په خپل سر اره قبلوي او دغه کار سرته رسوي.
حضرت محمد (ص) د دغه جهاني اجتماعي انقلاب په سرته رسولو کښې د ډيرو کړاوونو په قبلولو خپل مشکل رسالت په ځای کړ او په ډيرو سختو خطرناکو حالاتو کښې ئې صبر او استقامت له لاسه ورنکړ دا ځکه چه په خپل نبوت او رسالت ئې ډېر ټينګ ايمان درلود او دغه قوي ايمان په ده کښې خارق العاده روحي قدرت پيدا کړی ؤ دا ايمان د په نورو کښې هم پيدا کړ چه مومنان ئې په جهان مسلط کړه او عمومی حالات ئې بدل کړه. د خدای کور (کعبه) يې له بتانو پاکه کړه د خلکو زړونه او دماغونه ئې صفا کړه، اجتماعي مفاسد او ناولي عقايد ئې محوه کړه او سيئات ئې په حسناتو له مينځه يوړل.

کوم امر چه پاک خدای حضرت ابراهيم (ع) او حضرت اسمعيل (ع) ته د خپل کور د پاکولو په باب کړي و: (وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ البقرة آيت ۱۲۵) دا امر په خپل وخت کښې حضرت محمد (ص) هم په ځای کړ او چه خلک ئې له شرک او بت پرستۍ نه پاک کړه نو بيائې قرآن کريم پاکانو او مطهرونو ته په لاس ورکړ: (إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ لَّا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ الواقعة آيات ۷۷-۷۹) د دغه کتاب د نيولو د پاره پاکې منګولې په کاروې او طهارت ته ضرورت و.

د طهارت د خدای پاک په اراده اول له اهل بيتو څخه شروع شو: (إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا الاحزاب آيت ۳۳) لکه چه په (وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ الشعرآ آيت ۲۱۴) کښې هم اهل بيت خاص ډول ياد شويدي.
د اهل بيتو له تطهير سره د امت تطهير هم شروع شو او خلک د وحدانيت په منلو د صالحو اعمالو په اجرا کولو د اخلاقو په تهذيب او د نفس په تزکيه له کفر او عصيان څخه پاک شوه.
د ديني پوهانو له جملې څخه يو تن (شاه ولی الله) وايي: پيغمبران د اخلاقو، تهذيب او نفس تزکيې ته توجه لري او په علمي مسايلو کښې مستقيم د خالت نکوي، مطلب دا چه پيغمبر د علم او فلسفې معلم نه دی د انسانيت مربي او اخلاقي رهبر دی ځکه د نفس تزکيه او د روح تربيه خپل هدف ګڼي او وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

(بُعِثتُ لِاُتَمِمّ مَكارِمِ الاَخلَاق) الله تعالی هم د ستاينه په خلق عظيم کوي: (وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ القلم آيت ۴)
ددې د پاره چه خلک سرې شي او سرېتوب زده کړي بايد پيغمبر په خپله د کامل انسانيت مثل اعلی شي او خپل عالي کردار د هغوی د پاره سرمشق وګرځوي يعني په عملي ډول خلکو ته دصبر و استقامت، درحم او شفقت، دعدل او انصاف دايمان او احسان، دصدق وصفا ، دايثار او قرباني او دشجاعت او شهامت ګران ګران درسونه ورکړي او دا ثابته کړي چه انسانان دعزم او ارادې دروحي قوت او قدرت په مرسته په جهان کښې څومره لوی بدلون راوستلی شي. امت جوړول او تربيه کول او د امامت وظيفه عملي جهاد او مقاومت غواړي.
په خلکو باندې دژبې په سر يو څه زده کول دومره ګران کارندی مګر په خلکو کښې څه پيدا کول، په زړونو کښې ئې څه کښينول او په دماغونو باندې دنوو عقايدو منل دهرڅا کارندی.
يو سړی کولی شی د الفاظو او کلماتو په وسيله خلکو ته دعفت، تقوی او رياضت مفهوم او معنیٰ توضيح کړي يا مقالې او رسالې پرې وليکي او کتابونه ترې جوړ کړي مګر خپل ژوند ددغو صفاتو او حالاتو مظهر او مثال ګرځول او د کردار په هنداره کښې ئې تمثيلول ځان خوارول او له نفس و شيطان سره مجادله او مبارزه غواړي.
که څوک چاته د اخلاقو درس ورکوي دا نده لازمه چه په خپله دې ښه اخلاق ولري بلکه يوازې همدغه کافي ده چه د اخلاقو پوهه ولري مګر هغه څه چه په خلکو کښې اخلاقي فضايل پيدا کوي نو بيا په کار دي چه پخپله ئې هم ولري يعنی اول ئې په ځان کښې پيدا کړي بيائې په نورو کښې د پيدا کولو کوښښ وکړي.
د اخلاقي امراضو طبيب دبدني امراضو دطبيب په شان نه دی کيدی شي چه د قلبي امراضو طبيب په خپله قلبي مرض ولري او په دغه مرض اخته وي، يو سودخور که دمنبر په سر سود هرڅومره وغندي او قرض حسن هرڅومره وستايي په چا باندې ښه اثر نه کوي. که بې حيا سړی نورو ته دحيا درس ورکوي دا په خپله لو يه بې حيايي ده.
پاک خدای اسلامی امت په امر معروف مامو کړيدی مګر هغه واعظان او ناصحان ئې تهديد کړيدی چه نوروته دنيکی امر کوي او ځانونه يې هيروي: (أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنسَوْنَ أَنفُسَكُمْ البقره آيت ۴۴) که دغه ايت يو بې لارې سړی له دينه نه وي منع کړی چه نور سمې لارې ته راوبولې بللی ئې شي مګر په سمه لارئې بيولی نشي. خلکوته دحق توصيه او دصبر توصيه بايد له قرآنی ترتيب سره سم هغه مومن وکړي چه دصالحو اعمالو خاوند وی: ((وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ العصر) تش په ژبه امرمعروف ډيرګران کارندی مګر د امرمعروف اهليت اوصلاحيت په ځان کښې پيدا کول له ګرانه ګران کار دی.
حضرت محمد (ص) چه ډير عالم ئې په سمه لار وخوځاوه او ډيرعالي اخلاق ئې په خپلو پيروانو کښې پيدا کړه يو مهم علت ئې دا و چه په خپله د کامل انسانيت او خلق عظيم خاوند و او په همدغه حقيقی معجزه ئې عالمونه مسخرکړه.
کوم کسان چه معجزه دنبوت شرط ګڼي او معجزه دعلت او معلول له سلسلې نه بهرخارق العاده امربولې نو دشق القمر ياد معراج مسئله مطرح کوي حال دا چه درسول الله (ص)عظيم خلق د اسې عظيمه معجزه ده چه په دنيا کښې نظير نلري او انکار ترينه نشي کيدی.
ځينې خارق العاده کارونه شته چه دسحر و افسون په وسيله ديوه اوبل له خوا وخت په وخت ترڅرګند شوي او دحيرت وړګڼل شويدی لکه چه مشهوره ده چه عبد الله بن مقنع (حکيم بن عطا)دنخشب په شاوخوا کښې له يوې څاه نه د سپوږمۍ په شان رڼا راويستله او څلورفرسنګو پورې يې ځمکه رڼا کوله او مزدک هم يوه داسې وسيله راپيدا کړې وه چه له اورڅخه به خبرې اوريدل کيدی.
داوسنی علم مطابق دمسمريزم او هيپنو تيزم په بنا ځينې د تعجب او حيرت وړکارونه کيدی شي ددې عصر الوتکې اوفضائې بيړۍ هم دسليمان عليه السلام له هوا پيما تخت سره بې شباهته ندي مګرهغه لوړ اخلاقي معيار چه حضرت محمد صلی الله عليه وسلم په خپل کردار قايم کړاو انسانيت ئې معراج ته ورساوه هغه حقيقي او واقعي معجزه ده چه تقريباً په يوزر او څلورسوه کالوکښې ئې خپل اعجاز ساتلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دمعجزې په اوو شرطونو کښې يو شرط دا دی چه له دعوې سره دې موافقت ولري يعنې که څوک دا دعوه کوي چه زه خلک سمې لارې (صراط المستقيم) ته رابولم او مفاسد له منځه وړم او د رسالت يا نبوت دليل (معجزه) مې دا ده چه خاورې زر کومه نو دا کار معجزه نشو ګڼلی ځکه چه له دعوې سره څه ارتباط نلري مګر دا چه حضرت محمد صلی الله عليه وسلم عملاً خپل ځان د ډېر لوړ کردار په لرلو دمثال اعلی په حيث دامامت وړ و ښود او دخلکو په اخلاقي اونفسي حالت کښې ئې معجزه آسا بدلون راووست، دده درښتيانی ادعاډير ښه ثبوت دی. انس بن مالک وايي: زه لس کاله درسول الله (ص) په خدمت کښې وم او په دغه دومره موده کښې ئې ماته کله (اف) هم ونه ويل څه مې چه کړي نه ئې دي ويلي چه ولې دې وکړه، کوم کارمې چه ندی کړی بيائې هم داندی ويلی چه ولې دې ونکړ، له يوه خدمتګار سره په لسو کالو کښې دغه شان سلوک کومه عادي او وړه خبره نده ښائې چه دډير علم او تربيت خاوندان هم له خپلو ډيرو ګرانو زامنو سره دغه شان رويه ونکړی شي چه په لسو کالو کښې ورته (اف) قدرې هم ونه وايي. دا کيدی شی چه يوه زړه سواندي مهربانه سړی کله دعفوې او حلم ډير عالی مثال قايم کړی حتیٰ چه دخپل ځوی قاتل يا خپل قاتل دمرګ دسلګيو په وخت کښې معاف کړي مګر ټول عمر په مختفلو احوالو کښې دغو مره ضبط نفس او په نفسي حالاتو تسلط لرل خارق العاده امردی.

د احد په جنګ کښې چه دحضرت محمد (ص) غاښ مات او مبارک مخ ئې زخمي اوکړم شونو اصحابو د ډير قهر په وجه له دوی څخه وغوښتل چه ددښمنانو دتباهی دعا وکړي او لعنت پرې ووائې مګر رسول کريم صلی الله عليم وسلم وفرمايل زه دلعنت ويلو اوښيرو کولو دپاره نه يم راغلی بلکه درحمت په حيث سمې لارې ته دبلنې دپاره استول شوي يم. (اَللّهُمّ اِهدِ قَومِی فَاِنّهُم لَايَعلَمُونَ). دهغه چا معافول چه په رسول الله صلی الله عليه وسلم باندې ئې دقتل په اراده توره راوايستله، هغې يهودی ښځې ته سزا نه ورکول چه دپسه په غوښه کښې ئې ورته زهر ګډ کړي و او په خپل جرم ئې اعتراف هم وکړ دعفو اوبخښنې برجسته مثالونه دي.

جود او سخا:

درسول الله (ص) کرم او سخاوت دکيفيت او کميت په لحاظ ساري نلري، او دخپلو خصوصياتو په وجه ئې منحصر بفرد صفت ګڼلی شو بلکه ويلی شو چه سخاوت نه وايشا رو چه مقام او منزلت ئې له سخاوت نه ډير لوړ دی.

له خپل ډير مال نه لږ څه نورو ته ورکول يا له خپل حاجته زيات مال صدقه کول جود او سخا بللی شو مګر ځان محرومول، خپل نفس خوارول او نور مړول بلکه غني کول هماغه صفت دی چه په قرآن مجيد کښې ئې ستاينه شويده: (وَيُـــؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الحشر آيت ۹) هغه درياضت او دمشقت ژوند چه رسول الله (ص) درلوده له حده زيات فقيرانه او غريبانه ؤ مګر دا د بيوسی په وجه او دمجبوريت له مخې څخه نه و بلکه اخلاقی غايه او پايه ئې در لوده او همدغه قرآنی منظور پکښې مضمرو.

قرآنی فلسفه دډير شخوند او دډير خوند ژوند مردود ګڼي ځکه مترفين او د ناز او نعمت خاوندان په مکر را او موکد ډول غندي او بد ورته وايي قرآن کريم په ډير وضاحت او صراحت بډايان او متمولين دهر ديني نهضت او ارتقائي حرکت په مخکښې سدګڼي او د زاړه ارتجاعي حال محا فظين ئې بولي.

هغه اسلامي ژوند چه الهی کتاب او نبوي سنت ئې دمسلمانانو دپاره خوښوی که مسلمان ئې په ځان باندې تطبيق کړي طبقات له مينځه ځي او دغني او فقير مسئله په ښه شان حل کيږي.

د رسول الله (ص) دژوند عملي اړخ همدغه وچه د دنيا مال ئې لکه غليم خپل کورته نه پريښوده او نه ئې په کور کښې ځای ورکاوه هرڅومره مالونه به چه ورته راغله په فقيرانو او مستحقينو به ئې ويشل او تش دقوت لايموت په اندازه ئې ډيرلږ څه ځانته ساتل مګر څومره چه په ځان سختګير و هغومره په نورو زهير واو بخششونه ئې بې حسابه ؤ. وايي چه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دحنین په ورځ رسول الله صلی الله علیه وسلم صفوان بن امیه ته دپسونو دومره رمې وبښلې چه یوه لویه دښته پرې ډکه شوه.
په همدغه ورځ ئې ابوسفیان ته څلوېښت اوقیې سپین زر او سل اوښان ورکړه د هغه زامنو معاویه اویزید ته او حکیم بن حزام ته ئې هم سل سل اوښان وبښل، مګر حکیم بن حزام سل اوښان نورهم وغوښتل او هغه ئې هم ورکړه.
دغه شان نور ډېرو کسانو ته لکه: نصر بن حارث، اسید بن جاریه، حارث بن هشام، قیس بن عدي، سهیل بن عمر حویطب بن عبدالعزی اقرع بن حابس عینیه بن حصن، مالک بن عوف، عباس بن مرداس، مخرمه بن نوفل، علا بن حارثه سعید بن یربوع، عثمان بن وهب او هشام بن عمرته په دغو بخششونو کښې چاته سل چاته پنځوس او چاته څلوېښت اوښان ورسیدل او عباس ته خوئې دومره سره زر ورکړه چه جګولی ئې نشوه، پدې دومره ډېرو مالونو کښې رسول الله (ص) پخپله خپل کورته هیڅ یونه وړل او اهل بیتو دغه شپه په نهره تیره کړه.
ایا خپل ځان په مطلق حرمان کښې ساتل او په نورو باندې دکرم او احسان بارانونه ورول معجزه نده؟ څوک چه په یوه ورځ دغومره فیاضي لري کله چه له دنیانه رحلت کوي هرچاته دا ځرګندیږي چه په کور کښې ئې داوربشوله ډوډۍ پرته نورڅه نشته اود جنګ زغره یې په یوه یهودي دکور د نفقې دپاره ګروکړیده، دغه راز غیرعادي ژوند چه انساني غرایز ئې مهار کړي و او عادي عقل ورته حیران حیران کتل خارق العاده امر دی.
دشرک او بت پرستۍ په وطن کښې دعربو مختلف اویوله بله مخالف قبایل چه لوښې بهٔ ئې ژوندي ښخولې او ابوجهل ئې دجهالت سمبول و دا ټول دتوحید په یوه کلمه راغونډول او یو داسې ملت او امت ترینه جوړول چه اسلام په اسیا، افریقا او اروپا کښې خپور کړي اودجهان دین او آئین بدل کړي که معجزه نه وي نو څه بهٔ وي؟
دا منوچه فاتحین او جهانګیران په دنیا کښې ډېرپیدا شوي چه خپل پریوتې او بې نام ونشانه قوم ئې تاریخ ته بریالی او توریالی ښودلی او خپله امپراطوري ئې په نورو قهراً منلې ده مګر دیوه ملت معنوي اوروحي سویه لوړول په اخلاقو کښې لوی بدلون راوستل او انسانیت معراج ته رسول دچنګیزاو هلاکو، دا سکندر او ناپلیون کار نه دی.
حضرت محمد صلی الله علیه وسلم چه نه سړي ئې سړي کړه او سړي ئې ملکوتي مقام ته ورسول دداسې معجزې خاوند دی چه بشري تاریخ ئې کامل مثال نشی ښودلی.
په زور او قوت ډېرخلک غلامول کوم خارق العاده کارنه دی غلامان ازادول او دضعفیانو مرسته که څه هم دخیرو احسان عالی مثال دی مګر اعجازندی، خوغلامان اوضعیفان له سردارانو او سرکردګانو سره برابرول بلکه په هغوی باندې ئې لوړول او یو حبشي دنیک عمل په وجه له قریشي نه ښه ګڼل محمدي معجزه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زيد بن حارثه:

درسول الله (ص) په موالیوکښې زيد بن حارثه زيات شهرت لري، دی دبی بی خديجې غلام و چه رسول الله (ص) ته ئې بخښلی و. رسول الله (ص) هغه ازاد کړاو خپل ځوی ئې وګاڼه ځکه به خلکو زيد بن محمد باله ترڅو چه داآيت: (اُدعُوا هُم لِاٰبَائِهِم) نازل شواوپس له هغه زيد بن حارثه وبلل شو.

کله چه دزيد پلار حارثه او تره ئې کعب دزيد په لټون مکې ته راغلل او دی ئې له حضرت محمد (ص) سره وموند نوله رسول الله صلی الله عليه وسلم نه ئې خواهش وکړچه زيد دوی ته وسپاري حضرت محمد (ص) وويل که زيد له تاسو سره ځي هيڅوک ئې مخه نه نيسي مګر زيد تګ ته غاړه کښينښوده او رسول الله (ص) ئې ترهرڅا بهتر وګاڼه.

موالي که څه هم له غلامی ځخه ازاد ومګر بيا هم عربو مخصوصا قريشو خپل سيالان نه ګڼل او دکفائت له نعمته محروم و.

دموالیو له جملې څخه هيڅا ته داحق حاصل نه و چه دقريشو خور يا لور په نکاح کړي او دهغوی اشرافيت ته صدمه ورسوي.

رسم و رواج پدې کار ډير سخت بنديزلګولی و مګر حضرت محمد (ص) په اسلامی تعليماتو ټول خلک اسلامی اخوت ته رابلل او هر راز امتيازات او تبعيضونه ئې له مينځه وړل یوازې تقوی اونيک عمل ئې دفضيلت معيار ګاڼه اوبس. ځکه ئې دخپلې ترور لور (زينب دحجش لور) زيد ته په نکاح کړه او دعرف او عادت بت ئې مات کړ. داکار په هغه وخت کښې له هغه اشرافی ذهنيت سره له معجزې نه کم نه و. هغه وخت لا څه چه اوس به هم په امريکا غوندې ازاد اومترقي هيواد کښې څوک حاضر نشي چه له يوه تور پوستکي سره دغه راز معامله وکړي.

حضرت محمد (ص) په خپله کورنی کښې دغه تبعيض او امتياز له مينځه ويوړمګر هغه توافق چه دښځې او ميړه ترمينځ په کاردی اوپه نفسياتي کيفياتو پوري تعلق لري د زيد او زينبې ترمينځ موجود نه وه ځکه دغه ازدواج تراخرعمره دوام ونکړ اوڅه موده وروسته زيد دزينبې دپريښودو په باب خپله اراده حضرت محمد (ص) ته ښکاره کړه دوی ورته دعقد د دوام توصيه وکړه مګر زيد دخپل معذرت په وړاندې کولو اصرار وکړ او داعقد فسخ شو.

رسول الله (ص) دخدای په امر بي بي زينب ځانته په نکاح کړه چه په دغه وسيله دهغې په زخمي زړه ډيره ښه پټی ولګيده.

ديوه ازاد شوي غلام مطلقه په نکاح کول يوبل اخلاقي درس وچه خپلو پيروانو ته ئې ورکړاو ددغه کار عار ئې له مينځه يووړ.

دزيد بن حارثه خبره په همدغه ځای نه تماميږي کله چه رسول الله (ص) دري زره مسلمانان د موته ښارته چه په شام پوري مربوط ؤ دغزا دپاره ليږل او دا دمسلمانانو لومړی جنګ و چه دهجرت په اتم کال د روم دقيصر له امير اومسيحيانو سره کيده نو د دغه اسلامي لښکر امير د رسول الله (ص) لخوا زيد بن حارثه وټاکل شو.

په دې لښکر کښې جعفر بن ابيطالب دحضرت علی کرم الله وجهه وررور او دپيغمبر دتره زوی، عبد الله بن رواحه، خالد بن وليد دعربو مشهور قهرمانان او نور قريش شامل و يعنی دقريشو سرداران چه جنګی مهارت اوقابليت ئې درلود دزيد سپايان و.

اسامة بن زيد:

دزيد بن حارثه زوی اسامة هم رسول الله (ص) دمسلمانانو دهغه لښکر مشر وټاکه چه د روم غزا ته ئې ليږه پدې لښکرکښې مهاجرين او انصارپه ډيرزيات شمير شامل واو په دغه حمله کښې حضرت ابوبکرصديق (رض) حضرت عمر(رض)، سعدبن ابی وقاص غوندې لوی لوی شخصيتونه د اسامة له فرمان لاندې و.

د اسامة عمرپه دغه وخت کښې له (۱۷) کالونه زيات نه و ددغسې نوي ځلمي لاس لاندې دغه راز مهم اشخاص په اطاعت او انقياد مامورول او دهغوی له خوا په خوښی ددغه امرمنل دنفس د تزکيې ډيرښه ثبوت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز اخلاقي تربيه او دفداکارۍ روحيه په خپلو پيروانو کښې پيدا کول چه دډيرلوی اجتماعي مقام او منزلت خاوندان او داوليت او الويت حق لرونکي ديته حاضر شي چه د اسلام دخدمت دپاره دموالیو له جملی څخه له ځانه ډير کشر سړی په مشرتوب ومني او د هيڅ راز کسرشان احساس ونکړي که خارق العاده کارنه وي نو څه به وي؟

درسول الله (ص) دغه امرپه داسې وخت کښې صادر شو چه دی دمريضۍ په بستر کښې و او دلښکر له خوځيدو نه دمخه ئې ظاهري ژوند خاتمه وموندہ او حضرت ابوبکر (رض) د اسلام لومړی خليفه شو.

په دغه حال کښې چه ابوبکر صديق(رض) په انتظامی چارو ډير زيات مصروف واو ډير مشکلات ئې په مخکښې و بيا ئې هم درسول الله (ص) په امرکښې تاخير جائز و نه ګاڼه او سمد لاسه ئې د اسامة دحرکت دپاره لازم ترتيبات ونيول. خليفه په خپله له دغه لښکر سره دمشايعت او وداع دپاره له مدينی نه دباندې پياده روان ؤ.او اسامة په آس سپور و ، هغه که هرڅومره اصرار وکړچه يا به خليفه هم په آس سپريږي يا به دی له آس څخه کوزيږي خو حضرت ابوبکرصديق(رض) قسم ياد کړ چه نه به ته کوزيږې اونه به زه سپريږم.

په دغه وخت کښې حضرت ابوبکر (رض) د حضرت عمر (رض) مرستې او مشورې ته ډير احتياج درلود اوهغه بې داسامة له اجازې څخه نشو پاتې کيدی ځکه ئې اسامة ته وويل: که ماسره دا مرسته وکړې چه عمر راته پريږدې څومره به ښه وي. هماغه وچه حضرت عمر (رض) د اسامة په اجازه له خليفه سره پاتې شو اونور لښکر غزا ته روان شو. دا و درسول الله (ص) هغه کامل روحي نفوذ چه دخپلو اصحابو د روح په اعماقو کښې ئې درلود او په ډيرقوي ايمان ئې دهغوی نفسي اوشعوري حالت بيخی بدل کړی و.

درسول الله (ص) نه وروسته هم دغه عالي اخلاق تريوه وخته په اصحابو کښې باقي ؤ او اسلام په همدغه قوي روحيه مخ په ترقي روان ومګر دحضرت عمر (رض) د خلافت له ختميدو وروسته اسلامي تربيه او اسلامی اخلاق مخ په ټيټيدو شوه او ښکاره تغيرپکښې راغی.

حضرت ابوبکر صديق (رض):

داسلام لومړی خليفه چه درسول الله (ص) له وفاته وروسته دخلافت لوړمقام ته ورسيده ، دغه لوړاو عالي مقام دده په وضع اوحال کښې هيڅ تغير پيښ نه شو کړی او څنګه چه و هغسې و ، خلافت او رياست په هرسړي کښې ارو مرو يو څه تغير راولي، هر څوک چه اولوالامرشي اوخلک ئې په اطاعت مکلف شي دجاه وجلال اوشان وشوکت له اغيزې لاندې راځي اوبايد چه راشي مګر درسول الله (ص) ځينې اصحاب له دغه تاثير لاندې رانغله او له ډير اقتدارسره بياهم متواضع متقيان او دخدای دمخلوق رښتوني خدمتګاران و نه باداران.

خلافت دا ونکړی شو چه حتی دابوبکر صديق(رض) داستوګنې په کور کښې څه جزئي تغير راولې په خپله دی خو لاپريږده هماغه وړوکی کورچه له مدينې نه دباندې ده درلود له خلافت نه وروسته هم دده د استوګنې ځای و او څه فرق پکښې رانغی لکه چه پخوا به کله پياده اوکله په خپل شخصي اس مدينې ته راته، پس له خلافته ئې هم تګ او راتګ کله پخپل هماغه اس و او کله به پلی روان و يعنې د بيت المال په اس نه سپريده.

ده غوښتل چه په خلافت کښې هم له بيت المال نه څه وانخلي او دخپل لاس په ګټه ژوند وکړي يعنی دخلافت دچارو د اجراکولو سره خپل کار وکسب هم وکړي او بې معاشه دغه درنه وظيفه په غاړه واخلي مګر مسلمانانو اجازه ورنکړه او وئې ويل له دغه لوی اجتماعي خدمت سره بل شغل امکان نه لري ته بايد دځان اوخپل عيال د قوت په اندازه له بيت المال څخه معاش واخلې اوهغه معاش هم خلکو دکفايت په قدر وټاکه خوکله چه خليفه وفات کيده نو امر ئې وکړ څه چه ده له بيت المال څخه اخيستې دي دده له مال څخه دې بيت المال ته مسترد شي.

حضرت ابوبکر (رض) لکه چه له خلافت نه پخوا دضعيفانو دمرستې په لړ کښې ديوې ضعيفې کونډې ميږې ورته لوشلې له خلافته وروسته ئې هم دغه کار دخدای دپاره کاوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حضرت عمر (رض):

داسلام دوهم خليفه چه دکسرى اوقيصر دوه لوئي امپراطورى ئي له اغيزي لاندي شوي او د مسلمانانو بيت المال دده په وخت کښي لـه حده زيات غني و بيـاهم ده خپـل نفس ددنيا لـه خوندونو او نعمتونو محروم کړى و او ژوندئي ډير فقيرانه و يوازي دانه چه مادي عيش اولذت ئي په ځان حرام کړى و بلکه معنوي او احساسي لذتونه ئي هم په نفس درولي و.

وايي چه يوه ورځ دغه ستر خليفه چه دعدالت له هيبته ئي د زورورو زړونه رپيدل د اوبو مشک پـه شاکړى و چه خلکو ورته په حيرت او تعجب کتل، دده ځوى چه په مخه ورغى نو د انکار په ډول ئي ورتـه وويل: داڅه کوي؟ خليفه ځواب ورکړ، نفس ته مي عجب او غرور پيدا شوى غوارم چه ذليل اوحقيرئي کړم.

همدغه خليفه چه دحج دفريضي په اداکولو کښي ئي له خپلو ملګرو سره شپاړس ديناره مصرف کړي و دتاسف پـه ډول ئي وويل: بيت المال ته مو ډير زيان ورساوه يو خليفـه چه دخپـل مصرف دپاره د ورځي دوه درهمه لـه بيت المال څخه اخلي او په قوت لايموت قناعت کوي بايد شپاړس ديناره مصرفول له حده تيرى وګڼي.

دحضرت عمر(رض) دغه سختګيري يوازي په ځان باندي وه او خپلو عمالوته ئي کافي معاشونه ورکول مثلا عمـاربن ياسر دکوفي والي ته ئي په مياشت کښي شپږ سوه درهمه ورکول اود ورځي نيم پسه له څه اوړو سره همدارنګه عبدالله ابن مسعود ته ئي يو سل درهمه او د ورځي ديوه پسه څلورمه برخه ورکوله، عثمان ابن حنيف تـه يو سل اوپنځوس درهمه او په ورځ کښي د پسه ربع.

حضرت عمر (رض) د اسلامى روحيي په بنا داسياست ډيربنه عملي کاوه چه صالح اشخاص او دتقوى خاوندان ئي کـه موالى هم و له هغو قريشونه ډيربنه ګڼل چه اسلامى پايه به ئي ټيټه وه او وضعيفان ورته له زورورو نه ډير محترم و.

په همدغه اساس ئي عماربن ياسر چه دمواليو له جملي څخه ودکوفي والي کړى و.

وائي چه يوه ورځ دده په دروازه کښي ابو سفيان بن حرب، سهيل ابن عمر، حارث ابن هشام او دقريشو نور سرداران ولاړ و اوله دوى سره صهيب اوبلال هم چه دمواليوله جملي څخه و دخليفه دليدو په انتظار کښي شريک و، خليفـه اول خپل حضورته صهيب او بلال وغوښتل اونور هماغسي منتظرپاتى شو، دابو سفيان پـزه لـه ډير قهره وپړسيده اوپه ډيرتاثر ئي وويل: داسي ورځ هم راورسيده چه مريان غوښتل کيږي او مونږ په دروازه کښي ولاړ پاتي کيږو.

دحضرت عمر (رض) دغه کار تصادفي ياغير ارادي نه و هغه پـدي ډيربنه پوهيده چه داکار دقريشو پـه سردارانو اوخصوصاً په ابو سفيان څومره درنه روحي اونفسياتي اغيزه لري مګر اسلامي روحيه اوديني مقدسه غايه پـه ده حاکمه وه او ځان ئي اخلاقاً او ديانتاً مجبور ګاڼه چه همدغسي وکړي.

دقرآن کريم په سورت قصص کښي دفرعون او هامان په مقابل کښي دضعيفانو اوناتوانو خلکو دقوي کولو او دهغوى دخوارولو اوذليلولو بيان: (وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ القصص آيت ۶) همدغه اسلامي روحيه څرګندوي چه ترجمه ئي داده: غوښتل موچه دځمکي له ضعيفانو سره احسان وکړو او پيشوايان ئي وګرزوو، دځمکي وارثان او صاحبان ئي کړو، فرعون وهامان او ددوى لښکر وته دضعيفانو له لاسه هغه عذابونه وښيو چه دوى ترينه حذر کاوه.

دادى دخداى هغه قانون چه قرآن ئي بيانوي او د الهي سنت په حيث تاريخى سابقه لري.

حضرت عمر(رض) داسلام دغه اساسي هدف ډيربنه تشخيص کړى و او دخپلي خط مشي اصلي مرام ئي باله.

يووخت عمرابن الخطاب په مکه کښي وليدل چه دقريشو سرداران پـه ډوډى ناست اوخدمتګاران ورتـه ولاړدي ځکه ئي په قهر وويل: (مَالِقَومٍ يَستَأثِرُونَ عَلىٰ خُدَّامِهِم) يعنى نه ښايى چه يو قوم ځان لـه خادمانو نـه غوره وګڼي، بيائي خدمتګاران په يوه دستر خوان له خپلو صاحبانو سره په ډوډى کښينول اودغه امتيازئي مردود وګاڼه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه خلیفه چه په عسفان نومی ځای کښې ئي دمکې عامل اوپه او سنی اصطلاح والي (نافع ابن حارث) ولید پوښتنه ئي ترې وکړه چه دخپل قایمقام دي څوک پریښود هغه وویل: ابن ابزي مې پریښود. خلیفه بیا پوښتنه وکړه: ابن ابزي څوک دی؟ نافع وویل: زمونږ له موالیو څخه یو تن.
عمر (رض) وویل: مولی دي خپل خلیفه پرې ایښی دی؟ نافع ځواب ورکړ هغه دقرآن قاری او په فرایضو ښه پوه سړی دی.
حضرت عمر (رض) وویل: ایا زمونږ پیغمبر دا ندي ویلي: (اِنّ اللّهَ يَرفعُ بِهذَا الكِتَابِ اَقوَاماً وَيَضَعُ بِهِ اٰخَرِينَ) یعنی پاک خدای ددي کتاب (قرآن) په وسیله قومونه لوړوي او نور راټیټوي. پس له هغه نافع پوه شو چه د حضرت عمر دغه پوښتنه د انکار دپاره نه وه د استفهام دپاره وه. او غوښتل ئي چه د ابن ابزي په مزیت پوه شي. که داسې نه وای نو ده به ولې عماربن یاسر د کوفې والي کاوه او ولې به ئې صهیب او بلال له ابوسفیان نه د مخه خپل حضور ته غوښتل. بله دا چه د حضرت عمر نه چا پوښتنه وکړه چه وروسته له تانه به څوک دخلافت دپاره مناسب وي او د شورى په غړوکښې درته کوم یو ډیر ورمعلومیږي.
ده وویل: (لَو كَانَ سَالِمٌ مَولى اَبى حُذَيفَة حَيّاً لَوَلّيتُهُ) که سالم دابی حذیفة مولی ژوندی وای ما به ورګمارلی و. د شورى غړي دغه کسان و: عثمان، علی، طلحه، زبیر، عبدالرحمن بن عوف، سعدبن ابی وقاص او عبدالله بن عمر یعنی دده خپل زوی چه د رایي حق ئي ورکړي نه و مګر په شورى کښې ئي شامل کړی و.
حضرت عمر په خپل خلافت کښې معاشونه او عطایا په دي اساس ورکول چه په اسلام کښې د چا سابقه زیاته ده او په څومره غزاګانو کښې له رسول الله (ص) سره ملګری و مګر دا قاعده ئي د اسامة بن زید په حق کښې ماته کړه ځکه چه هغه ته ئي څلور زره درهمه وټاکل او خپل ځوی عبدالله ابن عمر ته ئي دري زره درهمه ټاکلي و. عبدالله دا اعتراض په ډول وویل: زه په ډیرو غزاګانو کښې شامل شوی یم چه اسامة پکښې ګډون نه درلود او سابقه مې له هغه نه زیاته ده مګر دهغه معاش ډیر او زما لږ دی. حضرت عمر وویل: هغه له تانه په رسول الله (ص) ډیرګران واو پلار ئي هم ستاله پلار نه رسول الله (ص) ته محبوب و.

حضرت علی کرم الله وجهه:

د اسلام څلورم خلیفه په داسې وخت کښې د خلافت قبلولو ته مجبور شو چه اسلامي تربیه او اسلامي اخلاق مخ په ځوږ و او مسلمانان د ډیرو عظیمو فتوحاتو له برکته د ډیرو شتو خاوندان شوي و.
ثروت او بډائي له ځان سره عیاشي او تن آسایي راوړي، په زړونو کښې د جاه وجلال مینه پیدا کوي او غفلت زیاتوي. څوک چه په دنیا پورې زړه وتړي او دنفسي خواهشاتو پنډي شي په اخلاقو کښې ئي بدلون راځي او روحاني تعلقات ئي کمیږي.
د حضرت عمر (رض) له خلافته وروسته د حضرت عثمان (رض) په خلافت کښې مسلمانان که څه هم د هیوادونو په فتح کولو او د اسلام په خپرولو کښې کامیاب و مګر له دغو کامیابیو سره معنوي او اخلاقي انحطاط هم ملګری ؤ.
په مسلمانانو کښې د اقتدار او شخصي ګټو مینه را ژوندی شوې وه حرص وهوس غځونی شروع کړې وې، امویانو د موروثي سلطنت خوبونه لیدل او ځانونه ئي د سبا ورځې دپاره قوي کول.
د خلافت په باغ وبڼ کښې د حکم او مروان په شان بدبوټي پیدا شوي و، سیاسي رشوتونه رایج شوه او د ضمیر خرڅولو تجارت په مزه کښې و. حضرت علی د دغه بازار سړی نه و او د وخت ناوړه غوښتني ئي ردولې. ده په موقت ډول هم دیوې وسیلې په حیث مسلک له سیاست څخه نه قرباناوه او د اخلاقي انحراف په بیه یې سیاسي کامیابي لویه ناکامي ګڼله. دی په دي پوهیده چه دیني جذبه په خلکو کښې ضعیفه شویده او اکثر اشخاص د دغه چا ملګري کیږي چه ددوی ضمیرونه په پیسو رانیسي یائي اقلاً په وعدو وخوشحالوي مګر ده دا کارنه کاوه او سمه لاره ئي نه پریښوده هیچاته ئي بې شرعي استحقاقه څه نه ورکول او نه ئي څوک په طمع کښې ساتل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چه ده ته دده ورور عقیل په ډیر لوی امیدراغی چه له بیت المال نه دومره څه ورکړي چه نیستي ئې غوځه شي نوده امام حسن ته وویل: زما برخه چه له بیت المال څخه راووته له خپل تره سره بازار ته لاړشه یو جوړ نوي جامې اونوې پڼې ورته واخله، همدغه عقیل چه له ده نه خوابدی حضرت معاویه ته ورغی هغه له بیت المال څخه سل زره درهمه ورکړه.
دسیاست تقاضاهمدغه وه چه وررور له وروړ نه په دغه ډول بیل کړي مګر دیانت او مسلکي تقوی حضرت علي ته اجازه ورنکړه چه دبیت المال پیسې دسیاسي مصلحت دپاره ولګوي.
حضرت علی به ویل: زه پوهیږم چه څه شی تاسو اصلاح کوي مګرنه غواړم چه دځان په فاسدولو تاسو اصلاح کړم.
دده په عقیده هغه څوک بریالی نه و چه ګناه پرې بریالی شي.
ده هغه غالب مغلوب ګاڼه چه په ناجایزه طریقه اووسیله ئې غلبه حاصلوله.
یومصلح اخلاقي لارښود دا نه خوښوي چه دوخت په تقاضا خپله لاره بدله کړي او دسیاسی مصلحت دپاره مسلکي اصول قربان کړي.
علی کرم الله وجهه غوښتل چه درسول الله (ص) او دوو لومړیو خلیفه ګانو په لاره مستقیم لاړشي او هیڅ راز انحراف ونکړي مګر مسلمانانو په عمومي صورت هغه اخلاق اودیني احساسات بایللي وچه دهغوی په زمانه کښې ئې لرل.
همدغه اخلاقی انحطاط او معنوي سقوط ددې باعث شوچه په اسلام کښې رخنې او تفرقې پیدا شي اوفتنة الکبری ته لاره خلاصه شي دهمدغه فاحش تغیر په وجه اسلامي زعامت خپل عظمت بایلود اونتیجه ئې دا شوه چه بالاخره یزید او یزیدیان دقدرت خاوندان شوه او اداري دستګاه بیخي فاسده شوه.
درسول الله (ص) له رحلت څخه پنځوس کاله وروسته دمسلمانانو داحال وچه دکوفي والي زیاد ابن ابیه به مسلمانان مجبورول چه په مجامعو کښې دمنبر په سرعلی او اهل بیتوته کنځلې وکړي اوفحش ووایي که چابه لدې خبرې انکار کاوه نو په ډیرې بې رحمۍ به وژل کیده حال دا چه قرآن په ډیرصراحت خپل پیروان له کنځلو نه ډیر سخت منع کړیدی که څه هم مقابل لوری کافران اومشرکان وي: (وَلاَ تَسُبُّواْ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِ اللّهِ ......الانعام آیت ۱۰۸).
زیاد ابن ابیه دکوفي والي هغه سړی وچه مورئې (سمیة) له ابوسفیان سره بې نکاح شپې تیرولې اورسمي میړه ئې بل څوک و، همدغه وجه وه چه ده ته ابن ابیه ویل کیده او معلوم پلارئې نه درلوده.
ده د دې دپاره چه نسب یې له معاویه سره ګډ شي او دهغه وررور وبلل شي په رسمي محفل کښې ئې دا خبره اعلان کړه چه دی د ابوسفیان ځوی دی او دخپلې مورله رسمي اوقانوني میړه څخه ندی پیدا شوی او داد اخلاقي انحطاط ډیربرجسته مثال دی.
درسول الله (ص) ډیرګران لمسی امام حسین(رض) دزیاد ابن ابیه په امر له اویا تنو ډیرو نژدوخپلوانو، ښځو اوماشومانو سره په کربلا کښې دعمربن سعد بن ابی وقاص په لاس ووژل شوه داحقیقت ډیربنه څرګندوي چه په مسلمانانو کښې څومره لوی بدلون راغلی و.
دهمدغه عمر پلار سعدبن ابی وقاص هغه سړی وچه داحد په غزا کښې ئې دخپل سر په سودا په ډیرې ایمانداری، اوفداکارۍ له رسول الله (ص) څخه په ډیرسخت خطرناک حالت کښې تراخره په ډیروزیاتو غشو ویشتلو بې مثاله مدافعه وکړه او په همدغه وجه په ډیرو خاصو اصحابو (عشره مبشره)کښې حساب شو.
داسلام په تاریخ کښې که څه هم دیزیدیانو توره منحوسه دوره د اخلاقی مفاسدو اوناوړه اعمالو یوطغیاني حالت و چه قهقرائي رجعت ورته ویلی شومګر دغو ټولو شوموحوادثوونکړی شوه چه داسلام عمیق معنوي ناثیرات بیخي له مینځه یوسي اوداسلامي اخلاقوجرړې وباسي.
دغه معنوي اوظاهري خزان داسلام باغ وبڼ سپیره ډاګ کړ اوڅاروي ئې پکښې وڅرول مګرله خاورولاندې نیلې ریښې ئې محوه نشوې کړی او په دغه ګلشن کښې کله ناکله ډیربنه بوټي وټوکیدل چه په دغه جمله کښې عمربن عبدالعزیز دحضرت عمربن خطاب ډیربنه پیروګڼلی شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عمر ابن عبدالعزیز:

دخلافت دعهد وروستی ځلانده ستوری همدغه مبارک شخص دی چه اسلامی روحیه ئي په ډیر ښه شان تمثیل کړه.
کله چه ده دخلافت په نامه دسلطنت واګي په لاس کښې ونیولې منبرته وخوت اوداسې ئي وویل:
((...... زه په یوه داسې کارکښې له ازمینښت سره مخامخ شوم چه مانه غوښته او تاسوهم دانتخاب له لارې دا کارماته نه دی راسپارلی دغه دی ماخپل ځان خلع کړاو تاسو اختیار لرئ چه هرڅوک انتخابوئ....)) وروسته له دغې خطابې له هرې خوا دا اوازونه اوچت شوه چه مونږ ته انتخاب کړې تاغواړو او په تاویاړو اې امیرالمومنینه !
وروسته تردې خلیفه بیاخلک مخاطب کړه او وئې ویل: په دې یوه شئ چه مخلوق ته داسې اطاعت نه ښایي چه هغه دخالق په معصیت کښې وي. که څوک دخدای اطاعت کوي اطاعت ئې واجب دی اوکه له خدایه غاړه غړوي په چاباندې داطاعت حق نه لري. تاسوتر هغه حده زما اطاعت وکړئ ترڅو چه زه دخدای فرمان وړم که هروخت مې دخدای له امر سر وغړاوه نوبیازما امرته غاړه مه ږدئ.
پس لدې نه عمرابن عبدالعزیز سمدلاسه دتیرو مظالموپه ردولو کښې اول له ځانه شروع وکړه کوم مالونه چه ده ته داسلافو اقتدارپه میراث پریښی وه هغه ئې دمسلمانانو بیت المال ته مسترد کړه حتی چه هغه قیمتي ګوته ئي چه په ګوته وه او ولید ورکړې وه هغه ئې هم له لاسه ور وایستله، کومې ځمکې چه یو ځای اوبل ځای ده ته ورکړه شوې وې تولې ئې پریښودې یوازې یو کاریزئې چه په سویدا کښې په خپلو پیسو ویستلی وځانته وساته چه په کال کښې ئې یوسل اوپنځوس دیناره کله لږ کم کله لږ زیات حاصل ورکاوه، اوده خپله ګذاره پرې کوله یعنی له بیت المال څخه ئې هیڅ نه اخیستل اوټول عایدات ئې همدغه و.
یوه ورځ چاورته وویل چه عمرابن الخطاب خوله بیت المال څخه دورځې دوه درهمه اخیستل ته ئې هم باید واخلې عمرابن عبدالعزیز وویل هغه په خپله څه نلرل ځکه ئې اخیستل زه خودومره څه لرم چه ګذاره مې پرې وشي.
دده ښځه دعبدالملک بن مروان لوروه اوپلارئې څه قیمتي جواهر دتحفې په ډول ورکړی و عمر فاطمې ته وویل: ته اختیارلرې چه په دې دووخبروکښې هره یوه منې اوهغه داچه یا دغه جواهرات بیت المال ته وسپاره یاماته اجازه راکړه چه له تانه بیل واوسیږم ځکه چه زه اودغه جواهرپه یوه کوټه کښې نشویاتې کیدی.
فاطمې وویل: یا امیرالمومنینه ! ماته له دغو جواهرو اوددې څوچنده جواهرونه ته ښه ئې هماغه وچه جواهر هم بیت المال ته وسپارل شوه، په دغه ډول هغه ټول مالونه چه په غیر عادلانه توګه له یوه اوبل سره جمع شوي و اودبیت المال حق و بیرته بیت المال ته مستردشوه او اسلامي عدالت بیاقایم شو.
کله چه عمرابن عبدالعزیز وفات شواو یزید ابن عبدالملک امیرالمومنین شونو خپلې خورفاطمې ته ئې وویل: ته کولی شې چه خپل جواهر له بیت المال نه بیرته واخلې، هغې وویل: مادعمر په ژوند په خپله خوښه بیت المال ته سپارلي دي دهغه له مرګه ئې وروسته هم بیرته نه اخلم. هماغه وچه یزید هغه جواهرپه خپل اهل وعیال وویشل اوله بیت المال نه بیا شخصي ملکیت اوعین المال ته لاړل.
داؤ دهغه لوړوا سلامي اخلاقو ځینې ممثلین چه حضرت محمد صلی الله علیه وسلم دخپل سیرت اوعمل په وسیله په خپلو پیروانو کښې پیدا کړي ؤ.
هغه محمد (ص)چه مسلمانانو ته له ځانه او له موروپلاره ډیر ګران و او ایمان یې پرې راوړی وپه ورځني ژوند کښې ځانته په کوم شخصی امتیازنه وقایل اوله نورونه ئې څه فرق نه درلوده. همدغه عملي تعلیم اوتربیت وچه اغیزه ئې دده په اصحابواو دهغوی په وسیله په تابعینو او تبع تابعینو کښې ئم فشم دسکي دضرب په شان باقي پاتې شوه او انفوسوکښې ئې داسې لوی معنوي بدلون راووست چه ددایمي معجزې حیثیت اوماهیت لري.
دااغیزه کله لږ او کله ډیره داسلام په نخبه اشخاصو کښې دکامل انسانیت مظهر بللی شوچه ځینې نور مثالونه ئې دادي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابو عبيده بن جراح:

درسول الله(ص) په اصحابو کښې ابو عبيده ډير لوړ مقام او منزلت درلود ، دی هغه وخت د اسلام منونکی او د پيغمبر (ص) ملګری شو چه د مسلمانانو شمير لا څلويښتو تنو ته نه و رسيدلی او د اسلامي سابقې په لحاظ له حضرت عمر نه دمخه دی.
رسول الله (ص) دی په ډيرو خاصو اصحابو (عشره مبشره) کښې شميرلی و او د امين الامة لقب ئې ورکړي ؤ.
دغه جليل القدره صحابی د حضرت ابوبکر صديق په خلافت کښې په شام کښې د اسلامي لښکر وعمومي قوماندان وچه حضرت ابوبکر(رض) دده په ځای خالد بن وليد مقرر کړاو ده ته ئې وليکل زه په دې ښه پوه يم چه ته په ديني لحاظ له خالد څخه بهتر او افضل يې مګر په جنګ کښې هغه خاص مهارت او زيرکي لري ځکه مې هغه په تا باندې امير کړ ته دهغه اطاعت کوه او له امرنه ئې سرمه غړوه.
ابوعبيده چه د نبوي اخلاقو په پيروی خپل نفسي خواهشات محوه کړي ؤ او بې د اسلام له اعتلا نه يې بل مقصد نه درلوده په ډيرې خوښۍ ئې دغه امر ومانه او د خالد لاس لاندې د خدای د پاره جنګيده، حسد او رقابت په ده باندې څه بری ونه موند يعنې دی غالب او نفس و شيطان مغلوب و ، همدغه حقيقي مجاهد چه د حضرت عمر په خلافت کښې د لشکر د قايد په حيث په عمواس کښې ؤ او هلته ډيره سخته وبا ولګيده او د مرګ خطر په هران کښې موجود و نو حضرت عمر په امين الامة (ابوعبيده) وويريده ځکه يې يو خط ورو ليږه چه مضمون ئې داؤ:
((زه تاته ضرورت لرم او غواړم څه خبرې درسره وکړم ته د خط له رسيدو سره سم راروان شه او ماته ځان راورسوه)).
ابوعبيده چه خط ولوست پوه شو چه خليفه دی دخه د پاره ورغوښتی دی ځکه ئې په جواب کښې خليفه ته وليکل: ((زه ستاسو په ضرورت پوه شوم زه د اسلامی لښکر يو تن يم او ځان راباندې له هغوی نه ګران نه دی زه ډير خوښ يم چه دوی سره د خدای امر او قضاته منتظر او سم، اميد دی چه اميرالمومنين مامعاف کړی او لښکر سره د پاتې کيدو اجازه راکړي.)) ښائي چه ډير عسکري قوماندانان د محاربې په ميدان کښې ثابت قدم پاتې شوي وي مګر د ابوعبيده دغه ثبات او په دغسې حال کښې د خليفه د امرله تعميل نه معذرت غوښتل ډير قوي ايمان او قضاو قدر ته کامل تسليم غواړي. کيدی شي چه ډير توريالي اشخاص هم چه له ويستلو تورو څخه نه ويريږي. له وبا څخه وويريږي او د دولت د مشر دغه راز له لوريني ډک امر په ډيره بيړه ومني او شکرونه ئې اداکړي.

خالد بن وليد:

د اسلام دغه مشهور فاتح چه هيڅکله ئې شکست نه وخوړلی او د جنګ په چارو کښې د عزم و تدبير او ډير مهارت خاوندو په شام کښې د اسلامي لښکر و قوماندان و چه دوهم خليفه حضرت عمر(رض) دی عزل کړاو په عوض ئې ابوعبيده بن جراح د لښکرو مشروټاکه نو بيا خالد ديوه سپاهي په حيث د ابوعبيده له قيادت لاندې د دين د اعتلاد پاره هماغسې جنګيده او د مقام و منزلت د غه ظاهري تنزيل په ده باندې کوم څرګند اثر ونکړی شو.
د خالد هغه حيرانوونکي فتوحات چه د جنګ په ميدانونو کښې ئې په برخه شوي و او ده ته ئې ديوه لوی قهرمان حيثيت ورکړی ښائي چه د تاريخ په اوږدو کښې د نورو هم نصيب شوی وي مګر د نفسي اغيزو او د انساني غرايزو په مقابل کښې دغه اخلاقي برياليتوب ډير نادر او نايابه دی.

امام ابو حنيفه:

د اسلامی اخلاقو په لړکښې د صداقت او راستکاری، د تقوی او پرهيزګاری يو ښه مثال د دغه مجتهد امام د تجارت قصه ده. ده د خپل معيشت د تامين د پاره د تجارت پيشه غوره کړې وه او حفص بن عبد الرحمن ورسره په تجارت کښې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شریک و ، یو خل امام ابوحنیفه یوڅه کالي دپلورلودپاره خپل دغه شریک ته ولیږل او تاکیدئي وکړچه په دغو کالیوکښې دغه عیب موجوددی په هرچائي چه خرڅوي باید اول ورته دعیب یادونه وکړي اوبیائي پرې وپلورې.
حفص هغه کالي خرڅ کړه مګر دعیب بیانول ئي هیر کړه ، د کالیو قیمت په یوه روایت دیرش، زره او په بل روایت پنځه دیرش زره درهمه په لاس ورغله چه هغه ئي امام ابوحنیفه ته وروړل نو امام پوښتنه وکړه چه خریدار دې له عیبه خبرکړ حفص وویل نه هیرمی شوه ، امام صاحب روپۍ وانخستې او حفص ته ئي وویل چه خریدار پیدا کړه هغه هرڅه کوښښ وکړ خریدار پیدا نشو په همدغه وجه امام له خپل شریک سره معامله قطع کړه او هغه پیسې ئي له خپل نور مال سره ګډې نکړې دخدای په لار کښې ئي صدقه کړې.

یونس ابن عبید:

داسړی هم تاجر و او دکان ئي درلودله ده سره دوه ډوله چینې وې چه یو ډول ئي څلورسوه درهمه ارزښت درلود او بل ډول دوه سوه درهمه.
کله چه یونس دلمانځه دپاره مسجد ته ولاړ او وراره ئي په دکان کښې ناست و ، یو اعرابي راغی د دوه سوو روپو چینه ئي په څلورسوه واخیسته اولاړه مګرپه لاره کښې یونس په مخه ورغی اوپوښتنه ئي ترې وکړه چه چینه دې په څو واخیسته اعرابي وویل په څلورسوه ، یونس ورته وویل ددې چینې قیمت دوه سوه دی راشه چه په دکان کښې دوه سوه روپۍ بیرته درکړم. اعرابي وویل داچینه زمونږ په ښارکښې په پنځه سوه خرڅیږي زه پرې راضي یم یونس وویل که ته راضي یې زه راضي نه یم له ټاکلي قیمت نه زیات څه واخلم هماغه و چه اعرابي ئي بیرته راووست دوه سوه روپۍ ئي بیرته ورکړې او خپل وراره ئي ډیر وراټه چه دغه راز معامله بیاتکرارنشي.

ابوبلال:

داسلامي اخلاقو په ممثلینو کښې ابوبلال هم دیادوني وړدی. دی په بصره کښې دخوارجو د طرفداری په تورله څوتنو خوارجوسره بندي شو ، بندیوان ددغه زاهد اوعابد بندي معتقد شو او دقرآن تلاوت ئي ډیرخوند ورکاوه څکه ئي اجازه ورکړه چه دشپې خپل کورته ځي او د ورځې راځي اوکله کله به ئي د ورځې هم رخصت ورکاوه، یوه ورځ چه ابوبلال له بندیخانې نه بهر وچاورته وویل چه عبیدالله بن زیاد ستاسو څو تنو بندیانو د وژلو امرصادرکړی چه سبا ته به عملي کیږي. ابوبلال چه دا واوریدل نوپه ډیره بیړه ئي ځان بندیخانې ته ورساوه چه دده د نشوالي په وجه بندیوان دحاکم له قهر وغضب لاندې رانشي، ابوبلال چه دبندیوان داحسان په خاطر ځان د مرګ په خوله کښې ورکړ سباته دده ځینې ملګري ووژل شوه او دی تقدیراً معاف کړی شو اوله بندیخانې نه ژوندی راووت مګر کوم مظالم چه ده لیدل تحمل ئي ده ته ډیرګران و او په همدغه وجه له څلوینښتو ملګروسره له بصرې نه بیدیاته لاړ او دا تعهد ئي په خپلو مینځو کښې وکړچه دظلم اوتیرې مخه به نیسي ، عدل او صلاح ته به خلک رابولي ، نه به په چاتعرض کوي نه به دچامال لوټي له فساد نه به ځانونه ژغوري. دقتل اقدام به نه کوي مګر که چادوی وژل نومدافعه به کوي. ابن زیاد چه خبر شونو اسلم بن زرعة ئي له دوه زره تنوسره واستاوه چه ابوبلال له خپلو ملګروسره راولي. اسلم په اسک کښې له ابوبلال سره مخامخ شو او ورته ئي وویل راځئ له مونږ سره لاړ شئ او د ابن زیاد اطاعت ته غاړه کیږدئ. ابوبلال وویل مونږ دیوه فاسق اوظالم اطاعت نه منو اوله تاسو سره نه ځو. هماغه وچه جنګ د اسلم دلښکر له خوا شروع شو او ابوبلال دفاع کوله. دخدای قدرت وچه څلویښتو تنو دوه زره تنوته ماتې ورکړه او ابن زیاد په داسې حال کښې چه اسلم ابن زرعة ئي ډیر زیات وراټه عباد بن احضرئي له څلور زره لښکر سره په ابوبلال پسې واستاوه له دې لښکر سره هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

دابوبلال جنګ په همدغه ډول شروع شو یعنی لومړی تعرض دعباد لښکر له خوا و او ابوبلال دفاعي جنګ شروع کړ. دغه سخت جنګ ډیر دوام وکړ او ابوبلال متوجه شو چه دمازدیګر لمونځ قضا کیږي ځکه ئې پیشنهادوکړچه دلمانځه اداکولو دپاره جنګ متوقف کړواوپس له لمانځه بیا پیل کوو. عبادهم داخبره ومنله او دواړه جانبه په لمانځه مشغول شوه مګر عباد په لمانځه کښې یا ډیره چالاکي وکړه یاد اچه لمونځ ئې قطع کړ او جنګ ئې په داسې حال کښې شروع کړ چه ابوبلال او ملګري ئې په لمانځه ولاړو خو دجنګ دپاره ئې لمونځ پرینښود او ادامه ئې ورکړه ځکه څوک په قیام، څوک په رکوع او څوک په سجده شهیدان شوه او په دغه ډول څلورزه لښکر په څلوېښتو تنو بریالی شو.

دا و داسلامي اخلاقو مظاهر چه دنمونې او مثال په ډول په مختلفو ساحو کښې وښودل شوه او داڅرګنده شوه چه اسلام دسیاست او اداري په ډګر کښې لکه ابوبکر اوعمر اودجنګ په ډګر کښې لکه ابوعبیده اوخالد ممتاز شخصیتونه جوړکړه، په تجارت اومالي مسایلو کښې ئې خپلو پیروانو ته دصداقت او ایمانداری درس ورکړ او دحق په مجادله اومبارزه کښې ئې علي اوحسین ابراهیمي قربانۍ ته تیار کړه او دابوبلال دکار ناموپه شان ډیرې حیرانوونکې کارنامې ئې تاریخ ته وسپارلې.

دصدراسلام نیکان او صالحان به پرېږدو ګنهګاران به ئې وګوروچه څنګه خلک و او اسلامي تربیې پرې څه اثرکړی و؟ په اصحابو اولومړنیو مسلمانانو کښې هم ځینې کسان دنفسي خواهشاتو په تقاضا دګناه مرتکب شویدي مګر خپله پټه ګناه ئې دخپل ضمیر اووجدان په حکم ښکاره کړیده او هغه جزائې دځان دپاره غوښتې ده چه اسلام ورته ټاکلې وه.

په دغه جمله کښې دماعز ابن مالک قصه ډیره مشهوره ده. بریده روایت کوي چه ماعز ابن مالک رسول الله (ص) ته راغی اووئې ویل: دخدای رسوله ماله ګناه څخه پاک کړه هغه ورته وفرمایل: لاړشه! له خدایه بخښنه وغواړه او تایب شه! ماعز ولاړ اولږه شیبه وروسته بیا راغی او هماغه څه ئې بیاوویل: رسول الله (ص) هم خپله خبره تکرار کړه او دغه سوال وجواب ادامه پیداکړه ترڅوچه څلورم ځل ماعز بیا راغی او د (تطهیر) مطالبه ئې وکړه. رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته داخل وفرمایل: له کومې ګناه نه دې پاک کړم ماعز وویل له زنا څخه پیغمبر پوښتنه وکړه چه مجنون خو به نه وي، ورته وویل شوه نه مجنون نه دی بیائې تپوس وکړ آیا شراب ئې څکلي دي؟ یوتن ورنږدې شو او ویې ویل دشرابو بوی ورڅخه نه ځي. پس له هغه چه ماعز بیا په زنا اقرار وکړنو رسول الله صلی الله علیه وسلم د رجم حد پرې جارې کړاو دماعز ژوند ختم شو.

دوه یادرې ورځې وروسته رسول الله (ص) وفرمایل: ماعزته دمغفرت دعا وکړئ هغه داسې تایب شوچه که توبه ئې په ټول امت تقسیم شي ګنجایش لري، تردې وروسته یوه ښځه راغله هغې هم له رسول الله (ص) څخه دځان دطهارت غوښتنه وکړه پیغمبر ورته داستغفار اوتوبې توصیه وکړه، هغې وویل ماهم دماعز په شان ردوئې زه له زنا څخه حامله شوې یم.

رسول الله (ص) ورته وویل: ترهغه وخته انتظار وکاږه چه د حمل وضع وشي او دغه ښځۀ ئې دانصارو یوه تن ته وسپارله چه د ولادت تروخته ئې وساتي، کله چه دښځې اولاد وشو هغه سرې راغی اودحمل د وضع اطلاع ئې ورکړه، رسول الله (ص) وفرمایل اوس ئې نه رجم کووچه اولادئې صغیر پاتې کیږي اوڅوک نشته چه شودې ورکړي. دانصارو له جملې څخه یوتن پاڅیده اودطفل درضاعت مصرف ئې په غاړه واخیست پس له هغه رسول الله (ص) د رجم حکم صادر کړاو دغې ښځې هم خپله ګناه پخپلو وینو ووینځله.

ماعز ابن مالک اودغې ښځې ته دخپلې ګناه دغه سزا معلومه وه چه رجم دی مګر سره له دې دواړو اصرار کاوه اوپخپله ئې دغه جزا دځان دپاره غوښتله.

هغه باطني شعور چه اسلام اوایمان په دوی کښې پیداکړی و په دوی حاکم او شرعي حدئې پرې جاري کاوه.

داسلامي اخلاقو له بحثه وروسته داسلامي تصوف بحث ضروري معلومیږي. اسلام، اخلاق اوتصوف یوله بله معنوي تړون لري اویوبحث بل ته منتهی کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه کسان چه دين ته په مادي نظر ګوري او د اقتصادي ايجاباتو اوضرورتونو مولودئي ګڼي وايي: دين په دوهمه مرحله کښې يعني کله چه له خپل مادي اصل اوزماني ضرورت څخه لرې کيږي اوتخذيري حالت پيدا کوي نو تصوف ترې جوړيږي او عرفاني شکل اختياروي. ددوی په خيال تصوف د اسلام ددين منحرف اومحذر شوی شکل دی.

ځيني وائي تصوف د سامي دين يعني اسلام په مقابل کښې د آريايانو دفاعي عکس العمل دی ځکه چه سامي نژاد په زور اوفشارپه دوی باندې اسلام تحميل کړي او تصوف دهمدغه فشار نتيجه ده.

يوه فرضيه داده چه دتصوف منشا نوي افلاطوني فلسفه ده چه د افلاطون دخيرمحض، ښکلا او مثل له نظريې سره تعلق لري. ځيني کسان دتصوف ارتباط بودائيت او هندي روحانيت سره ښيي اوځيني ئي له زردشتيت سره تعلق ته ګوته نيسي اوځوک ئي له مسيحيت څخه ماخوذ ګڼي مګر اصلي اوصحيح خبره داده چه په اسلام کښې زهد اوتقوی دتصوف لومړی مرحله ده چه د رسول الله صلی الله عليه وسلم په سيرت کښې ئي د اعتدال په حالت کښې وينو دحضرت محمد (ص) زهد اورياضت، روژې نيول، تهجد اوعبادت کول او له خوندورو خوراکونو څخه ځان ژغورل اونفس خوارول يو داسې حقيقت دی چه څوک ترينه انکارنشي کولی مګر دغه زهد او رياضت په ده کښې داسې ضعف نه دی پيدا کړی چه دی ئي له جهادونو څخه عاجزکړی وي يائي دده مبارک وجود مقاومت کم کړی وي.

درسول الله (ص) ځينو اصحابو هم زاهدانه ژوند درلود او رياضت ئي کاوه چه اهل صفه پکښې ښکاره مقام لري. همدغه زهد او رياضت د اسلامي تصوف آغاز و چه وروسته ئي ځيني مراحل طی کړه او بالاخره پکښې نورڅه هم راګډ شوه او دنورو فلسفو اومذاهبو رنګ ئي واخيست او مسيحی رهبانيت ته نژدې شو مګر بيا هم د اسلامي اصيل تصوف تشخيص اوتميزکيدی شي او دغه تصوف دعرفاني شخصيتونو او د ډيرو صالحو اومصلحو افرادو په جوړولو کښې موثر نقش لري او داسې رجال ئي وروزل چه دعلم ومعنی او د روحانيت سطحه ئي ډيره اوچته کړه او د اسلامي نړی له مفاخرو څخه وګڼل شوه.

اسلامی تصوف

صوفيان په دين کښې درې درجې اومرتبې مني: اسلام، ايمان، احسان.

د لااله الا الله محمد رسول الله شهادت اداکول، لمونځ کول، روژه نيول، زکات ورکول اوحج کول اسلام دی.

د مسلمانی دغه پنځه بنا ددين ظاهري شکل اوصورت دی چه د اسلام ارکان بلل کيږي.

ايمان چه ددين روح ئي بولي په خدای، په ملايکو، په ټولو پيغمبرانو د قيامت په ورځ اود خدای له لوري دخير او شر په قدرباور لرل دي.

احسان چه ددين حقيقت ئي ګڼي دا دی چه سړی په اقوالو او اعمالو اوپه خاطراتو کښې له خدای سره تعلق ولري او په هرڅه اوهرحال کښې ئي حاضراوناظروګڼي چه مراقبة الله هم ورته وايي.

په دغه باب کښې ددوی سند هغه حديث شريف دی چه مسلم ئي له سيدناعمر ابن لخطاب څخه روايت کوي اوهغه دادی:

(بَينَمَانَحنُ جُلُوسٌ عندرَسُول الله (ص) ذاتَ يَومٍ اذ طَلَعَ عَلَينَا رَجُلٌ شَديدُبَيَاضِ الثّيَاب شَديدُ سُوَادِ الشّعرِ لَايُرٰیٰ عَلَيهِ اَثرُ السَفَروَلَايعرِفُهٗ مِنَا احَدٌحَتیٰ جَلَسَ الَی النَّبِی (ص) فَاسنَدَ رُکبَتَيهِ الیٰ رُکبَتَيهِ وَوَضَعَ کَفَيهِ عَلیٰ فَخذَيهِ وَقَال: يَامُحَمدُ ! اَخبِرنی عَنِ الاسلام فقَالَ رَسُولُ الله الاسلامُ اَن تَشهَدَ اَن لا الهَ الا الله وَاَنّ مُحَمَدً رَسُولُ الله وَتُقِيمَ الصَّلوٰةَ وَ تُؤتِی الزَکَاةَ وَتَصُومَ رَمَضَانَ وَتُحجَ البَيتَ اِن استَطَعتَ الِيهِ سَبِيلاً.

قَالَ: صَدَقتَ ! فَعَجِبنَالَهُ يَسالُهُ وَيُصَدِّقُهُ.

قَالَ: فَاخبِرنِی عَنِ الايمَانِ؟

قَالَ: اَن تُؤمِنَ بِاللهِ وَمَلائکتهِ وَکُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَاليَومِ الاخِرِ وَتُ،مِنَ بِالقَدرِخَيرِهِ وَشَرِهِ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

قالَ: صَدَقتَ !
قالَ: فَاخبِرنی عَنِ الاحسانِ ؟
قالَ: ان تَعبُدَ اللّٰهَ کَانکَ تَراهُ فَان لَم تَکُن تَرَاهُ فَانَهُ یَرَاکَ.
قالَ: فَاخبِرنی عَنِ السّاعَةِ؟
قالَ: مَاالمَسئُولُ عَنهَا بِاعلَمَ مِنَ السّائِلِ.
قالَ: اخبِرنی عَن اَمَاراتِهَا ؟
قالَ: ان تَلِدَ الامَةُ رَبّتَهَا وَاَن تَرَیٰ الحُفَاةَ العرَاةَ العَالَةَ رُعَاةَ الشّاءِ یَتَطاوَلُونَ فِی البُنیانِ ثُمَ انطَلَق... ! فَلَبِثتُ مَلِیّاً ثُم
قالَ یَا عُمَرَ ! اَتَدری مِنَ السّایِلِ؟
قُلتُ: اللّٰهُ وَرَسُولُهُ اَعلَم.
قالَ: انَهُ جبریلَ اَتَاکُم یُعَلِمُکُم دِینَکُم !

یعني مونږ یوه ورځ د رسول الله (ص) په حضور کښې ناست وچه یو سړی راغی جامې ئې ډېرې سپینې وې ویښتان ئې ډېر تورو د سفر ګرد او اثرېې نه لیدل کیده. زمونږ هیڅ یوه هغه نه پیژانده، پیغمبر ته مخامخ کیناست زنګنونه ئې د هغه په زنګنونو لګول خپل دواړه ورغوي ئې د هغه په ورنو کښېښودل او ویې ویل:

ای محمده ! له اسلامه مې خبره کړه، رسول الله (ص) ورته وویل اسلام دا دي چه دا سې شاهدي ادا کړې: اَشهَدُاَن لا الهَ اِلا اللّٰهَ وَاَن مُحَمَدً رَسُولُ اللّٰه او مونځ ادا کړې، زکات ورکړې د رمضان روژې ونیسې او د بیت الله حج وکړې که دلارې توان ئې ولرې

هغه وویل: صدقت رښتیا دې وویل.

مونږ تعجب وکړ چه هم سوال کوي او هم تصدیق. بیائې وویل له ایمانه مې خبرکړه، رسول الله (ص) ورته وویل: ایمان دا دی چه الله او د هغه په ملایکو، پیغمبرانو او د آخرت په ورځ ایمان راوړې او د قدر په خیر و شر مومن اوسې.

هغه صدقت وویل.

بیائې وویل: له احسانه می خبرکړه.

رسول الله (ص) وفرمایل احسان دا دی چه د خدای بندګي داسې وکړې لکه چه ته ئې وینې او که ئې نه وینې نو هغه خو دې وینې. هغه وویل: له قیامته می خبرکړه.

پیغمبر وویل: پوښتل شوی له پوښتونکي څخه زیات عالم نه دی.

هغه وویل: د قیامت له نښو نښانو مې خبر کړه، رسول الله (ص) وویل: چه وینځه خپله بادار ه وزیږوي او چه ووینی پښې ابل، بربنډ، اړ، میږې او اوزې څروونکي کسان چه په کورونو جوړولو او لوړولو کښې زیاتی کوي. وروسته تر دې هغه لاړ او له یو څه درنګ نه وروسته رسول الله (ص) وویل: اې عمره ! پوهیدې چه سایل څوک و ؟

ما وویل: الله او رسول ئې ښه عالم دی. رسول الله (ص) وویل هغه جبریل و، تاسو ته راغی چه دین مو درزده کړي.

له دې حدیث څخه صوفیانو دا مفهوم واخیست چه جبریل علیه السلام د دین تعلیم د اسلام ایمان او احسان په بیانولو مونږ ته راکړ او د غه درې درجې یا مرحلې ئې را په ګوته کړې څوک چه د احسان مقام ته رسیدلی وي هغه به ارو مرو مومن او مسلمان هم وي. هغه چه مومن وي مسلم به هم وي مګر هر مسلم به مومن نه وي او نه هر مومن ته د احسان په درجه قایلیدلی شو.

د اسلام او ایمان فرق په قرآن کریم کښې هم په واضح ډول وینو په سورت حجرات کښې دا آیت: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ الحجرات آیت ۱۴). وویل د عربو بادیه نشینانو مونږ ایمان راوړی وو ایه ! (ورته) تاسو ایمان نه دی راوړی مګر اسلام ته موغاړه اېښې ده مسلمان شوی ئې خو ایمان موزړونو ته نه دی ننوتی.

د دین له دغو درو درجو نه صافیانو درې شیه استخراج کړه: شریعت، طریقت، حقیقت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شریعت دظواهرو د اصلاح دپاره، طریقت دضمایرو داصلاح دپاره او حقیقت د سرایرو داصلاح دپاره.
لومړنی اصلاح په توبه، په تقوی اوپه استقامت لاس ته راځي، دوهمه اصلاح اخلاص، صدق اوطمانیت غواړي، د سرایرو او ارواحو د اصلاح دپاره مراقبه، مشاهده اومعرفت په کار دی.
علم هم دصوفیانو په نظرکښې په دوو ډولودی: یو د وراثت علم بل د دراست علم.
تدریسي علم هغه دی چه په زده کړه او تعلیم له استاذ څخه یعني دځان غونديې انسان نه زده کیږي.
علم وراثت هغه دی چه بې ظاهري وسیلې او واسطې دخدای له لوري دعبادت اوذکر و فکر له لارې دچا په نصیب شي.
دوراثت علم صوفیانوله دې نبوي حدیث څخه رایستلی دی:
(مَن عَمِلَ بِمَا عَلِمَ اَورَثَهُ اللّهُ عِلمَ مَالَم يَعلَم) په دې حدیث کښې ویل شویدی څوک چه په علم باندې عمل وکړي نو خدای ورته په میراث دهغه څه علم ورکوي چه دی پرې علم نه لري. همدغه علم ته لدني علم هم وایي چه ذکریې په دې آیت کښې شویدی: (وَعَلَّمْنَاهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا الکهف آیت ۶۵) دا علم دخضرعلیه السلام په برخه وچه موسی علیه السلام ته نه و ورکړشوی یعنی موسی علیه السلام ته د شریعت ظاهري علم حاصل و او خضر دباطني علم لرونکی وچه قصه ئې په قرآن مجید کښې راغلې ده.
صوفیان وایي: جبریل اول ځل شریعت راووړچه دټولو دپاره دی کله چه شریعت تقرر وموند نوبیائې حقیقت دخواصو دپاره نازل کړ چه ددین اعلی مرتبه ده. وایي چه د حقیقت تعلیم اول ځل حضرت علی کرم الله وجهه ته وشوچه پیغمبرته ډیر نژدې و اوله کوچنیتوب څخه ئې درسول الله (ص) تربیت حاصل کړی و.
درسول الله (ص) په اصحابو کښې یوشمیر داسې کسان وچه اهل سرګڼل کیده لکه حذیفه یماني، سلمان فارسي او نور چه له حضرت علی (رض) سره ئې خاص ارتباط درلود. دتصوف مختلفې طریقې چه نن رایجې دي سلسله ئې بالاخر حضرت علی کرم الله وجهه ته رسیږي او سرحقله دی ګڼل کیږي. اصحاب صفه یعنی هغه اصحاب چه له دنیا سره ئې علایق قطع او ځانونه ئې زهد وعبادت ته وقف کړي و، دتصوف دلومړي مدرسې بنیاد دوی کیښود چه رسول الله (ص) ئې پالنه کوله او ددوی دحال مراقب و، په دغه جمله کښې ځینې اهل سرهم شامل و.
داهل سرله جملې څخه حذیفة یماني زیات معروف و اوپخپله له ده څخه روایت شویدی چه حضرت عمر ابن الخطاب ده ته وویل:
اې حذیفة! ماته ووایه چه په ماکښې څه نفاق شته اوکه نه؟ دی وایي ماورته وویل: اې امیرالمومنینه! په تاکښې څه نفاق نشته.
بله داچه کوم وخت داآیت دعبیدالله بن ابی له مرګه وروسته نازل شو: (وَلاَ تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا وَلاَ تَقُمْ عَلَىَ قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُواْ بِاللّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُواْ وَهُمْ فَاسِقُونَ التوبة آیت ۸۴) اوپه منافقانو باندې دجنازې دلمانځه اداکول منع شوه، نوحضرت عمربه د ډیراحتیاط له مخې دمجهول الحاله کسانو دجنازې له لمانځه څخه ځان ژغوره او ترڅو به حذیفة په دغسې جنازه کښې حضورنه درلود، دجنازې لمونځ به ئې نه کاوه، داځکه چه رسول الله (ص) اکثر منافقین هغه ته ښودلي و اوپه همدغه وجه په صاحب السرملقب و.
وایي چه حضرت علي به حذیفه له ځینو داسې خبرو څخه منع کاوه چه څوک به پرې نشو پوهیدلی اوخلک به ئې په اشتباه کښې اچول.
حسن بصري چه په تصوف کښې دلومړی شخص په حیث پیژندل شویدی دغه زده کړه ئې په یوه روایت له حضرت علي څخه اوپه بل روایت له حذیفة یماني څخه حاصله کړیده وایي چه له حذیفة یماني څخه چاپوښتنه وکړه ته ځینې داسې خبرې کوې چه مونږ له نورو اصحابو څخه نه دي اوریدلي هغه وویل: زه رسول الله (ص) په دغسې خبروخاص کړی یم نوروبه له رسول الله (ص) څخه دخیرپوښتنه کوله اومابه دشر تپوس کاوه چه شرڅه شی دی، زه پوهیدم چه ترڅو شرونه پیژندل شي خیرنه پیژندل کیږي. تصوف او دحقیقت پوهه همدغه دسرله خاوندانو سره په خاص ډول موجوده وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شریعت او حقیقت یا تشریع او تحقیق:

دصوفیانو فهم او نظر په قرآنی آیتونو او نبوي احادیثو کښې دوه جنبې وینې یوه شرعي جنبه بله دحقیقت جنبه چه یو ته تشریع او بلی ته تحقیق وایي. دوی وایي کله قرآن او سنت یو ځای شریعت بیانوی او بل ځای حقیقت یا بالعکس.
کله قرآن تشریعی جنبه ښیي او سنت ئې تحقیقی جنبه توضیح کوي یا سنت تشریعی جنبه او قرآن تحقیقی جنبه بیانوي هغه څه چه دخدای له لوري نازل شویدي رسول الله (ص) ئې په توضیح او بیان ماموردی:
(وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ سورت نحل آیت۴۴) دقرآن دا آیت: (اُدْخُلُواْ الْجَنَّةَ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ نحل آیت ۳۲) یعني پخپل ښه عمل جنت ته ننوزئ تشریعی جنبه لري او په مقابل کښې ئې د رسول الله (ص) دا قول: (لَن يَدخُلَ اَحَدُکُمُ الجَنّةَ بِعَمَلِه).
یعني ستاسو هیڅ یو به پخپل عمل جنت ته داخل نشي تحقیقی جنبه څرګندوي چه د شریعت لارښود نه هغه او دحقیقت داده.

همدارنګه دا آیت: (وَمَا تَشَاؤُونَ إِلَّا أَن يَشَاء اللَّهُ الدهر آیت ۳۰) تحقیقی خوا لري او دا حدیث: (اِذا هَمّ اَحَدُکُم بِحَسَنَةٍ کُتِبَت لَهُ حَسَنَةٌ) تشریع ده چه دغه ډول کله سنت قرآن مقید کاندي او کله قرآن سنت مقید کوي. انسان باید دوه سترګې ولري یوه د شریعت دپاره بله دحقیقت دپاره. دآیت او حدیث ترمینځ معارضه هم په دغه صورت له مینځه ځي او څه اشکال نه پاتې کیږي ځکه چه جهتونه مختلف دي.
دقرآن تحقیقی برخه چه مطالعه کړو نو دتصوف او طریقت اساسي ټکي لکه: مراقبه، محاسبه، توبه، انابت، ذکر، فکر، محبت، توکل، رضا، تسلیم، زهد، صبر، ایثار، صدق، مجاهده، دنفس او هوا مخالفت، نفس لوامه، نفس اماره، نفس مطمئنه همدارنګه اولیاء صالحین، صدیقین او داسي نور ټول په قرآن کښې موندلی شو، دا آیت: (وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا مزمل آیت ۸). دخدای د ذکر او له ماسوی الله سره مقاطعه په ډیر وضاحت اعلاموي او ویلی شو چه تصوف له قرآن څخه اخیستل شوی او ددین له یوه رکن (احسان) سره اصلي او اساسي رابطه لري مګر فهم ئې لکه چه محی الدین ابن عربي وائي د رجال الله کار دی. په رښتیا چه ددوی فهم او دنورو فهم ډیر تفاوت لري او شعور و ادراک ئې نورو غوندې نه وي.
عبدالقادر جیلانی دقادریه طریقې خاوند وایي ترڅو سړی دا عقیده پیدا انکړي چه په ژوند کښې ټول شیان بتان (اصنام) دي ترهغه په روحانیونو کښې نه حسابیږي.
سړی باید له خپلو اعضاؤ او له خپلو حواسو نه ګوښې شي او غیر له خدایه بل وجود ته قایل نشي. څنګه چه د اصنامو او موجوداتو مفهوم ددوی په نزد له نورو نه فرق لري نو رمفاهیم هم دصوفیانو په ذهن کښې بل شان دي.
دتوحید دکلمې مفهوم د اسلامي تصوف ددرې مرحلو په اعتبار په دې ډول تغیر موندلی دی.
۱- بې خدایه بل معبود نشته. (په لومړی مرحله کښې)
۲- بې خدایه بل فاعل نشته. (په دوهمه مرحله کښې)
۳- بې خدایه بل موجود نشته. (په دریمه مرحله کښې)
کوم تفسیر چه صوفیانو په کتاب الله او نبوي احادیثو کښې کړیدي دظاهري علم خاوندانو نه دي کړي او نه ئې ورته پام شویدی.
ابن عربي وائي کتاب الله او نبوي احادیث دخلکو دفهم مطابق یو ظاهري مفهوم لري چه لساني عرف پرې دلالت کوي او له دینه علاوه نور مفاهیم دهغو فهمونو د پاره وي چه باطني پوهه ئې په برخه ده.
په یوه حدیث کښې راغلي دي چه آیتونه ظاهر او باطن، حد او مطلع لري تر اوو بطنو یا اویا بطنو پورې. د آیت ظاهر، عبارت دی له هغه نافع علم څخه چه صالح اعمال پرې بناء دي او معقوله جنبه لري.
باطن ئې الهي عرفان او مطلع ئې هغه معنی ده چه ظاهر او باطن پکښې یو کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امام غزالي هم پخپل تفسير جواهر القران کښې دمشابهو آيتونو تفسير کښې باطني مفاهيم بيانوي اوبيا وايي: که ته په دغو معناګانو نه ئې پوهيدلی نو په قرآن کښې بې ظواهرو او پوستکونوره برخه نلرې لکه څاروی چه په درمنده کښې له بوسو پرته څه برخه نلري:

(فَاِن لَم تَفهَمِ المَعَانِی کَذَالِکَ فَلَیسَ لَکَ نَصِیبٌ مِنَ القُرآنِ اِلّا فِی قُشُورِهِ کَمَالَیسَ لِلبَهِیمَةِ نَصِیبُ مِنَ البُرِ اِلّافِی قِشرِهِ)

څنګه چه غزالي په قرآن کريم کښې ظاهر اوباطن بوس اودانه بيلوي مولانا جلال الدين رومي د اسلام لوی صوفي هم پخپل کتاب مثنوي کښې دغه مطلب داسې افاده کوي:

ما ز قرآن مغز را برداشتیم   پوست را با دیگران بگذاشتیم

په شريعت باندې ډيرټينګ صوفيان په اسلامي فقه کښې په احسن او افضل عمل کوي او له رخصت نه عزيمت دځان دپاره دپيروی، وړګني يوازې دفرايضو اداکول اوله محارمو څخه اجتناب کافي نه ګڼي لايعني هم ترک کوي، په ډيرلږ څه قناعت لري دنفس و هوی متابعت پريږدي له غفلته ځان ژغوري او زړه له ماسوی الله نه پاک ساتي.

وايی چه امام احمد بن حنبل له امام شافعي سره ناست وچه يو صوفی (شيبان الراعی) راغی. احمد وويل غواړم له ده څخه څه پوښتنې وکړم. امام شافعی ورته وويل داکارمه کوه، هغه وويل کوم ئې. امام احمد شيبان ته وويل که څوک څلور سجدې په څلورو رکعتونو کښې هيرې کړي څه پکښې وايې؟

شيبان وويل هغه زړه غافل دی او تاديب ئې واجب دی په دې خبره امام احمد بيخوده شو او لږ غوندې وروسته بيرته په حال شو، دا ځل ئې وويل: که څوک څلويښت پسونه لري زکات ئې څومره دی؟ شيبان وويل: زمونږ په مذهب که ستاسو په مذهب؟ ستا په مذهب خو په څلويښتو پسونو يو پسه دی او زمونږ په مذهب بنده دخپل مالک په مقابل کښې دهيڅ شي مالک نه دی: (إِنَّ اللّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الجَنَّةَ التوبة آيت ۱۱۱).

دصوفيانو اجتهاد د فقهاوله اجتهاد نه فرق لري دوی وايي د اسلام مجتهدين (ابوحنيفه، شافعی، مالک، اوحنبل) دي. د ايمان مجتهدين اشعريه يعنی دعلم کلام علما دي. د احسان مجتهدين صوفيان او مشايخ دي. که يو روژه دار (صايم) د ورځې څه شی وخوري د شريعت په حکم ئې روژه ماتيږي. که غيبت وکړي نو د طريقت په لحاظ ئې روژه باطله شوه، که ئې په زړه کښې ماسوی الله وګرزيده نو د حقيقت له مخې ئې روژه فاسده شوه.

يو فقيه په اسلامي احکامو کښې ظاهرته ګوري او په ظاهر عمل کوي ځکه وايي چه شروع ظاهرته ګوري، صوفي له ظاهرنه هغه خوا حقيقت په نظر کښې نيسي او حال ته ګوري ځکه ئې صاحب حال بولي. وايی چه مشهور فقيه (ابويوسف) به دکال په آخر کښې خپل مال، خپلې ښځې ته وبانښه چه يو کال ئې پوره نشي او په دغه شرعي حيله له زکات نه خلاص شي دا حکايت چا امام ابوحنيفه ته وکړ هغه وويل: دی دفقهې له علم څخه دغه استفاده کوي او له شرعي حکم نه پخپله پوهه ځان خلاصوی مګر د آخرت ضرر ئې د دنيا له ګټې څخه زيات دی.

په فقه کښې ځينې شيان شرعاً جايز دي مګر ديانتاً جايز نه دي، دفقيه او صوفي فرق په دغسې مسايلو کښې ډير زيات دی. کله يو فقيه له شرعي فرض شوي زکات نه هم ځان خلاصوي او خپل ټول مال په شرعي حيلو له ځان سره ساتي مګر يو صوفي يوازې د زکات ورکړه کافی نه ګڼي خپل ټول مال د خدای ګڼي او د خدای په لاره کښې ئې صرفوي يوازې قوت لايموت د ضرورت په حکم ځانته ساتي او بس. د رسول الله (ص) په اصحابو کښې هم ځينې ؤ چه دلکونو روپو نقد، جنس جايدادونه ئې لرل او يوازې د زکات ورکړه ئې په ځان لازمه ګڼله مګر داسې کسان هم وچه په کور کښې به ئې ډير لږ څه يا هيڅ نه ساتل او ټول مال به ئې رسول الله (ص) ته راووړ چه په جهاد کښې ئې ولګوي يائې د خدای د پاره صدقه کړي چه حضرت ابوبکر صديق به هم همدغسې کول. ابوذرغفاري پدې خبره ډيره مجادله وکړه چه يوازې د زکات په ورکړه سړی نه خلاصيږي بايد ټول مال صدقه کړي او ځانته ديوه کال له عادي او معمولي خرڅ نه زيات څه ونه ساتي. د کنزيعنې د سرو او سپينو ذخيره کول او زياته بداِئي ناروا ګڼله او په دی آيت باندې ئې استناد کاوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آيت ۳۴) حضرت علی به هم ویل چه له څلور زرو درهمونه لږ مال نفقه ده او تردې زیات په کنز کښې حسابیږي. سلمان فارسي هم چه څه له بیت المال څخه اخیستل هغه ئې ټول د خدای په لار کښې صدقه کول او خپله نفقه ئې په کار او کسب ځانته پیدا کوله. ده هم په کور کښې د کال له خرڅ نه زیات څه نه ساتل. صوفیان د زمان او مکان د اختلاف په وجه په مختلفو فرقو ویشل شویدي او هر راز خلک، هر راز خبري او راز راز عقیدې پکښې پیدا شویدي.

ځیني په فرعي مسایلو کښې غلط شوي او ځیني په اصولو او اساساتو کښې بې لارې شویدی چه علما او فقهائې په اسلام شکمن شوي او یو نیم ئې لا د کفر او الحاد په تور په مرګ هم محکوم کړیدي. اشعري، ابن حزم، امام قلعی او ابن الجوزي بغدادي د صوفیانو ډیر شدید مخالفین دي.

امام فخر رازي د صوفیانو ځینو فرقو ته بد وائی. مګر اصحاب حقیقت د لوړې درجې او مرتبې خاوندان ګڼي او فرق پکښې کوي.

ځیني نور لکه لوی مورخ ابن خلدون او ابو المظفر اسفرایني صوفیان عموماً ښه ګڼي او په ډیر ښه نظر ورته ګوري ځینو خبرو ته ئې ښه تاویلونه پیدا کوي او معذورئي بولي. امام غزالي د اسلام لوی صوفي هم وائي ډیر صوفیان غولیدلي او لاره ئې ورکه کړیده ابو الحسن شاذلي هم ویلي دي زمونږ په طریقه کښې نجات موندونکي لږ دي او هلاک شوي ډیر دي.

ابو نصر سراج پخپل کتاب (اللمع) کښې اول هغه غلطی په ګوته کوي چه په فروعاتو کښې مینځ ته راغلي دي او ضلالت ورته نه ویل کیږي بیا هغه غلطی ښیی چه په اصولو کښې پیښې شویدي او د ضلالت موجب ګرزیدلي دي لکه:

۱- د عبودیت او حریت په معنی کښې غلطیدل. ځیني لار ورکي صوفیان داسي پوه شویدي چه ترڅو د خدای او د بنده ترمینځ د عبودیت او بندګی رابطه قایمه وي عبد او بنده ورته ویل کیږي کله چه خدای ته وصل شي نو بیا حر او آزاد بلل کیږي او عبودیت له مینځه ځی.

۲- بله لار ورکې فرقه هغه ده چه ولایت له نبوت نه افضل ګڼي او هغه ولیان چه دوی ئې مریدان او پیروان دي له انبیاو نه خدای ته نژدې او وړاندی بولي.

۳- حلولیه فرقه پدې عقیده ده چه الله تعالی ځیني اجسام غوره کوي او حلول پکښې کوي په چاکښی چه خدای حلول وکړي د هغه بشری جنبه له مینځه ځي او د ربوبیت شان او مقام و منزلت پیدا کوي. دوی په دغه عقیده کښې دومره غلو کړیده چه چا پخپله ځان خدای ګڼل او انالحق ئې ویلی دی.

۴- ځیني د جبر په مسئله کښې هغه حد ته رسیدلي دي چه پخپل حرکت او عمل کښې ځانته په هیڅ اختیار نه قایلیږي او له شرعي حدود نه خپل تجاوز غیر اختیاري ګڼي هیڅ راز ملامتي په ځان نه مني او هر څه کوي ځان ورته ګنهګار نه ښکاري.

۵- اباحیه فرقه هم په دغه جمله کښې ده چه د شرع تغرئې ټول کړی او حرام ئې هم حلال ګرزولی دی. دوی وائي خدای زمونږ عمل ته هیڅ احتیاج نلري نو ولې پخپل نفس مشقت راولو. دغه راز خطاګاني او غلطی په فروعاتو کښې دي که په اصولو کښې د اسلامي تصوف خپل شی نه دي او اسلامي تصوف ورته نشو ویلی.

مذهبونه په اصل کښې یو راز وي او په تطبیق کښې بل راز شي که ښه غور وکړو د فارسي مزدکی مذهب څخه اباحیت د نصرانیت څخه حلولیت، د هندي مذهب څخه د بشریت فنا، د اسلامي تصوف په وروستیو مرحلو کښې اسلامي تصوف ته راننوتل او شیعي او سني تصوف هم خپلي نیلي او ریښي یو له بله سره وتړلي.

وائي بایزید بسطامي (ابو یزید طیفور بن عیسی بسطامي چه پلار ئې زردشتي او نیکه ئې مجوسي و) د اتحاد او حلول طرفدار د هندوانو د تصوف د عقیدې له تاثیر لاندې راغلي و. او حسین بن منصور حلاج د مسیحیت د حلول څخه متاثر شوی ؤ چه ده (انا الحق) ویل او د هغه ویناوه (لآ اِلٰهَ اِلا اَنَا فَاعبُدُونِی سُبحَانِی مَا اَعظَم شَانِی) ځیني صوفیان د شریعت

(c) ketabton.com: The Digital Library

ظواهروته په اصلي ارزښت قایل ندي او داسي فکرکوي چه شرع حق ته درسیدو وسیله ده کله چه عارف حق او حقیقت ته ورسیږي نوبیا وسیلي ته څه حاجت نه پاتي کیږي.
مولانا جلال الدین بلخي هم دمثنوي په دریم دفتر کښي دغه مطلب ته په شاعرانه ډول اشاره کوي او دیوه عاشق داستان رانقلوی چه څېلي معشوقي ته رسیږي او په وصل کښي ورته دخپل عشق هغه سندرې وائي چه په هجران اوفراق کښي ئې دهغې په مدح کښي ویلي او دخپل عجز اونیاز او اشتیاق اظهار ئې پکښي کړیدی. معشوقه مقابلتاً ورته داسي وايي:

گفت معشوق این اگر بهر من است | گاه وصل این عمر ضایع کردن است
من به پیشت حاضر وتو نامه خوان | نیست باری این نشان عاشقان

بل ځای همدغه مفهوم داسي افاده کوي:

چونکه با معشوق گشتی همنشین | دفع کن دلالگان را بعد ازین
هرکه از طفلی گذشت و مرد شد | نامه و دلاله بروی سرد شد

شیخ محمود شبستري هم دشرع ظواهر لکه لمونځ، روژه، حج، دمبتدیانو دکمال وسیله ګڼي او داسي وايي:

ولی تا ناقصی زنهار زنهار | قوانین شریعت را نگهدار

دصوفیانو لغزشونه او انحرافات په اصولو کښي دي که په فروعو کښي ډیر سببونه لري چه یو مهم سبب ئې سیاست او سیاسی اغراض دي. دفقهاو، متکلمینو اوصوفیانو اختلاف چه اوږد تاریخ لري دسیاسی، اجتماعي او اقتصادي اوضاعو اوحالاتو په تقاضا کله شدید شویدی او کله ضعیف شویدی.
تصوف په ابتدا یعني دحسن بصري په زمانه کښي ساده اوبسیط وچه په لږو خلکو پوري محدود ګڼل کیده. وروسته ئې دآدابو او تعلیماتو دایره پراخه شوه او عمومیت ئې وموند.
داحرکت په دوهم اودریم هجري قرن کښي دزهد په نامه پیژندل کیده. په څلورم او پنځم قرن کښي ئې دکشف ومعرفت نوم وموند، په شپږم او اووم قرن کښي ئې دوحدة الوجود او د ادیانو داتحادبنه پیدا کړه.

دصوفیانو مقامونه او احوال:

په تصوف کښي اووه مقامه دي او په دې ډول دي:
توبه، ورع، زهد، فقر، صبر، توکل، رضا، په هرمقام کښي صوفي ته یو نفسي حالت او باطني تاثیرپیدا کیږي چه (حال) ورته وايي او مجموعاً (احوال) بلل کیږي.
احوال لس دي او هغه دادي: دمراقبي حال، دقرب حال، دمحبت حال، دخوف حال، د رجاحال، دشوق حال، دانس حال، داطمینان حال، دمشاهدي حال، دیقین حال.
دتصوف مقامونه اکتسابي دي او دسالک له اختیار او ارادې لاندې دي. مګر احوال د احساساتو او روحاني انفعالاتو اود نفسي مخصوصو کیفیاتو له مقولې څخه دي چه دانسان په اختیار کښي ندي بلکه الهي مواهب دي چه دخدای له لوري دسالک زړه ته نازلیږي.
دتصوف طریقې مختلفې او متعددې دي چه ضیا الدین ئې په (جامع الاصول) کښي ۷۳ ښیي. جهاد یا مجاهده، شیخ نیول، او دنفس معرفت ددغو ټولو طریقو مابه الاشتراک یعنی مشترک څیزونه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مجاهده په لغت کښې د محاربې په معنی ده او په شرع کښې د خدای له دښمنانو سره محاربه ده، مګر د صوفیانو په اصطلاح له نفس اماره سره محاربه، جهاد او مجاهده بلل کیږي. د خدای په لار کښې مجاهده خدای ته د رسیدو ډیره مهمه لاره او وسیله ده.

الله تعالی وایي: (وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا العنکبوت آیت ۶۹) سبل د سبیل جمع ده د لارې او طریقې په معنی چه د طریقت قرآني اساس ئې بللی شو. له نفس سره مجاهده ډیرې لارې لري چه باید شیخ او پیر ئې د مرید د پاره انتخاب کړي لکه چه یو ډاکټر د هر مریض د پاره د هغه له حال سره مناسب بیله بیله دوا تعیینوي.

د تصوف له (۷۳) طریقو څخه ځینې طریقې چه زیات عمومیت لري دادي.

۱-قادریه:

دا طریقه چه د جنید د مکتب له اغیزې لاندې ده موسس ئې شیخ عبد القادر جیلاني دی چه په ۴۷۰ هجري کښې زیږیدلی او په ۵۶۱ هجري کښې وفات شویدی.

په شرعي علوموکښې د تبحر خاوندو او په ۱۳ علوموکښې ئې لاس درلود.

فقهي فتوی به ئې د امام شافعي او امام احمد بن حنبل په مذهب ورکوله. ډیر کرامات ده ته منسوب دي ځینې ئې دادي:

دده له مورڅخه حکایت شوی چه دروژې په میاشت کښې به دده د ورځې د مورتی نه روده، یوه ورځ چه د خلکو د پاره مشتبه وه چه روژه به وي که بوژه نو د عبد القادر د مورنه تپوس وشو هغې وویل تی نه روي، وروسته بیا خلکو ته معلومه شوه چه هغه ورځ د روژې ورځ وه.

په خپله له ده څخه حکایت شوی چه په افق کښې ئې ډیر عظیم نور ولید چه یو صورت پکښې ښکاره شو او ویل ئې:

اې عبد القادره! زه ستا رب یم او ټول محرمات مې تاته حلال کړه دده ورته وویل: ورک شه! لعینه! لدې وینا سره هغه نور په تورتم بدل شو او هغه صورت لوګی وګرځید چه بیائې ورته وویل:

ما په دغه ډول اویا تنه د طریقو خاوندان ګمراه کړیدی مګر تانجات وموند. چاله ده نه پوښتنه وکړه ته څنګه پوه شوې چه دا شیطان دی؟

شیخ عبد القادر وویل د حرامو په حلالولو.

وایي یوه ورځ په نظامیه مدرسه کښې ډیر فقها او علما راغونډ ؤ او شیخ عبد القادر د قضاوقدر په باب خبرې کولې یو مار له چت څخه راولوېد او ټول وتښتیدل یوازې دی په کوټه کښې پاتې شو او خپلې خبرې ئې کولې مار راغی دده له کمیس لاندې ننووت او په جسد باندې ئې تیر شو له ګریوانه ئې راووت بیائې له غاړې نه تاوشو او دده په حال کښې هیڅ تغیر رانغی ماربیرته ځمکې ته ښکته شو او مخامخ ورته په لکۍ ودریده څه غږترینه پورته شو مګر څوک چه له کوټې نه دباندې و، یوهم پوه نشو چه څه ئې وویل، مار بیرته لاړ او خلک کوټې ته راننوتل. له ده څخه ئې د غږ په باب پوښتنه وکړه چه څه ئې ویل؟

شیخ په جواب کښې وویل مار راته وویل ما ډیر اولیا په دغه شان ازمویلی دي مګر ستا ثبات مې په بل چاکښې نه دی لیدلی. ما ورته وویل ته یو چینجی یې چه قضا او قدردی په حرکت راولي او بس.

د شیخ عبد القادر تصوف سني او طریقه ئې په اعتدال، د سنتو په متابعت، حب الخیر، شفقت او تواضع بنا ده.

نهه څلویښت اولاده ئې درلوده چه یوولسو تنوئې دده لار ښودنه او طریقه د آسیا په غرب او مصر کښې خپره کړه.

ده له فقیرانو، صغیرانو، وینځو او غلامانو سره مینه او ناسته ولاړه درلوده مګر د دولت اعیانو او اکابروته هیڅکله نه پاځیده اونه د وزیر او د سلطان دروازې ته ورته.

۲- رفاعیه:

دا طریقه سید احمد رفاعي ته منسوبه ده چه په ۵۸۰ هجري کښې وفات شویدی. بني رفاعه د عربو یوه قبیله ده چه رفاعي ورته منسوب دي. په ده کښې رحم او شفقت ډیر زیات و او په حیواناتو هم ډیر زهیروحتی چه کله به ئې د جامو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیشکه پیشو ویده وه او دلمانځه وخت به شو هغه پیشکه به ئې له خپلو جامو نه غوځه کړه او چه له لمانځه نه به بیرته راغی او پیشو به پاخیدلی وه نو بیرته به ئې په جامو پورې وګنډله.

۳- احمدیه:

احمد بدوي دمصر له لویو اولیاؤ څخه دی چه په ۵۹٦ هجری کښې زیږیدلی دا احمدیه طریقې مرشد دی.
دی هم لکه احمد رفاعي شافعي مذهب ؤ. اود تعلیماتو اساسي ټکي ئې دادي:
د نورو په مصیبتونو به نه خوشحالیږئ، ګونډیو ته به ضررنه رسوئ، دبدیو مقابله په احسان سره کوئ. وږي به مړوئ، بربنډ به پټوئ. په یتیمانو اوضعیفانو به مهرباني کوئ.

٤- دسوقیه:

د ابراهیم دسوقی طریقه ده چه په ٦٧٦ هجری کښې د ٤٣ کالو په عمر وفات شویدی طریقه ئې په خالص سني تصوف بنا وه او په کتاب او سنت ئې تمسک درلود، شریعت ئې اصل او طریقت ئې فرع ګانه، دټولو خلکو مینه ئې دکمال ضروري شرط او دمرید راس المال شمیره.

٥- اکبریه:

دا طریقه ځکه اکبریه بولي چه شیخ الاکبر (محی الدین ابن عربي) ته منسوبه ده، دا شیخ د وحدة الوجود د مدرسی زعیم (٦٣٨هجری) دی چه له وحدة الوجود څخه وحدة الادیان ته رسیدلی دی. ده ټول دینونه یو دین ګانه چه هغه دمحبت دین دی. د ده طریقه په څلورو صفتونو او خصلتونو بنا وه. چپوالی، ګوښه توب، لوږه، بیخوبی. په دې طریقه کښې پیرخپل مرید ته امر کوي چه له ټول صغیره او کبیره ګناهونو څخه توبه وباسي پس له هغه ئې بیا لاس په لاس ږدي او ورته وایي چه خپلې سترګې پټې کړه. اول درې ځله پیرلا اله الاالله وایي او مریدئی اوري بیائې مرید وایي او پیرورته غوږ نیسي.
وروسته بیا تبرکاً دا آیت شریف وایي: (اِنّ الذینَ یُبَایِعُونَکَ) تر (اَجراً عَظِیماً) پورې. پس له هغه مرید هره ورځ سل ځله استغفار، سل ځله لا اله الا الله دزړه په حضور او د معنی په پوهه وایي، بیا سل ځله (الله) ورپسې سل ځله دا درود وایي:
(اَللهُمَ صَلِی وَسَلِم وَبَارِک عَلیٰ سَیِدِنَا مُحَمَدِ النَبی الأُمی اِمَامُ الهُدیٰ وَعَلیٰ اٰلِهِ وَصَحبِهِ وَسَلِم عَدَدَ کُلِّ ذَرَةٍ اَلفُ اَلفَ کَرَةٍ)

٦- شاذلیه:

ددې طریقې مؤسس او باني ابومدیان و او ابولحسن علی شاذلي تونسي په خلکو کښې رایجه کړه ځکه ئې شاذلیه بولي. علی شاذلی په ٥٩٣ هجري کښې زیږیدلی او په ٦٥٦ هجري کښې وفات شویدی.
دا طریقه د علم په طلب او ډیر ذکر بنا ده او مشقت او مجاهده پکښې ډیر بنت نلري.

۷- مولویه:

دمولانا جلال الدین رومي طریقه ده چه په ٦٧٢ هجري کښې په قونیه کښې مدفون شو. ده رقص او موسیقي د ذکر په طریقه کښې شامل کړه او عالمی شهرت ئې وموند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸- نقشبندیه:

شیخ بهاؤالدین محمد بن محمد بخاري چه په شاه نقشبند مشهور و ددې طریقې پیشوا دی. دی بخارا ته نژدې په یوه قریه کښې په ٦١٨ هجري کښې زیږیدلی او په ۷۹۱ هجري کښې وفات شویدی. نقشبندیه طریقه هم لکه شاذلیه سهله او اسانه طریقه ده چه په مرید باندې ډیرې سختۍ نه راولي.

۹- چشتیه:

موسس ئې معین الدین چشتي دی.

د تصوف درې مدرسې

۱- د زهد مدرسه ۲- د کشف او معرفت مدرسه ۳- د وحدة الوجود مدرسه.

لومړۍ مدرسه:

یعنی د زهد مدرسه چه اساس ئې په زهد ایښودل شویدی.

ددې مدرسې ممیزات دا دي:

د خدای عبادت، د دنیا له خوندونو او آسوده ژوند سره متارکه، د صالحوا سلافو متابعت او محبت.

په دې مدرسه کښې سړی له خلکو څخه ګوښه په خلوت کښې د خدای عبادت کوي. حسن بصری (۱۱۰ هجری) د ځینو په قول ددې مدرسې لومړی فرد دی چه زهد ئې د خدای له خوف سره د خپل حیات په هنداره کښې منعکس کړیدی.

رابعة العدویة:

چه په (۱۳۵ یا ۱۸۰ یا ۱۸۵ هجري) کښې وفات شویده زهد ئې د خدای په محبت بنا دی ځکه ئې ویل: (وَعِزّتِکَ مَاعَبَدْتُکَ خُوفاًمِن نَارِکَ وَلَارَغبَةً فِی جَنّتِکَ بَل کَرَامَةً لِوَجهِکَ الکَرِیم وَمُحَبَةً فِیکَ).

ترجمه: ستا په عزت مې دې قسم وي چه ستا د اور له ډاره مې عبادت درته ندی کړی او نه مې د جنت لپاره. بلکه زه ستا د مکرم مخ (رضا) د پاره او ستا د محبت په خاطر چه راسره دی عبادت کوم.

ددې له وینا وؤ څخه یوه دا هم ده چه ویل به ئې: (زمونږ استغفار هم استغفار ته محتاج دی).

ابن خلدون د زهد مدرسه د تصوف د بنا اساس بولي او ددغه مذهب په تشریح او تحلیل کښې وایي:

انسان له نورو حیواناتو نه په ادارک بیلیږي او اداراک ئې په دوه ډوله دی:

یو د علومو او معارف ادارک د یقین، ګمان، شک، اووهم په صورت. بل د احوالو ادراک لکه خوشحالی، غم، قبض اوبسط، رضا، غضب، صبر، شکر او داسې نور، دا دوه ادراکه او س د عقلي حیات او شعوري حیات په نامه یادیږي.

د ابن خلدون له بحث څخه دا نتیجه په لاس راځي چه د صوفیانو طریقه په وجداني حیات او د نفس په محاسبه بنا ده چه په دوی کښې ذوقونه او نفسي مواجد پیدا کوي او له عقلي حیات نه ئې لرې باسي. د دوی مواجید هغه اذواق او احوال وي چه معروف الفاظ ئې سم تعبیرنشي کولی.

صوفیان وایي انسان دوه ولادته لري یو ولادت ئې هغه دی چه د مورله ګیډې څخه دنیا ته راځي او (ثاني ولادت) دیوه نوي معنوي خلق په پیدا کولو صورت مومي یعني د ژوند د طریقې او سلوک بدلون د تصوف په اصطلاح (ولادت) ثاني دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې مدرسې ځینې غړي:

ابراهیم بن ادهم:

په (۱۶۱ هجري کښې متوفی) دی دبلخ شهزاده و او دوهم زیږنده (ولادت ثانی) یې په دې ډول وه: یوه ورځ ښکارته وتلی و او خپل آس یې په ښکارپسې ځغلاوه چه ناڅاپه ئې دا غیبی غږ ترغوږه شو: ابراهیمه ایاته دهمدې دپاره پیدا ئې؟ لږه شیبه وروسته ئې دغه غږ بیا واورېده او د هاتف دغو آوازونو دده حال منقلب کړ، خپل آس او شاهانه لباس ئې یوه شپانه ته وسپاره دهغه کوځوئې واغوست د بیت الله شریف لورته ئې مخه کړه دنیا ته یې شا کړه مګر دومره کسب اوکار به ئې کاوه چه ځانته حلاله روزي پیدا کړي او نور وخت په طاعت او عبادت تیرکړي.

سفیان ثوري:

په (۱۶۱ هجري کښې متوفی) دی په ټوله معنی دعلمي شخصیت خاوند و او په زهد کښې ئې نظریه په دې ډول ؤ: زهد دانه دی چه سړی زیږ او شړل لباس واغوندی او دښو خوراکونو له خوړلو ځان وساتي بلکه امیدلنډول او له طول امل نه ځان ژغورل زهد دی. یو سړی به مال لري او زاهد به وي بل به فقیر وي او دنیاته به ئې رغبت زیات وي یعنی زاهد به نه وي.

دی پدې عقیده وچه ډیر وښځولرل زهد ته څه زیان نه رسوي ځکه چه علی رضی الله تعالی عنه په اصحابو کښې ډیر زاهد و مګر څلور ښځې او نولس مینځې ئې درلودې. ده حکام بدګڼل اوله وینا وڅخه ئې یوه داده: ((که یو شرطي یعني امنیت ساتونکی (دنن په اصطلاح پولیس) مو ولید چه ویده دی اولمونځ ترې قضاء کیږي لمانځه ته ئې هم مه پاڅوئ ځکه چه بیا خلکو ته زیان رسوي او خوب ئې بهتردی.)) له ده څخه چا پوښتنه وکړه که څوک خپل عیال ته دنفقې پیدا کولو دپاره په کار لګیاوي او جماعت ته په حاضریدلو سره په هغه کارکښې نقصان پیښیږي نو څه به کوي؟ سفیان ثوري ورته وویل: مونځ دې بې جماعته وکړي.

ذوالنون المصري:

(په ۶۹۷ هجری کښې متوفی) دی که څه هم د زهد د مدرسې غړی دی مګر لومړی سړی دی چه په تصوف کښې ئې دمعرفت دمذهب تمهید کیښود. دی دسنتو په متابعت کښې ډیر ټینګ و اودشریعت له احکاموئې هیڅکله غاړه نه غړوله مګر معاصرین ئې پرې بدګمانه و او دکفر و زندیقتوب تور پرې ولګول شوځکه دی دمحاکمه کیدو دپاره له مصر نه بغدادته راوستل شو او خلیفه متوکل ته ئې وړاندې کړ.

هغه ترینه پوښتنه وکړه هغه څه چه ستا د کفر و زندیقتوب په باب ویل شویدي ته پکښې څه وایې: ذوالنون غلی واو هیڅ ئې نه ویل دوهم ځل بیا ترینه دغه پوښتنه شوه، ده وویل: که انکاروکړم نومسلمانان به مې دروغجن کړی وي او که تصدیق ئې وکړم نوځان به مې دروغجن کړی وي څه چه ستا زړه وي هغه وکړه زه دځان دپاره څه مرسته نه غواړم هماغه وچه متوکل پریښود او دغه تورئې بې حقیقته وګڼه.

ابو القاسم جنید:

(په ۲۹۷ هجری کښې متوفی) دی اصلاً د نهاوند دی او په عراق کښې زیږیدلی دی.

دی له ډیرو لویوصوفیانو څخه و او دکتاب الله او سنت ډیر ټینګ پیرو و چه په تصوف ئې هیڅ راز طعن نه دی ویل شوی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه حريت چه ځيني نور صوفيان ئې په معنیٰ کښې غلط شويدي دی پرې ډيربنه پوهيدلی دی او ډيره ښه معنی ئې ورته پيدا کړيده. دی وايی له ماسویٰ الله نه د زړه آزادي حريت دی.

اتحاد او حلول:

کله چه عربي امت د غزاګانو او فتوحاتو په وسيله له نورو ملتونو او مدنيتونو سره ګډون وموند او له نورو ثقافتونو سره اشنا شو نو مسيحی، زردشتی، مزدکي او ماني مذهبونو شيعي حرکت او د هند بودائي تعليم فنا (نيروانا) په اسلامي تصوف کښې خپله اغيزه څرګنده کړه او ځيني نوي خبرې را پيدا شوې.

په دريم هجري قرن کښې د اتحاد او حلول فکر مينځ ته راغی چه د کشف و معرفت مدرسې او بيا د وحدة الوجود د مدرسې باعث او موجب ئې ګڼلی شو.

ابن خلدون وايي: د صوفيانو اسلاف د حجاب د کشف طرفدار نه و، دوی حتی الامکان د اتباع او اقتداء رعايت لازم ګاڼه او له شرعي حدود څخه ئې تجاوز نه کاوه مګر څه چه را تلونکي دي هغه راځي او ځوک ئې مخه نشي نيولی.

دين او مذهب هم د تطور لاره په مخکښې لري او له يوه حاله بل حال ته انتقال کوي.

په ۲٤۳ هجري کښې حارس محاسبي خپله رساله (رعاية حقوق الله) د طريقت د معاملو په توضيح کښې وليکه چه د خدای په مينه کښې استغراق د خدای د معرفت وسيله ګڼي د دې رسالې خطي نسخه په اکسفورډ کښې موجوده ده چه مارګريت سميت په ۱۹٤۰ م کښې نشر کړه.

امام غزالي د کشف او معرفت د مدرسې زعيم د خپلې طريقې په وضع کولو کښې په همدغه رساله تيکه کوي. هغه فلسفي اساس چه د کشف او وحدت نظريات پرې بنادي خلاصه ئې دا ده:

الله تعالی(ج) انسان په خپل صورت پيدا کړ (خَلَقَ آدَمَ عَلٰی صُورَتِه) او انساني نفس دومره وسعت لري چه عالم پکښې ځای شي، په عالم احاطه وکړي او د کل صورت پکښې متجلی شي. الله تعالی په ټولو شيانو احاطه لري او په ده باندې هيڅ شی محيط ندی.

عالم انسان کبير دی او انسان عالم صغير دی.

علی ابن ابيطالب چه ځيني نور مورخين ئې لومړی شخص ګڼي چه رسول الله (ص) په تصوفي علم خاص کړيدی د دغه مفهوم ته په دې ډول اشاره کوي:

وتحسب انک جرم صغير   وفيک انطوی العالم الاکبر

وايي چه عارف په هر ځای او هر څه کښې خدای لټوي او په دغه رياضت کښې هغه استعداد او هغو حقايقو ته هم متوجه کيږي چه د ده په نفس کښې دي. دلته ده ته يو دهشت او غرور پيدا کيږي او له خولې ئې (انا الحق) او (مَافِي الجِهَةِ غَيرَالله) را اوزي چه حلوليون همدغه کسان دي.

غزالي وايي: نصرانيانو مسيح ته وکتل او د خدای نور ئې پکښې په ځليدو وليد لکه ځوک چه ستوری په هنداره يا اوبو کښې ووينې او ګمان وکړي چه ستوری په هنداره يا په اوبو کښې دی.

دوی هم په همدغسې غلطۍ کښې واقع شوه او وغوليدل. حلوليون د هندوانو د تصوف د فنا او اتحاد له تاثير لاندې هم راغلي دي. او فکر کوي چه په نفس کښې د حيواني قواؤ وژل او له بشري طبيعت نه ځان خلاصول فنا ده.

په اسلامي تصوف کښې د کشف او وحدت د تعليماتو په ضمن کښې د اتحاد او فنا مذهب او د اجنبي تصوف اغيزه ليدلی شو مګر بيا هم اسلامي صفت پکښې غالب دی چه اساس ئې دغه قدسي حديث دی: (مَاتَقَرَّبَ اِلَی عَبدِی بِشَئٍ اَحَبّص اِلَيَّ مِن اَدَاْ مَا فَرَضتُ عَلَيهِ وَلَايَزَالُ عَبدِی يَتَقَرَّبُ اِلَيَّ بِاالنَوَافِلِ حَتیٰ اُحِبُهُ وَمَن اَحبَبتُهُ کُنتُ لَهُ سَمعاًوَبَصَراًوَيَداً وَمُؤَيِداً) د اتحاد او حلول صحيح تفسير د اسلامی تصوف په نظر هغه دی چه (جمع او فرق) ورته وايي.

هر کله چه پاک خدای انسان په خپل صورت خلق کړ او انساني نفس په عالم باندې د احاطې قابليت وموند نو فنا له هغو صفاتو نه ځان خلاصول دي چه د کشف و معرفت مخه نيسي او د هغو صفاتو ساتل دي چه انسان د هغه علم اهل ګرزوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چه خدای يې ورپه برخه کوي. داتحاد او حلول په خاوندانو کښې بايزيد بسطامي دهند وانو دتصوف په فنامتاثرشوی ؤاو حسين بن منصور حلاج دمسيحت دحلول دعقيدې له اغيزې لاندې راغلی و.

بايزيد بسطامی (ابويزيد طيفوربن عيسیٰ بسطامي) په يوه قول په (۲٦۱ هجري) کښې او په بل قول په (۲۳٤ هجری) کښې مړشوی دی چه پلارئې زردشتي او نيکه ئې مجوسي ؤ ده ته ډير اقوال منسوب دي چه دصوفيانو په اصطلاح (شطحات) بلل کيږي. (لااله الا انا فاعبُدُونِی سُبحَانِی مَااَعظَمَ شَانِی).

ابومغيث حسين بن منصور حلاج په ۲٤٤ هه په فارس کښې زيږيدلی او په عراق کښې لوی شويدی. مشايخ ده په باب اختلاف لري، ډيرئې ردوي اولږئې قبلوي. دی دحلول او اتحاد ډير مشهور سړی دی. دده آرا غامض اوتياره دي، د اناالحق ويناده ته منسوبه ده، ځينې کسان ئې له دغې وينا سره بياهم د اولياؤ او شهداؤ په ډله کښې شميري.

غزالي دده يوشمير اقوال راغونډکړيدي اودی ئې دسلفو اوداهل ستنو له عقيدې نه مخالف ګڼلی دی.

دخليفه مقتدر په عصر کښې چه دده دمحاکمه کولو دپاره دفقهاو يو هيئت تشکيل شو دهيئت ځينو غړو دده دتکفير په فتوی کښې خپل تردد څرګند کړ ځکه چه آرا ئې غامض و اويقيني فتوی صادرول ئې مشکل کاروګاڼه.

وايي چه دده محاکمې موجب څلور اتهامه و:

۱-دده تعلق له قرمطيانو سره.

۲-انا الحق ويل.

۳-دده په الوهيت باندې دده دپيروانو عقيده.

٤-دحج په باب دده مخالف نظر.

وايي حلاج دبيت الله الحرام حج فرض نه ګاڼه او په دې ئې قرمطي مذهب ته خلک رابلل.

دده له وژل کيدو نه نهه کاله وروسته قرمطيانو په مکه حمله ويوړه او حجر الاسود ئې ترينه په اختطاف ويووړ. حلاج په کيميا او تصوف کښې دتاليفاتو خاوند دی او معتزله ؤ ته ئې تمايل درلود.

ده ځان په غموض او خفا کښې په کراماتو او خارق العاده اعمالو کښې پټ کړی وچه دده نفوذئې په بغداد کښې دده په اتباعو باندې قوي کړي و. حتی چه دخدايي حدته ئې رسولی و او دده په باب دا عقيده موجوده وه چه مړه ژوندی کولی شي، غيب کشفولی شي او په يوه وخت کښې ځان څوځايه څرګندولی شي.

ده د فارسيت سياسي غايه درلوده او په سرِ و اخفا کښې ئې دشيعه ګانو جمعيت سره قوي ارتباط درلود. ده له محی الدين ابن عربي اودهغه له شاګرد ابن فارض څخه دري قرنه دمخه د اديانو د وحدت آواز اوچت کړ او په دغه برخه کښې دقدامت حق لري.

دوهمه مدرسه (کشف و معرفت):

ددې مدرسې زعيم ابو حامد محمدبن محمد غزالی په (٤٥۰ هه) کښې زيږيدلی په طوس او نيشاپور کښې ئې خپل تعليم سرته رسولی دی. په شرعي علومو په منطق فلسفه او حکمت کښې استاذ شو او دبغداد په نظاميه مدرسه کښې دمدرس په حيث ومنل شو.

دهغه وخت خلک ئې فضليت، فصاحت، دقت او حسن کلام ته حيران پاتې وا و ډير شهرت او محبوبيت ئې په برخه شو.

څلور کاله ئې په دغه ډول تيرکړه. او د ٤۸۸ هجري د رجب په مياشت کښې يو شاذ او نادر نفسی حالت ورته پيښ شوچه ژبه ئې کلې شوه او له تدريس نه محروم شو. قوائې ضعيفه شوه او طبيبانو ئې څه علاج ونشو کړی.

دی له بغداد نه شام ته لاړ. دوه کاله ئې هلته په عزلت، خلوت، رياضت او مجاهده کښې دنفس په تزکيه تيرکړه او دخدای په ذکر ئې زړه روښانه شو. بيا له دمشق نه بيت المقدس ته لاړ اوپس له هغه دحج په نيت حجاز ته لاړ او يوولس کاله ئې خلوت ته دوام ورکړ چه په دغه موده کښې ورته ډيرڅه کشف شوه. دی وايي دتصوف لومړی شرط له ماسویٰ الله نه د زړه کامله تصفيه اوبيا دخدای په ذکر کښې کامل استغراق اوبالاخره په کلي ډول فنافی الله کيدل دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی دانساني ادراک په باب وايي: انسان ته خدای د ادراک قوه ورکړه چه د موجوداتو له عالمه اطلاع حاصله کړي. ادراک د غه اطلاع د حواسو په وسیله حاصلوي او انسان له محسوساتو سره اشنا کوي. له ادراک نه پورته ذوق دی چه انسان ته د تمیز قوه بخښي او په دغه وسیله له محسوساتو نه علاوه ذوقي پوهه پیدا کوي چه هغه د حس په وسیله لاس ته نه راځي له ذوق نه پورته عقل دی چه د امورو ادراک پرې کیږي او د واجباتو ، مستحیلاتو ، جایز او ناجایز پیژندګلوي وربوري تړلې ده.

په دغه سلسله کښې هغه څه چه په عقل پیژندل کیږي په ذوق ئې پیژندنه نشي کیدی او هغه څه چه ذوق یې درک کوي حواس ئې درک نشي کولی، په حواسو کښې هم څه چه په غوږونو محسوسیږي سترګې ئې احساس نه کوي او هغه چه په سترګوئې احساس کوو په لمس ئې نشو کولی. له عقل نه پورته یو بل حالت دی چه هلته نورې سترګې د غیب لیدو ته پیدا کیږي او دغه ادراک د عقل دپاره میسر ندی.

همدغه ادراک دی چه د کشف او معرفت په نامه یادیږي او له عقله ماورا دی.

دغزالي په نظر ښتیني خوبونه (رویای صادقه) هم د غیب کشف دی. د جذب هغه خاص حالت چه انسان پکښې لکه مړی بیهوشه وي او احساس ترینه زایلیږي د غیب کشف پکښې صورت مومي. هغه قوه چه دغه د معرفت ادراک پرې ولاړ دی غزالی ترینه په قلب او روح یا نفس تعبیر کوي.

د علم په باب وایي: علم یا تعلیمي وي یا الهامي.

تعلیمی علم هغه دی چه په اکتسابي ډول د زده کړی په وسیله حاصلیږي او الهامي علم د قلب په تصفیه او د نفس په تزکیه د الهی کشف په وسیله پیدا کیږي. تعلیمي علم له خارج څخه د حواسو له لارې راځي او الهامي علم په قلب هغه وخت تجلی کوي چه قلب له ماسوی الله نه بالکل پاک شي او د خدای په ذکر او فکر کښې دومره مستغرق شي چه د فنافی الله مرتبې ته ورسیږي.

دغزالي په نظر د رسول الله (ص) لومړنی حال همدغه و چه د حرا غارته ئې مخه وکړه او په خلوت کښې ئې دزړه معامله یوازې له خدای سره وه. غزالي په دې عقیده دی چه په حس باندې کامل اعتماد په کار نه دی او محسوسات له غلطۍ نه په امان کښې نه دي.

سترګې او نظر چه یوه قوي حاسه ده دیوه دیواله سیوری ځای په ځای ولاړویني او غیر متحرک ئې ګڼي مګر یو ساعت وروسته د تجربې او مشاهدې له مخی معلومیږي چه له پخوانه اوړد شوی او حرکت ئې کړیدی. دا حرکت دفعتاً او بغتتاً ندی پیښ شوی بلکه په تدریخ سره ذره ذره امتداد مومي او په ځای نه دریږي مګر نظرئې په هر آن کښې احساس نشي کولی او ظاهراً ورته ځای په ځای ولاړ ښکاري. یو ستوری زمونږ په نظر کښې دیوه دینار په اندازه کوچنی معلومیږي مګر هندسي دلایل داثابتوي چه له ځمکې نه لوی دی.

دغه ډول حکمونه چه د حس حاکم ئې کوي د عقل حاکم ئې ردوي او غلط ئې ګڼي. چه د حس دغه حال دی د عقل به ولې نه وي، کیدی شي چه له عقلي ادراک نه هغه خوایو بل حاکم وي چه د عقل احکام رد کړي او غلطي ئې څرګنده کړي.

تاسو په خوب کښې څه وینئ او هغه درته واقعیتونه ښکاري چه هغه وخت پکښې هیڅ شک نلرئ کله چه راویښ شئ پوهیږئ چه هغه محض خوب او خیال وا و حقیقت نه و نو هغه څه چه په ویښه د عقل او حس په وسیله واقعیت ګڼئ ښائي په تاسې یو بل حالت راشي چه دغه ویښتوب مو نسبت هغه حالت ته لکه خوب داسې وي او هغه وخت پدې پوه شئ چه دغه عقلي توهمات مو هم یو خوب او خیال و.

صوفیان فکر کوي بلکه یقین لري چه که څوک له خپلو دغو حواسو څخه غایب شي داسې حالات پرې راځي چه دغه معقولات ورته واهي معلومیږي.

ښایي چه مرګ هم دغسې حالت وي او نسبت دغه ژوند ته هغه ویښتوب وي لکه چه رسول الله (ص) فرمایي: (الناسُ نیام فاذا ماتُوا انتبهوا) خلک ویده دي کله چه مړه شي نو راویښیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امام غزالي فلاسفه په دري ډلو ویشي: دهريون، طبيعيون، الهيون. دهريون هغه بولي چه دخالق له جودنه منکر دي او په ماده ايمان لري. ددوی په زعم عالم هميشه بی صانعه بنفسه موجوددی چه تل ترتله حيوان له نطفې نه او نطفه له حيوانه پيدا کيږي.

طبيعيون هغه دي چه دخدای (مدبرقوت) په وجود قايل دي مگر له بعث او حسابه منکردي، جنت، دوزخ او قيامت نه مني.

نه طاعت ته په ثواب قايل دي او نه معصيت ته په عذاب.

الهيون ديونان فلاسفه دي چه ارسطوئي وروستی امام دی او ابن سينا او فارابی ددوی فلسفه عربي ته رانقل کړيده.

غزالي په تفصيل سره دالهيونو په فلسفه کښې بحث او مناقشه کوي.

په طبيعی فلسفه کښې هغه څه قبلوي چه له دين سره منافات نلري او په ځينو معينو مسايلو کښې ورسره مخالفت لري چه هغه ئي په خپل کتاب (تهافت الفلاسفه) کښې بيان کړي دي. په همدغه کتاب کښې غزالی د الهيونو (۱۷) مسئلې ردکړيدي. کله چه حجت الاسلام امام غزالی له فلاسفه وسره خپله مناقشه پای ته رسوي، دباطنيه فرقې له تعليماتو سره منافشه شروع کوي.

باطنيه فرقه دفاطمي شيعه گانو يوه شعبه ده چه د دعوت شاته ئي سياسي غايه موجوده وه، ده د باطنيه فرقې په ردکښې پنځه کتابه (المستظهري، حجة الحق، مفصل الخلاف، الدرج المرقوم بالجداول، القسطاس المستقيم) وليکل چه له ډير دقت نه ئي پکښې کارا خيستی دی او ډير موفق دی.

يو امريکائی عالم (پروفيسرماکدونالد) په خپل کتاب (تطورالفقه الاسلامی) کښې وايي: غزالي تراوسه څنگه چه ښائي هغسي چاندی پيژندلی.

دقاهري په جامعه کښې دتصوف استاذ (دوکتورمحمد مصطفی حلمي) دغزالی په باب وايي: دغزالي په شخصيت کښې جلال او قوت په مذهب کښې عمق او دقت په هغه اندازه وچه په خپل عصر او په خپلو معاصرو ئي استيلاوکړه او هغه اهل سنت ئي هم له تاثيرلاندي راوستل چه وروسته ترده راغلل.

هغه لوی خطرچه تصوف ته پيښ واو د زنديقتوب په نظر ورته کتل کيده يعنی له کتاب الله او نبوي سنتو څخه مخالف بلل کيده اود شيعه گانو، اسماعيليانو او باطنيه ؤعقايد پکښې را گډشوي و غزالی ئي مخه ونيوله او تصوف ته ئي نوی ژوند وبانبه، دخلکو ښه نظرئي ورته جلب کړ او دصحيح دين په ښودنه ئي ددين لوی خدمت سرته ورساوه.

ده وکړی شوه چه خپل رسالت دايمان په حرارت دبيان په بلاغت د اسلوب په براعت او قوي حجت پای ته ورسوي او اوسني تصوف ته نجات ورکړي.

دريمه مدرسه (وحدة الوجود):

دتصوف وروستی مرحله د وجدة الوجود مرحله ده. په دي مرحله کښې مجازي وجود په مطلق حقيقي وجود کښې محوه کيږي او ماسوی الله له مينځه ځي ځکه دتوحيد دکلمي معنی هم تغييرکوي يعنی لا موجود الا الله د لااله الا الله معنی ده.

د وحدة الوجود معتقدين وايي ماده بالذات وجود نلري او له الهی قوت څخه وجود کسبوي.

دمادي وجود، د ادراک په قوي پوري تړلی دی که ادراک نه وي دموجوداتو تفصيل او تحديد به هم نه وي دوی وايي همدغه الهی قوه ده چه له ذرې نه نيولی ترلوړو موجوداتو پوري هرشي کښې وجود لري نو الله تعالی په هرشي کښې دی او هرشی له ده څخه دي.

ابن دهقان ددغه مذهب په تائيد کښې وايي ددي مذهب دخاوندانو وينا دحکماؤ له هغه قول سره شباهت لري چه درنگونو په باب وايي د رنگونو وجود په رڼا پوري تړلی دی که رڼا ورکه شی درنگونو موجوديت له مينځه ځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه د محسوساتو وجود د حسي ادراک د وجود اغیزه ده لکه چه د معقولو او موهومو موجوداتو وجود د عقلي ادراک وجود سره تعلق لري اهل وحدت له علم الیقین نه پورته د علم د پاره په دوو لوړو مرتبو قایل دي چه علم عین الیقین او علم حق الیقین ئې بولي.
علم یقین داسې مثال لري لکه مسلمان چه د تواتر په وسیله دا علم لري چه په مکه کښې بیت الحرام وجود لري چه کعبه ئې بولي.
هغه ځوک چه بیت الله ته لاړ شي او په سترګوئې ووینی نو علم الیقین ئې په علم عین الیقین بدل شي او عقلي علم شهودي علم شي او ذوق هم پیدا شی.
همدغه سړی چه د کعبې له لیدو وروسته الله تعالی (ج) ته د دې بیت په نسبت او کیفیت او نورو خصوصیاتو کښې عمیقه او دقیقه پوهه حاصله کړي نو دغه علم ته د حق الیقین علم ویل کیږي.
په بل عبارت علم الیقین هغه دی چه له صحیح دلیل ځخه لاس ته راشي او څه شک او شبه پکښې نه وي. د عین الیقین علم هغه دی چه په کشف او مشاهده پیدا شي، د حق الیقین علم هغه وخت په زړه کښې ځای نیسي چه سړی د مشهود امر په باطن او حقیقت پوه شي. په دغه اساس په یوه شي باندي علم لرل درې مرتبې لري چه په هره مرتبه کښې یقین موجود دی مګر لومړی یقین نسبي دی، دوهم افتراضي او دریم حقیقي دی چه اهل وحدت ئې مطلوب ګڼي.
دوی په نورو مواردو کښې هم دغو درو مرتبو ته قایل دي. د تقوی په باب وایي: د عوامو تقوی په ژبه ده، د خواصو تقوی په ارکانو ده او خاص الخاصه تقوی د زړه ده.
همدارنګه: د عوامو صدق په اقوالو کښې، د خواصو صدق په افعالو کښې او خاص الخاص صدق په احوالو کښې دی.
ایمان هم درې ډوله دی: د قول تقلیدي ایمان، دفهم استدلالي ایمان، د معرفت شهودي ایمان چه مقلدین ئې په خوله اظهار کوي د استدلال خاوندان یې په ذهن کښې تصور کوي او عارفان ئې د اسرارو له مخې مشاهده کوي.
د مقلد مؤمن، د مستدل مؤمن او د عارف مؤمن ایمان د مومن به په لحاظ یو دي او اختلاف ئې یوازې په ظهور کښې دي.

محی الدین ابن عربی: (په ۶۳۸ هجري کښې متوفی)

د وحدة الوجود د مدرسې زعیم همدغه شخص دی چه مستشرقین ئې د اسلام د دیني فلسفې لوی عبقری مفکر ګڼي او صوفیانو ده ته د شیخ الاکبر لقب ورکړی او په خاتم الاولیا هم شهرت لري.
د بحث او تحقیق خاوندان وایي: د دې مدرسې له برکته د اسلامي تصوف تعلیمات تکمیل شوه او تصوف قایم بالذات علم وګرځیده چه په اروپا، آسیا او افریقا کښې ئې د صوفیانو طریقې خپرې کړې.
د دې مدرسې پیروان عالم د الله تعالی د وجود مظهر بولي چه د دې مظاهرو شاته یو حقیقت موجود دی لکه چه د عقایدو او مذاهبو ترشا هم یو حقیقت وجود لري چه له نفس سره جهاد او خدای ته د رسیدو هڅه ده. کوم حقیقت چه د شریعت له ظواهرو نه هغه خوا ځای لري هغه د شریعت باطن او د شریعت روح دی.
دوی د الله تعالی په کتاب او نبوي احادیثو کښې ظاهر او باطن ته قایل دي. په همدغه اساس ابن عربي قرآن کریم تفسیر کړی چه له ظاهري تفسیر ځخه پکښې انکار نه دی شوی مګر نوي مفاهیم ئې کشف کړي دي. علم حقیقت ئې له علم شریعت ځخه بیل ګڼلی چه شریعت لکه ونه او حقیقت ئې میوه بولي.
شعراني په دغه مورد کښې وایي: تصوف په شرعی احکامو باندې د عمل کولو لب لباب دی.
چاچه تصوف مستقل عمل ګڼلی او چاچه د شرعي احکامو له علم سره یو ګڼلی دواړه حق په جانب دي او مثال ئې داسې دي لکه چه علم معاني او بیان ځوک مستقل علم بولي او ځوک ئې د نحوې د علم جز بولي.
ابن عربي وایي: د کتاب الله او سنتو تفسیر چه متصوفین ئې کوي له ظاهر ځخه ئې عدول مه ګڼئ آیت او حدیث د خلکو د فهم مطابق یو ظاهري مفهوم لري چه انساني عرف پرې دلالت کوي مګر د نورو فهمونو د پاره نور مفاهیم هم پکښې شته چه د هرچا نه نصیب کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په یوه نبوي حدیث شریف کښې هم راغلي دي چه هرآیت ظاهراوباطن، حداو مطلع لري تراووا ویا بطنو پورې. په دغه اساس یو ولي اوصوفي هیڅکله نوی شریعت نه راوړي بلکه په کتاب او سنت کښې نوی فهم راوړي.
ابن عربي ټول موجودات په حقیقت کښې یو شی ګڼي چه هغه د الله تعالی حق وجود دی یعنې الهي حقیقت ئې حقیقې وجوداو عالم ئې د هغه ظاهري وجود ګڼي.
د ابن عربي د وحدة الوجود نظریه د اهل کلام له ډیرو مناقشو سره مخامخ شوه چه دی ئې د خپل اصلي وطن اندلس په پریښودو مجبور کړچه لومړی مصرته لاړه او بیا له یوه ښارنه بل ته اوله بل نه بل ته ورته چه بالاخره په دمشق کښې په ۶۳۸ هجري کښې وفات شو.
ابن عربي خپل مذهب د کامل انسان په حقیقت بنا کړچه د ده د تعلیماتو محور وه. دی په هرموجود کښې د خدای یو صفت متجلي ګڼي او یوازې انسان ته په دې حیث قایل دی چه ټول الهی صفات پکښې هغه وخت تجلی کوي چه د خدای پاک په وحدانیت مستغرق شي، د انسان کامل اصطلاح له همدې څخه نشات کړیدی او اساسی ځای ئې نیولی دی.
ابن عربي په خپل کتاب (فصوص الحکم) کښې وایي: چه حضرت محمد (ص) په انساني نوع کښې اکمل موجود دی ځکه اول او آخر ګڼل شویدی. دی هغه وخت نبي وچه آدم بین الما والطین ؤاو وروستی نبي (خاتم النبیین) هم دی دی.
پدې کتاب باندې ډیرو متصوفو فیلسوفانو شرحې او تعلیقات لیکلي دي، په دغه موضوع کښې لومړنۍ مرجع همدغه کتاب دی.
دا مشهوره ده چه ابن عربي په سلهاؤ کتابونه اورسالې لیکلي دي چه ډیرئې ضایع شویدي. دا دوه کتابونه (فصوص الحکم - فتوحات مکیه) د وحدة الوجود او انسان کامل په موضوع کښې لومړنی اهمیت لري.
ځینې مسیحي ایمه ؤ د ابن عربي پیروي کړې او دانتې د ایطالیا مشهور شاعر په خپلو ځینو اثارو کښې دده مدیون او مرهون دی.
دغه اسلامي صوفي فیلسوف په خپلو ځینو نظریاتو اروپائي فیلسوفان مسحور کړي چه په راس کښې ئې (سپینوز- او هګل) واقع دي.
سید جمال الدین افغان هم د ابن عربي د وحدة الوجود د مدرسې له اتباعو څخه دی او د هغه شاګرد شیخ محمد عبده هم د دغې مدرسې پیروو چه (رسالة الواردات) لومړی تصنیف ئې په وحدة الوجود باندې بحث کوي.
شیخ محی الدین ابن عربي د وحدة الوجود د مدرسې باني د یوه واحد حقیقت په لټه کښې هغه حد ته ورسیده چه د ټولو ادیانو حقیقت ئې یو ګڼه او د دوستۍ او محبت د واحد دین اساس ئې کیښود چه ډیرپیروان ئې پیدا کړه.
دده دا بیتونه د غه مفهوم ډیرښه اداکوي چه وائي:

لقد کنت قبل الیوم انکرصاحبی اذا لم یکن دینی الی دینه دان
فاصبح قلبی قابل کل صورة فمرعی الغزلان ودیرالرهبان
ومعبد اوثان وکعبة وطایف والواح توراة ومصحف قرآن
ادین بدین الحب کیف توجهت رکائبه فللحب دینی وایمانی

مطلب ئې دادی چه پخوا به که د چا دین زما دین ته نږدې نه و نو زه به ئې منکر وم. اوس مې زړه هرصورت قبلوي دغزالانو ورشو، درهبانانو د پاره دیر، دبتانو دپاره. معبد، د طواف کوونکو دپاره کعبه، د تورات الواح او د قرآن مصحف زما زړه دی. هرې خواته چه مخه کوم دین می د محبت دین دی او ایمان مې هم محبت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مولانا جلال الدين:

دمولويه طريقي خاوندهم دمذاهبو او اديانو اساس يوګني او په دي عقيده دی چه دمختلفو او راز راز دينونو داختلافاتو منشا دا ده چه دمختلفو هيوادونو اوښارونو خلک يود بل په ژبه نه پوهيږي او په لفظي نزاع اخته دي.
دامفهوم مولانا په مثنوی کښي په سمبوليک او کنائي شکل دمختلفو هيوادونو د څوتنو په هغه داستان کښي بيانوي چه يو دينار ئي درلود او ټولو غوښتل چه انګور پري واخلي مګر په ژبه سره نه پوهيدل اوهرچا په خپله ژبه دانګورو مفهوم په بل لفظ اداکاوه او په الفاظو ئي مشاجره وه ترڅوچه يو داسي سړی پيدا شو چه د ټولو په ژبو پوهيده او دغه منازعه ئي دانګورو په اخيستلو له مينځه يوړه.
تصوف د مختلفو مدارجو اومراحلو په طی کولو دمعرفت او حقيقت ډير پلټونکی ځانته جلب او جذب کړه او ډيرنوي معاني او مفاهيم ئي په اسلامی عرفان کښي خوندي کړه. دوکتور(مارتن لنبخر) چه دقاهري په جامعه کښي دانګليسی استاذ و او داسلام له منلو وروسته (ابوبکر سراج الدين) وبلل شو وايي: زه تصوف اسلام ته جذب کړم کوم مثالي انسانيت او ذوقي اداب چه په تصوف کښي شته په بل ثقافت کښي نشته.
ابن سينا د بلخ مشهور فيلسوف هم په اخرعمر کښي تصوف ته مخه کړه اوپه خپل کتاب (اشارات) کښي ئي مهمه برخه تصوف ته تخصيص کړه.
ابن خلدون مشهورمورخ اولوی محقق په تصوف کښي د ډير عميق اودقيق نظرخاوندچه عرفاني اونفسياتي تحليلات ئي ډيرلوړمعنوی ارزښت لري تصوف ته په ډير درانه نظرګوري.
دغه راز ډير محققين اومفکرين په هرځای اوهروخت کښي شته چه تصوف دانساني کمال د روحي رشد او عرفاني بلوغ اساس بولي اوډيره نمانځنه ئي کوي.

دتصوف په باب ځيني آيتونه او حديثونه:

په تيرو بحثونو کښي داڅرګنده شوه چه تصوف له قرآن کريم اوسنتو څخه ماخوذ دی حتی چه تصوفي اصطلاحات هم په قرآن کريم کښي ذکر شويدي داهم وويل شوه چه د تصوف شروع له زهد او رياضت څخه شويده او د رسول الله (ص) اصحاب لکه حضرت علي او اصحاب صفه په زهد ډير ټينګ و او پخپله حضرت محمد (ص) په روژونيولو ، په لوږو تيرولو اوپه قيام الليل دزهد او رياضت عملي تعليم خپلو اصحابوته ورکړيعنی دتصوف لومړی مدرسه دصدر الاسلام يادګاردی او د پيغمبر زاهدانه اوفقيرانه ژوند ئي ډيربنه سرمشق دی.
ځيني آيتونه اونبوي احاديث چه دتصوف ددوهمي مدرسي (کشف ومعرفت) بنياد ټينګوي او دباطني علم اساس بلل کيږي هغه هم په خپل ځای کښي توضيح شوه لکه دعلم وراثت او دعلم لدني بحث اومذاکره يانور. د دغو ټولو اسنادو اومدارکو په نظرکښي نيولو سره ځيني نور آيتونه اونبوي احاديث هم شته چه ظاهراً له تصوف سره معارض ښکاري ياتصوف مقيدکوي.
د تصوف په لومړی مدرسه يا په زهد او نوافلو باندي څه اساسي اعتراض نشته تش دومره ويل پکاردي چه زهد اونفلي عبادت بايد د اهل وعيال دنفقي پيداکولو اونوروحقوقومانع نشي اونه دځان د دومره ضعيفه کولو موجب شي چه د ژوند فعاليت غيرممکن وګرځوي، په دغه مورد کښي داحديثونه د ذکر وړدي:
۱- عبدالله بن عمر وايي: زه له رسول الله (ص) سره مخامخ شوم هغه راته وفرمايل: هغه ته ئي چه وايی شپه په قيام او ورځ به په صيام تيروي، ماوويل هو ! ماداويلی دي. رسول الله صلی الله عليه وسلم وويل: (فَقُم ونَم وَصُم وَ افطِر وَصُم مِن کُلِ شَهرٍثَلاثَةَ اَيَامٍ وَلَکَ مِثلُ صِيَامِ الدَهرِ) يعنی دشپي ياځيږه او ويده کيږه روژه کيږه او بوزه کيږه. په هره مياشت کښي دري ورځي روژه نيسه اودابه ستاد پاره داسي وي لکه د ټول عمر روژه. ابن عمر په ځواب کښي وويل: زما طاقت تردي زيات دی. رسول الله (ص) وويل نويوه ورځ روژه اوسه او دوه ورځی بوزه ابن عمر بيا وويل:

(c) ketabton.com: The Digital Library

تردي مي هم طاقت ډيردی. رسول الله (ص) وويل يوه ورځ روژه اويوه ورځ بوزه اوسه، دا د داؤدعليه السلام روژه او اعدله روژه ده.
هغه بيا خپل طاقت زيات وښود اورسول الله (ص) وفرمايل تردې افضله اوبهتره بله روژه نشته.
٢- ابي برده روايت کوي چه د عثمان بن مظعون ښځه د رسول الله صلی الله عليه وسلم بيبيانو ته ورغله چه هيئت او سر و صورت ئې ښه نه و بيبيانو ورته وويل: په تاڅه شويدی؟ په قريشو کښې خو ستا ترميړه بډای سړی بل نشته، د عثمان ښځې وويل هغه شپه په قيام تيروي او ورځ په صيام مونږ له هغه نه څه بهره نه لرو. بيبيانو چه د غه حال رسول الله (ص) ته وواېه او هغه عثمان بن مظعون وليده ورته ئې وويل: آيا تا په ماپسې اقتدا نده کړې؟ هغه وويل ځنګه نه؟ رسول الله (ص) وفرمايل: ته د ورځې روژه او د شپې ولاړ اوسې؟
عثمان وويل هو ! زه همدغسې کوم. رسول الله (ص) وفرمايل:
(لَاتصفعَل اِنّ لِنَفسِکَ عَلَيکَ حَقّاً وَاِنّ لِجَسَدِکَ عَلَيکَ حَقّاً وَاِنّ لِاَهلِکَ عَلَيکَ حَقّاً فَصَلِّ وَنَم وَصُم وَاَفطِر) يعنی داسې مکوه، نفس دې هم په تاحق لري جسد دې هم درباندې حق لري او اهل دې هم. مونځ هم کوه، ويده کيږه هم روژه هم نيسه، اوخوره ئې هم. د کشف ومعرفت په باب دا سوال پيدا کيږي چه دصوفيانو دا ادعاچه دوی دتصوفي مقاماتو او احوالو په طی کولو د غيب په کشفولو بريالي کيږي له ځينو آيتونو سره ظاهراً موافقت نلري ځکه چه دغيب علم په خدای پاک پورې خاص دی او پيغمبرانو ئې هم دعوه نده کړې په دغه مورد کښې دا آيتونه دملاخطې وړدي:
١-(قُل لاَّ أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللّهِ وَلا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَى إِلَيَّ - سورت انعام آيت ٥٠) ترجمه: و وايه نه وايم تاسو ته ماسره دخدای خزائې دي او نه وايم په غيب پوه يم او نه وايم تاسو ته زه ملک يم پيروي نه کوم مګر دهغه څه چه وحی راته شوي وي.
پدې آيت شريف کښې دا ثرګنده شويده چه پيغمبرعلم غيب نلري مګرچه وحی ورته وشي، په وحی کښې دغيب کشف شامل دی او کيدی شی چه د وحی په وسيله غيبی پوهه ورته حاصله شی.
٢-(وَعِندَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لاَ يَعْلَمُهَا إِلاَّ هُوَ - سورت انعام آيت ٥٩) دغيب کلی ګاني له خدای سره دي بې له هغه څوک پرې نه پوهيږي.
٣-(قُل لَّا يَعْلَمُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ -سورت نمل آيت٦٥) وواېه ! په غيب باندې نه پوهيږي هغه چه په اسمانو نو او په ځمکه کښې دي مګر الله پاک (ج).
ټول علم غيب يوازې دخدای پاک سره دی او بالذات په ده پورې اختصاص لري چه بې له الهي خښه چاته نه نصيب کيږي. که الله پاک وغواړي نوځيني بندګان په ځينو غيبي چاروخبروي مګرهغه ته عالم الغيب نه ويل کيږي.
له علم الغيب څخه مراد محض ظن اوتخمين نه دی اونه هغه علم چه له قراينو اودلايلو څخه حاصليږي بلکه هغه علم دی چه په قرينه او دليل بنا نه وي. نودغه راز آيتونه چه په ظاهري نظر دصوفيانو دکشف دشهود له اصل سره منافي معلوميږي څه حقيقی مخالفت ورسره نلري. څوک بايد دافکر ونکړي چه تصوف له قرآنی نصوصو سره مخالفت لري اوضد واقع کيږي.
دغه راز آيتونه چه دغيب علم په الله تعالی پورې مختص ګڼي او هغه آيتونه چه د وحی او الهام په صورت غيبي پوهه د خدای له لوري انسان ته د ورکړې قابله ګڼي يوله بله مخالفت نلري او څه تضاد پکښې نشته. الهامي پوهه چه خدای پاک ئې دچاپه برخه کوي او په دغه وسيله انسان ته کشف الغيب حاصليږي معنی ئې دا نه ده چه انسان ته بالذات علم الغيب حاصل شويدی بلکه دالهي علم يو جزئي پرتو دی چه انساني قلب ته د القا په صورت رانقل شويدی او عالم الغيب يوازې خدای پاک دی اوبس. الله تعالی ته هم عالم الغيب په دې لحاظو وايو چه غيبی شيان زمونږ له نظر دي که داسې نه وي نو خدای پاک ته خو هيڅ شی غايب نه دي. لکه چه تصوف دزمانې په تيريدو مختلف مراحل طی کړي او په هئيت او ماهيت کښې ئې تغيرراغلي دي. په صوفيانو کښې دغه بدلون لا ډير محسوس او مشهوردی. دنن ورځې

(c) ketabton.com: The Digital Library

صوفي دپرون صوفي ندی بلکه ضدئې دی. دپرون صوفي ابراهيم ادهم دجاه وجلال په بهاصوفي توب حاصل کړ او دنن صوفي په صوفيتوب ددنيا جاه وجلال حاصلوي.
هغه صوفي ځان دخدای باله او داصوفي خدای دځان بولي. صوفي اوس هم وړيني جامې اغوندي اوپخوائې هم اغوستې مگر دا وړۍ اوهغه وړۍ ډير تفاوت لري.
چيرته هغه شړله زيږه صوفيانه شړۍ چيرته دا د پت نفيس وړين ټوکر چه بې بډايانوئې بل څوک نشي اغوستی. تصوف اومتصوف هم لکه دنن اوپرون صوف وګڼئ. صوفي اوس هم پرهيزګار دی او پخوا هم و خو دا پرهيزاوهغه پرهيز يونشوګڼلی. هغه له خوندنواومزو پرهيز کاوه اودی له بيخونده اوبې مزې شيانو پرهيزکوي.
هغه ځان خواراوه اودی خلک خواروي. دپرون صوفي دباطن صفائې درلوده او د نن صوفي په زيره اوجاموکښې ظاهري صفائې لري. هغه صوفي هم بې نيازه و او دی هم. خوهغه داستغناپه وجه او دی د ډيرې غناپه وجه. هغه دنياته شاکړه او ده په شاکړه.
پخوا به هم صوفيانو زياته شپه په ويښه تيروله او اوس ئې هم تيروي. فرق تش همدومره دی چه هغوی په طاعت او عبادت مشغول و اودوی په عيش وعشرت.
دپرون صوفي لکه ديوجانس دسکندر سيوری په خپل سر نه قبلاوه. مګردنن صوفي ئې ظل الله ګڼي او سرپرې ماتوي.
لکه چه اوسنی صوفي پخوانی صوفي نه دی دغه شان ددې وخت مسلمان هم دصدراسلام له مسلمان څخه ډيره فاصله لري. يو زراوڅو سوه کاله بعدخه کمه فاصله نه ده. اسلام اوس ديوه رسم په حيث رسيمت لري او په عمل کښې ئې يوازې دعبادت جنبه عادت ګرځيدلې ده. داسلام شرعي احکام په اسلامي ممالکوکښې د تطبيق وړ نه ګڼل کيږي او اصلي منظور يې له نظره لويدلی دی او اوسنی دماغ داسې فکرکوي چه اسلام بايد په اجتماعي نظام کښې څه دخل ونلري او د ذهني موجود په حيث ديوې غيرعملي مفکورې په شان وساتل شي.
اوس په اکثرو اسلامي هيوادو کښې اسلام سياسي شوی او دسياسي مصلحت پاسباني کوي.
ډيرو اجتماعي نظامونو د تاريخ په اوږدوکښې دسياسي اسلام حمايت او رعايت ترهغه حده کړی چه دسياست اوسياسي اقتدار په ګټه و اوهغه اسلامي روحيه ئې وخت په وخت وژلې ده چه شخصي اقتدارا ومطلق العنانۍ سره ئې مبارزه اومجادله کوله.
هو !دا روحيه ئې وژله مګر د دغه مرحوم جنازه ئې په ډيرو شاندارو مراسمو خاوروته سپارله او معابد او زيارتونه ئې ډير مجلل جوړول له اجيرو او مجبورو ملايانو ئې دخپلو غوښتنو مطابق فتواګانې اخيستې او تحريفونه، بدعتونه ئې په اسلام کښې راګډول.
همدغه وجه ده چه په اسلامي احکامو کښې متضاد حکمونه اومتناقض مسائل راپيداشوه او دصحيح اوغلط تشخيص له هرمشکل نه مشکل کارشو. سربيره په دې ځينو نامسلمانه استعماري قدرتونو اسلام کښې له جعل کارۍ نه کاراخيست او جعلي اسلام ئې په مختلفو شکلونو استعمال کړ، او د عمل په ژبه ئې دا وښودله چه له اسلام نه هرڅه جوړيدی شي حتی چه دکفر خدمتګارهم.
قاديانيت دجعلي اسلام يوه ځرګنده نمونه ده.
په اسلام کښې دمختلفو فرقو اومختلفو عقايدوظهور د خلفای راشدينونه وروسته شروع شو اوعلاوه دشيعه اوسني په دښمنۍ نورې فرقې اوتفرقې هم راژوندۍ شوې.
د امويانو اوعباسيانو په وخت کښې دمتکلمينومعارضې اومجادلې تودې شوې او په دوو فرقو وويشل شوه چه يوه معتزله اوبله اشعريه يا اشاعره بلل کيږي. دهمدغو دوو فرقوله اختلافونو او استدلالونو څخه علم کلام را پيدا شو او عقلي دلايل په ديني مسايلو کښې دخيل شوه چه شک اوترديد ورسره ملګري و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

متکلمین او علم کلام

د لومړي هجري قرن په آخرکښې مسلمانان په اسلامي عقایدو کښې لکه: توحید، تجسم، جبرواو اختیار، معاد، ایمان، اوداسې نور له اختلافاتو سره مخامخ شوه او د هرې عقیدې خاوندانو د خپلې عقیدې د اثبات دپاره عقلي دلایل پیداکول ددغو دلایلو راغونډول، تصنیف اوتالیف دعلم کلام اساس وګرځید اود عقل مذهب په دین کښې حلول اونفوذ وکړ چه معتزله پکښې ډیره درنه برخه لري.

حسن بصري چه د تصوف د لومړۍ مرحلې په سرکښې واقع دی او د دغې مدرسې مدرس ئې بللی شویو شاګردئې (واصل بن عطا) ؤچه په یوه مسئله کښې له خپل استاذ څخه مخالف شو او په مسجد کښې ئې له هغوی نه بیل ځای ونیوه او اعتزال ئې اختیار کړ چه استاذ ئې هم دده په باب وویل: (اعتزل واصل عنا) یعني له مونږ څخه لیرې اوبیل شو.

واصل بن عطا لږ څه وروسته دخپل استاذ د یوه بل شاګرد عمروبن عبید په ملګرتیا یوه نوې ډله جوړه کړه چه (معتزله) وبلل شوه یعني دصوفي شاګرد معتزلی شو او معتزله فرقه ئې تاسیس کړه. معتزله دمتکلمینو هغه فرقه ده چه (قدر) نفی کوي او له اهل سنتو سره په ځینو عقایدو کښې اختلاف لري او له کراماتو او معجزاتو څخه منکردي او په آیتونو تاویل اوتفسیر نه مني.

لومړۍ مسئله چه واصل بن عطا له خپل استاذ حسن بصري سره پکښې اختلاف درلود هغه دګناهګارانو مسئله وه. مسلمانان هغه وخت په دغه مسئله کښې دوه ډلې ؤ. ځینو دکبیره ګناهونو مرتکبین کافرګڼل ځینو نورو فاسقان بلل.

حسن بصري ورته منافقان ویل چه له کافرانو نه ډیر بتر دي.

واصل بن عطا پدې خبره کښې له استاذسره مخالف شو او ویې ویل دوی نه کافران دي او نه مؤمنان بلکه بین المنزلتین منزلت لري او د کفراو ایمان په برزخ کښې واقع دي.

دغه دمنزلت بین المنزلتین عقیده معتزله ؤ په نورو مواردو کښې هم تطبیقوله لکه دحضرت عثمان (رض) قتل، دجمل اوصفین واقعه اوداسې نور او دا د امویانو په ګټه وه ځکه دوی هم داعتزال مذهب ته راواوښتل.

دمعتزله فرقې په مقابل کښې دمتکلمینو بله فرقه اشعریه یا اشاعره وه.

دمعتزله فرقې یو تن (ابو الحسن بن اسماعیل اشعري) چه له عبد الوهاب جبائی معتزلی څخه ئې زده کړه کوله دیوه خوب دلیدو په وجه له معتزلي مسلک څخه وګرځیده او له فلسفي روش څخه ئې درسول الله صلی الله علیه وسلم سنتو او اسلامي سني فقهي ته مخه کړه او حنبلي مذهب ئې اختیارکړ. ده وویل زه دخدای په کلام او د پیغمبر په سنتو یعني په هغو احادیثو تمسک کوم چه اصحابو او دحدیثو امامانوئې روایت کړی دی.

اشعریه یا اشاعره فرقه همدغه ابو الحسن اشعري ته منسوبه ده چه دمعتزلی شاګردو. اشعریه په حقیقت کښې دکوم نوي مذهب پیروان ندي بلکه په اصولو کښې د هماغه څه تابع دي چه اصحاب حدیث پرې عقیده لري.

علم کلام چه دیني مسایل په عقلي دلایلو ثابتوي اومعتزله فرقې د اشاعره ؤ په خلاف دغه علم ته ډیره توسعه ورکړه منبع ئې یوناني فلسفه ده.

متصوفین دغه علم ته ښه نظر نلری اوځینې ئې که ډیرمخالف ندي ډیر موافق هم ندي. امام غزالی وایي: (قرآنی دلایل لکه غذا هر انسان ته ګټه لري او دمتکلمینو دلایل لکه دوا رنځورانو ته په کار ده.)

ابن عیاد هم علم کلام لکه طب ګڼي او وایي چه د صحت خاوندان ورته څه ضرورت نلري.

جنید مشهور صوفی یوه ورځ په لاره تیریده چه هلته متکلمین ناست و. ده پوښتنه وکړه چه دغه کسان څوک دي؟ چا ورته وویل دا هغه خلک دي چه دخدای تنزیه او له عیبونو څخه پاکوالی په عقلی دلایلو ثابتوي. جنید وویل: (نَفيُ العَيبِ حَيثُ يَستَحِيلُ العَيبَ عَيبُ) یعني هلته چه عیب محال دی د عیب نفی کول هم عیب دي. امام شافعي او امام احمد حنبل د سني فقهي امامان سفیان ثوري او اکثرو محدثینو دغه علم تحریم کړی دی. لکه چه دمخه وویل شوه په اسلام کښې معارضې مباحثې اومناظرې څه په خپله دمسلمانانو ترمینځ او څه دنورو مذاهبو دپیروانوله خوا دامویانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوعباسیانو په وخت کښې زیاتي شوې او کله چه خلیفه منصور عباسی فرمان صادر کړچه دجهان علمي او مذهبي کتابونه په عربي ترجمه شي نو د دغو ترجمه شووکتابونو په لوستلو دمسلمانانو په عقایدوکښې نوره ګډوډي هم راغله او دعقلی دلایلو بازار تود شو.
د هارون الرشید پلار خلیفه مهدي چه دنوي پوهې ټینګ طرفدار و امر ئي وکړچه اسلامي پوهان د اسلام د مخالفانو په ځواب کښې کتابونه ولیکی او اواعتراضونه ئې ردکړي. ابو الهذیل (۱۳۱ -۱۳۵ هجري) لومړی سړی وچه په علم کلام کښې ئې ډیر کتابونه ولیکل.
له خلیفه مهدي نه وروسته د ده ځوی هارون الرشید په ابتداء کښې علم کلام ته په بدنظر کتل او له متکلمینو سره ئې رویه سخته وه مګر ډیر ژرئې په یوه خبره علم کلام ته نظرښه شو او علاقه ئې ورسره پیدا شوه. خبره دا وه چه د هند مهاراجا یو خط هارون الرشید ته ولیکه چه مسلمانانو خپل دین د توري په زور په خلکو ومانه که چیرې د اسلام اثبات په دلیل اوبرهان کولی شئ یو عالم راولیږئ که زه ئې قانع کړم اسلام به ومنم.
هارون الرشید یوفقیه ورولیږه او دمهاراجا له خوا دمباحثې دپاره یونماینده وټاکل شوچه فقیه ته ئې وویل: ستاسو خدای قادر دی که نه؟ فقیه وویل: هو ! دخدای یوصفت قدیردی اوکامل قدرت لري.
د مهاراجا نماینده وویل: آیادځان په شان خدای پیدا کولی شي او دخپل مثل په پیدا کولو هم قادر دی.
فقیه جواب ورکړ: چه دا راز بحثونه په علم کلام پورې ارتباط لري اوموږ دغه علم اودغه راز بحثونه بدګڼو.
هارون الرشید وروسته تر هغه متکلمین راوغوښتل او له هغوی څخه ئې معمربن عباد دمباحثې دپاره انتخاب کړ.د مامون په وخت کښې علم کلام د رشد مرحلې ته ورسیده او معتزلهٔ د هغه مهارت له مخې چه په فلسفه کښې ئې درلود دعلم کلام علمي تدوین ته ئې اقدام وکړ.
وائي چه دعلم کلام نوم په دغه علم ځکه کیښودل شوچه یو مهم بحث پکښې په الهی کلام باندې ؤاو ډیرې خبرې په دې باندې کیدې چه قرآن مخلوق دی او که نه دی؟ ځینې وائي دفلسفې یو شاخ منطق دی اوکلام دمنطق په معنی دی ځکه د دغه علم نوم علم کلام کیښودل شو.
دا نوم د عباسیانو په وخت کښې وضع شواو پخوا ترهغه کلامي بحثونه (فقه الدین) بلل کیده د (فقه العلم) په مقابل کښې. په همدغه وجه د امام ابوحفیفه هغه کتاب چه په عقایدوکښې ئې ولیکه (فقه الاکبر) و بلل شو.
په علم کلام کښې دمعتزله او اشعریه ځینې مهم اختلافونه دادي:

وعد او وعید:

الله تعالی په خپل کتاب کښې ډیرځایونه نیکانوته د اجر اوثواب وعدې ورکړیدې اوګنهګارانئې په زجراوعذاب ویرولي دي دعدالت تقاضاهم همدغه ده چه انسان دخپلو ښو کارونو په مقابل کښې ښه ومومي اود بدیوسزا ورکړه شي.
دلته دا سوال پیدا کیږي چه آیا په خدای باندې د وعدو او وعیدونو په ځای کول حتمی اولازمي امردی که نه دی. یعنی الله تعالی په عدل مکلف دی او که نه؟
اشاعره وایي: په خدای پاک باندې څه واجب ندي هغه فعال مایشا دی اوکولی شي چه مطیع او فرمانبردارته سزا ورکړي. اوګناهګارته د رحم اوکرم له مخې اجرونه ورکړي.
امام غزالي وایي: الله تعالی ټول کافران بخښلی شي او ټول مومنان معذب کولی شي ځکه چه خدای دټولو او د هرڅه مالک دی نو په خپل ملک کښې هر راز تصرف کولی شي.
معتزله وایي: دمطیع دپاره اجر او دګنهګار دپاره (چه بې توبې مړشي) زجر په خدای واجب دي. که داسې نه وي نو پاک خدای به په هغه څه کښې چه مونږ ته ئې خبر راکړی دروغجن شي (العیاذ بالله) او دا کار له عدل او انصاف نه هم لرې دی او پاک خدای په خپله وایي: (وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ سورت ق آیت ۲۹) یعنی زه په بندګانو ظالم نه یم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

احباط:

په طاعت او عبادت او په ښو عملونو د ګناهونو محوه کیدل او په بدو عملونو او ګناهونو د نیکۍ له مینځه تلل هم اختلافي مسئله ده.

په قرآن کریم کښې داهم راغلي دي: (إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّـيِّئَاتِ سورت هود آیت ۱۱۴) یعنی حسنات سیئات له مینځه وړي.

له بلې خوا دا هم په قرآن کریم کښې ځوځایه راغلي دي چه شرک او کفر نیک عملونه ضایع کوي او له مینځه ئې وړي مګر په صورت حجرات کښې د پیغمبر په حضور کښې په جګ اوازغږیدل او داسې په جهر غږیدل لکه چه مسلمانان په خپلو مینځو کښې یوله بل سره غږیږي دا کار هم چه شرک او کفر ندی بیا هم د اعمالو احباط (حبط کول) او ضایع کیدل ګڼل شویدي.

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْـبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ الحجرات آیت ۲) معتزله د احباط په باره کښې وایي: که یو مومن د ګناه مرتکب شی نیک عمل ئې له مینځه ځي او په ښه عمل باندي بد عملونه مینځل کیږي نو په دغه اساس د انسان وروستی عمل اعتبار لري او محوه شوی عملونه په حساب کښې نه راځي.

اشاعره وایي: ښه او بد عملونه ځانته حساب لري او محاسبه کیږي. د اشاعره و په نزد د تیرو اعمالو محوه کیدل یعنی (احباط) په انکار پوري ارتباط لري او د کفر په صورت کښې پخوانی نیک عملونه له مینځه ځی او بس. لکه چه الله تعالی فرمایي: (لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ سورت زمر آیت ۶۵) یعنې که ځوک مشرک شي نو عمل ئې حبط کیږي. اشاعره وایی: د مومن او مسلمان حسنات او سیئات تلل کیږي که بدي ئې زیاته وه داسې به وي لکه چه هیڅ نیکي ئې نه وي کړي که د نیکی پله ئې درنه وي بې ګناه به وګڼل شي دا ځکه چه اکثر په لږو غالب وي او اقل له مینځه وړي.

صاحب المواقف وایي: د ځانیکي او بدي که مساوي وي امکان لري چه ثواب په عقاب رجحان ولري.

شفاعت:

د شفاعت مسئله هم له اختلافي مسائلو څخه ده چه دواړه فرقي پکښې اختلاف لري.

اشاعره وائي: پیغمبر د کبیره ګناه د مرتکبینو شفاعت کوي چه له عذابه یې خلاص کړي او انجات و مومي.

معتزله وایي: د شفاعت معنی دا نه ده چه د عذاب مستحق له عذابه خلاص شي بلکه د اجر او ثواب خاوند ته د اجر او ثواب زیاتول د شفاعت معنی ده او پیغمبر د هغه چا شفاعت کوي چه د ثواب مستحق وي چه خدای ئې په اجر کښې زیاتول وکړي او درجه ئې لوړه کړي.

په قرآن کریم کښې دا واضحه ده چه د کافرانو شفاعت نشي کیدی او نه شفاعت څه فایده ور رسوي: (فَمَا تَنفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ المدثر آیت ۴۸) همدغه معنیٰ افاده کوي.

په ځینو آیتونو کښې شفاعت د خدای په اذن پوري موقوف ګڼل شوی لکه په دې آیت شریف کښې: (مَن ذَا الَّذِي يَشْـفَعُ عِنْدَهُ إِلاَّ بِإِذْنِهِ البقره آیت ۲۵۵) یعني ځوک دی هغه چه د خدای په نزد شفاعت وکړي مګر د هغه په اذن. په بل آیت کښې راغلي دي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ أَنفِقُواْ مِمَّا رَزَقْنَاكُم مِّن قَبْلِ أَن يَأْتِيَ يَوْمٌ لاَّ بَيْعٌ فِيهِ وَلاَ خُلَّةٌ وَلاَ شَـفَاعَةٌ -البقره آیت ۲۵۴) په دې ایت کښې مومنانو ته ویل شویدي چه خپل مالونه د خدای په لاره کښې نفقه کړئ پخوا تردې چه هغه ورځ راشي چه نه پکښې خرید او فروش شته نه دوستی او نه شفاعت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پیغمبرانو عصمت:

د انبیاؤ په معصومیت کښې هم د نظر اختلاف موجود دی.
معتزله وایي: کیدی شي چه انبیا د نبوت نه دمخه دلویو او وړو ګناهونو مرتکب شوي وي او وروسته له نبوته هم د وړو ګناهونو مرتکب شی، یعنی دوی پس له نبوته انبیا له کبیره ګناهونو نه معصوم ګڼي.
اشاعره وایي: پخوا له نبوته دا امکان موجود دی چه انبیا دلویو او وړو ګناهونو مرتکب شي او وروسته له نبوته هم کیدی چه سهواً دلویې ګناه مرتکب شي مګر په قصدي او عمدي ډول غټه ګناه نه کوي یعنی له کبیره ګناه نه په قصدي صورت له نبوت نه وروسته معصوم دی.

معجزه او نبوت:

معتزله لکه چه د اولیاؤ له کراماتو څخه منکر دي دغه شان د انبیاؤ له معجزو ښکاره کولو نه هم انکار کوي او نه ئې مني.
اشاعره وایي: نبوت یو مقام دی چه دخدای له لوري دخلکو د هدایت دپاره چاته ورکول کیږي او پیژندنه ئې پدې کښې کیږي چه خدای په خپل قدرت د معجزې ښکاره کولو توان پیغمبرته ورکوي.
دوی معجزه د نبوت شرط ګڼي او د معجزې دپیژندلو دپاره دا شرطونه تعیینوي:
دخدای فعل دې وي، خارق العاده دې وي،.بل څوک دې هغه کار ونکړی شي. دنبوت دمدعي لخوا دې عملي شي. له دعوې سره دې موافق وي، د پیغمبرانو او د دهٔ دعوې په ضد دې نه وي.
د معجزې په خارق العادة توب کښې ځیني پوهانو ویلي دي چه که د خارق العاده کار معنیٰ دا وي چه د طبیعت د نظام او د فطرت د اصولو په خلاف د علت او معلول له سلسلې نه بهر وي دا راز کار هیڅ ممکن ندی او که دغسې نه وي نو خارق العاده ویل ورته څه معنیٰ لري او نه ښائي چه د معجزې اساسي شرط وګڼل شي.
د اشعریانو مشران لکه امام رازي او امام غزالي چه د متکلمینو دغسې ایرادونو ته متوجه شوه نو د خرق عادت قیدئې لغوه کړ لکه چه په شرح مواقف کښې لیکل شویدي: (وَالمُعجِزَةُ عِندَنَا مَایَقصَدُبِهِ تَصدِیقُ مُدَعِي الرِسَالَةِ وَاِن لَم یَکُن خَارِقاً لِلعَادَةِ) یعنی زمونږ په نزد معجزه هغه ده چه دنبوت د مدعي تصدیق پکښې مقصود وي که څه هم خارق العاده نه وي.
امام فخر رازي وایي: په نبوت باندې باورلرونکي دوه ډوله دي:
یو هغه چه معجزه د پیغمبرۍ شرط ګڼي بل هغه چه وایي مونږ باید اول په دې پوه شو چه ښه او بد عقاید او کارونه کوم دي او بیا وګورو څوک چه خلک یوه دین ته رابولي په خبرو او تعلیماتو کښې ئې دنیکۍ او حقیقت څومره اثرشته او دا بلنه خلک تر څه اندازې له باطلو نه حق ته راګرځوي که چیرې دا یقین حاصل شي چه هغه پیغمبر دی نو بیائې اطاعت لازم او واجب دی.
امام رازي وایي: (دمعجزې نفی له قرآن څخه صراحتاً معلومیږي چه فهم ئې مشکل ندی)
الله تعالی په سورة انعام کښې وایي: (وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ سورت انعام آیت ۴۸) یعنې نه لیږو پیغمبران مګر زیري ورکوونکی او ویروونکی.
دا مطلب په قرآن کریم کښې څو ځله مکرر راغلی چه د پیغمبرانو کار د خلکو خبرول دي چه د ښو عملونو په مقابل کښې د ښه پاداش زیری ورکړي او د بدو کارو له عواقبه څخه ئې وویروي. دپیغمبرانو وظیفه همدغه ده او نور دخلکو کار دی چه منې ئې که ردوي ئې. په دین کښې اکراه نشته او حضرت محمد ته د خدای له لوري ویل شویدی چه ته دخلکو په مسلمانولو مکلف نه ئې څه چه تا ته وحی کیږي هغه خلکو ته رسوه او بس.
په دغه اساس معجزې ته هیڅ ضرورت نه پیدا کیږي چه د رسالت شرط ئې وګڼو ځکه الله تعالی حضرت محمد (ص) ته وایي: (قُل لاَّ أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللّهِ وَلا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُـوحَىٰ الى –

(c) ketabton.com: The Digital Library

سورت انعام آیت ۵۰) یعنې ووایه نه وایم تاسو ته چه ماسره د خدای خزانې دي او نه وایم چه په غیب پوه یم او نه وایم تاسو ته چه زه ملک یم پیروي نه کوم مګر د هغه شي چه وحی ئي را ته شویده.

هرکله چه پیغمبر د خدای له لورې ماموردی چه خلکو ته ووایې چه ماسره نه خزانې شته، نه علم غیب او نه زه ملک یم بلکه تاسو غوندې بشر یم او د وحی پیروي کوم نو بیا د معجزې لرلو سوال څنګه پیدا کیدی شي.

په سورة اعراف کښې هم پاک خدای حضرت محمد (ص) ته داسې امرکوي: (قُل لاَّ أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلاَ ضَرًّا إِلاَّ مَا شَاء اللّهُ وَلَوْ كُنتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لاَسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ إِنْ أَنَاْ إِلاَّ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ سورت اعراف آیت ۱۸۸).

یعنی ووایه ! مالک نه یم د ځان د پاره د نفع او نه د ضرر مګر هغه چه د خدای رضاوي که زه په غیب پوهیدلی هرګوره به مې ډیر جمع کړي ؤ، د منفعت له جنس څخه او نه به رسید له ما ته هیڅ بدي.

نه یم زه مګر ویرونکی او زیری رسوونکی د داسې قوم د پاره چه ایمان لري. دغه راز واضح بیانونه چه په قرآن کریم کښې راغلي دي امام رازي حق لري چه ووایي قرآن معجزه په صراحت نفی کړیده. له معجزې نه خو معتزله چورمنکردي او اشاعره هم پکښې دوه ډلي دي چه یوه ډله ئې د نبوت شرط نه ګڼي یائې خارق العاده توب لازم نه ګڼي او په دغه صورت کښې د معجزې مفهوم له مینځه ځي او یوه مشکله موضوع د حل لاره پیدا کوي. که چیرې معجزه نفی نشي بلکه خارق العاده کار او د نبوت شرط وګڼل شي او دا ټکی هم ورسره شي چه بل څوک هغه کار ونکړی شي نو بیا علاوه په عقلي او علمي استحاله چه د طبیعت او فطرت د اصولو خلاف د علت او معلول سلسلي نه بهر څه نشي کیدی دا مشکل هم پیښیږي چه اشاعره د پیریانو او شیاطینو په وجود او د انسان په بدن کښې د دوی په حلول او نفوذ هم عقیده لري او دا منی چه د بنیادم په وجود کښې د پیریانو حلول د دې باعث کیږي چه له دغه شخص نه خارق العاده چاري ښکاره شي او د تعجب وړ وي. نو په دغه صورت کښې به د یوه پیریاني او سحر کار فرق چه د نبوت ادعا وکړي له رښتیاني نبي نه په څه شان وشي؟ له بلې خوا هغسې کسان لکه: عبدالله بن مقنع، حکم بن عطا مزدک چه پخپل وخت کښې حیرانوونکي خارق العاده کارونه کړیدي یا اوس د مسمریزم او هیپنوتیزم په اساس صورت مومي له معجزې نه به ئې څنګه بیلوو او تشخیص به ئې کوو.

عبدالله بن مقنع دوه میاشتې د نخشب په شاوخوا کښې ځلانده سپوږمۍ له ځانه راویستله چه ترڅلورو فرسنګو پورې ئې ځمکه رڼا کوله.

مزدک هم څه داسې وسیله پیدا کړې وه چه د اور له مینځ څخه به ئې خبرې کولې. بله دا چه که ووایو چه بل څوک دې هغسې کارونه کړی شي که دا دې خبرې معنی داوي چه د معجزې د وقوع په وخت کښې دې څوک ونکړی شي نو بیا باید عبدالله بن مقنع پیغمبر وګڼل شي ځکه چه هغه وخت بل چا دغه کار نشو کولی او که مقصد داوي چه د جهان تر آخره څوک ونکړی شي دا پیشګوئي به څوک څنګه وکړي چه دا کار په وروستیو زمانو کښې څوک نشي کولی. هغه شفاګانې چه د عیسیٰ (ع) معجزه وه اوس د هپنوتیزم او مسمریزم په وسیله کیدی شي چه لکه معجزه کوم خاص علت نلري د همدغسې ملاحظاتو په وجه د متکلمینو مهم اشخاص: امام غزالي، امام فخررازي، ابن رشد، راغب اصفهانی او شاه ولی الله یا معجزه د رسالت شرط نه ګڼي یائې له خارق العاده توب څخه مجزا کوي او د عقلي استدلال په حیث ئې د نبوت له موضوع سره مربوطوي. داؤ د معتزلیانو او اشعریانو ځینې مهم اختلافونه چه په علم کلام کښې مطرح شوه او له حسن بصری صوفي سره د هغه د شاګرد واصل بن عطا اختلاف ئې اصلی منشا او مبدا وه. په دغو اختلافاتو پسې نور هم ډیر اختلافونه راروان وا و په مختلفونو مونو، مختلفي فرقې په اسلام کښې را پیدا شوې چه مظاهر ئې ډیر څرګند او ښکاره دي.

هماغسې چه په عیسوي دین کښې پروتستان (په پاپ باندې عقیده نه لرونکي) کاتولیک (د پاپ پیروان) او ارتدکس (په دین کښې رښتوني او د صحیح دین پیروان) پیدا شوه په اسلام کښې زیات شمیر مذهبونه او مسلکونه مینځ ته راغلل او د اسلام تطبیق د زمان او مکان د اختلاف په وجه مختلف شکلونه او صورتونه پیدا کړه. قرآن کریم که

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه هم په اصلي صورت محفوظ پاتې دی او تحریفات ئې په متن کښې نه دي راغلي مګر د تفسیر او تاویل له لارې پکښې راز راز تعبیرونه وشوه او د متضادو افکارو د استدلال ماخذ وګرځیده.

د اسلام دین چه تقریبا څوارلس سوه کاله دمخه دنیاته راغی او اوس پرې ډیرې پیړۍ تیرې شویدي، ډیره اوږده زمانه ئې طی کړیده او په دې کښې شک نشته چه د زمانې دغومره ډیر تغیر د ژوند په ټولو خواوکښې ډیر بدلونونه راوستي دي او دین هم له دغو تغییرونو څخه مصئون نه دی پاتې.

ځینې پوهان وایي د اسلام دین د نورو ادیانو په شان یوه اجتماعي پدیده وه چه پخپل وخت کښې د ترقۍ او تکامل په لور یو قوي او مفید حرکت و او ډیر اصلاحات ئې وارد کړه مګر څومره چه تولید او تولیدي وسایل ژر ژر تغیر کوي اجتماعي روابط او سازمانونه ئې نه کوي او ادیان څه موده وروسته نشي کولی چه ځان د تولید له څرنګوالي سره مطابق کړي په همدغه وجه بالاخره د ترقیاتو په مخکښې سد کیږي او دا ضرورت مینځ ته راځي چه باید مذهبي اصلاحات شروع شي او د مذهب او تولید ترمینځ نسبي تطابق مینځ ته راشي خوسره له دي بالاخر خبره هغه ځای ته رسیږي چه بیا اصولاً دین له تولید سره هیڅ مطابقت نه کوي او له مینځه ځي دا خبره چه هر څنګه وي، وي به. دلته د بحث وړ دا خبره ده چه ایا د اسلام دین د زمانې تغییرته څه اعتنا کړیده او که نه؟ آیا په دیني او شرعي احکامو کښې ئې د اجتماعي بدلون په وجه سازش او تطابق ته لاره خلاصه پریښې ده که تړلې یې ده؟

په اسلامي فقه کښې خو د مذهب امامانو ځان ته د اجتهاد دروازه بیرته کړه او د زمان او محل په اعتبار ئې داسې احکام وضع کړه چه ضرورت ئې تقاضا کوله.

د عموم البلوی اصطلاح په همدغه وجه مینځ ته راغله او: (اَلضَّرُورَاتُ تُبِيحُ المَحضُورَات) یعنی ضرورتونه ممنوعات مباح کوي یو مهم اصل وګڼل شو. (ګرضرورت بود روا باشد) په دیني او شرعي احکامو کښې اجتماع او قیاس وروسته له آیت او حدیث څخه دوه مهم اصله ګڼل دا ثابتوي چه فقهاؤ له عصر او زمانې سره تطابق او د نوو احکامو استنباط او استخراج ضرور ګڼلي او دغه اصل ئې منلی دی.

په همدغه اساس اسلامي سني فقه د څلورو مذهبو د امامانو په اجتهاد تدوین شوه او د خلکو د احتیاج مطابق په شرعي احکامو کښې ډیره اضافه وشوه او ډیر نوي مسایل په عباداتو او معاملاتو کښې مینځ ته راغله او بیا لوئي لوئي فتاوې راووتې او له اصولو او کلیاتو نه جزئیات استخراج شوه.

په شیعی فقه کښې خو اوس هم د اجتهاد سلسله جاري ده او مجتهدین د اجتهاد حق لري مګر په سني فقه کښې د اجتهاد دروازه وتړل شوه او د راتلونکو وختونو ایجابات او مقتضیاتو ته ونه کتل شوه. شائې د اجتهاد د دروازې تړلو یوه وجه داوي چه په اخره زمانه کښې د آخري زمانې ملایان د دنیائي ګټو د پاره غلط حکمونه صادرنکړي او په دین کښې له سمې لارې نه منحرف نشي که دا کار په همدغه لحاظ هم شوی وي بیاهم ویلی شو چه په دین کښې د زمانې همدغه تاثیر چه پخوا اجتهاد جایز و او اوس ناجایز دی ډیرلوی تغییردی او ډیر زیات اهمیت لري که د آخري زمانې ددیانت کمزوري د اجتهاد بندولو دلیل کیدی شي نو بیا داخري زمانې دنوو ایجاباتو او مقتضیاتو د پاره د نوو احکامو ضرورت ولې د اجتهاد د دوام موجب نشي کیدی. که څوک دا ووایي چه د اجتهاد حق یوازې په څلورو امامانو (ابو حنیفه، شافعی، مالک او حنبل) پورې منحصر و نو ددې انحصار دلیل به څه وي؟

هغه وخت چه دغو امامانو دفقهي مسایل راویستل په هماغه وخت کښې هم ددوی په معاصرینو او شاګردانو کښې داسې کسان و چه مخالفت ئې ورسره کاوه لکه: (زفر، محمد او ابو یوسف) او دغه اجتهادي مخالفت د دین مخالفت نه ګڼل کیده پخپله د څلورو مذهبو یو له بله اختلاف دا ښیي چه عقلاً ممکنه ده چه څلور واړه مذهبه د مختلفو او متضادو احکامو لرلو سره بیاهم څلور واړه حق وګڼل شي او په یوه کښې هم څه غلطي نه وي. په همدغه وجه دا منل شویده چه یو مذهب به صحیح وي او نور داجتهادي سهوې په وجه معاف وګڼل شي یا به په یوه مذهب کښې ځینې احکام صحیح وي او په ځینو کښې به اشتباه پیښه شوې وي: (اَلشَّيخُ تَارَةً يُخطِي وَتَارَةً يُصِيبُ) شیخ کله خطا کیږی او کله حق ته رسیږي یعني دا نشی کیدی چه ټول مجتهدین په ټولو اجتهادي احکامو کښې له سهو او خطا څخه مصئون وي. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروستۍ زماني دايجاباتو او مقتضياتو رعايت په اسلام کښې معتبرګڼل شوی او پخپله دخدای په کتاب کښې داسې آيتونه شته چه د زماني د تغيير په وجه د ديني احکامو تغيير رابښيي او په دې مو پوهوي چه ديوه وخت احکام په بل وخت کښې د شرايطو او حالاتو په بدلون منسوخ شويدي.

سربيره په دې د خلفای راشدينو په وخت کښې هم ځيني مثالونه شته چه د وخت په بدلون د احکامو بدلون ثرګند وي. د رسول الله(ص) په زمانه کښې د اسونو زکات نه اخيستل کېدې مګر حضرت عثمان پخپل خلافت کښې د اسونو زکات واخيست او دليل ئې داؤ چه هغه وخت اسونه لږو او دجهاد دپاره و مګر اوس ډېر شويدي او تجارتي مال ګرزيدلي دي چه بايد زکات ئې واخيستل شي. همدارنګه رسول الله(ص) د قرآن کريم په حکم مولفة القلوب د بيت المال په مال کښې د برخي خاوندان ګڼل او دوی ته ئې برخه ورکوله مګر حضرت عمر(رض)پخپل خلافت کښې مولفة القلوب ته څه نه ورکول او ويل ئې هغه وخت مسلمانان ضعيف و او د قلوبو تاليف ته ئې ضرورت درلود چه اوس ئې نلري.

په سورة انفال کښې الله تعالی خپل نبي ته امرکوي چه مومنان جنګ ته وهڅوه او ترغيب ورکړه چه که ستاسو شل تنه صابران وي په دووسوو غلبه مومي اوکه له تاسو نه سل تنه وي په زرو کافرانو باندې بريالی کيږي:(يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُم مِّئَةٌ يَغْلِبُواْ أَلْفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُواْ سورت انفال آيت ۶۵)

وګورئ! په دې آيت کښې مسلمانان مکلف شويدي چه يو تن دلسو تنو کافرانو په مقابل کښې وجنګيږي خوڅه موده وروسته چه حالات بدليږي يوبل آيت نازليږي او مومنانو ته وايي اوس خدای تخفيف درکړ او پيتی مو سپک شو. خدای پوهيږي چه په تاسو کښې ضعف راغی که اوس ستاسو سل تنه صابران وي په دوو سوو غالبيږي او که زر تنه له تاسو څخه وي په دوو زرو تنو باندې د خدای په اذن غلبه حاصلوي اوخدای دصابرانو ملګری دی:

(الآنَ خَفَّفَ اللّهُ عَنكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِن يَكُن مِّنكُم مِّئَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُواْ أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ -سورت انفال آيت ۶۶) دلته يو مسلمان د دوو تنو کافرانو په مقابل کښې په مقاومت مکلف دی او د زماني په بدلون په ديني تکليف کښې ډېر کموالی راغلی دی د هجرت په آغاز کښې مسلمانان لږ و مګر ديني جذبه او روحيه ئې ډېره قوي وه چه يو به د لسو په مقابل کښې جنګيده او بريالی کيده، حتی چه زر تنه مسلمانان له اتيا زره کافرانو سره جنګيدل او د موته په غزا کښې درې زره مسلمانان د دووسوو زرو يعنی دوو لکو په مقابل کښې پايدار پاتې شوه، د هجرت له اغاز نه څه موده وروسته چه لومړنی مسلمانان بوډاګان او ضعيف شوه اونوی نسل د پخوانيو مهاجرينو او انصارو په شان معنأ او روحأ قوي نه و او نه هغه کامل يقين ورسره و نو يو تن د دوو تنو په مقابل کښې په جنګ مامورشو يعني د رسول الله(ص) په حيات کښې د ډيروخت په تيريدو په يوه قرآني حکم کښې دغومره فرق او تغيير راغی اوعلت ئې هم د زماني تغيير وښودل شوځکه د تخفيف دآيت شروع په (الآن) باندې وشوه.

د اسلام ژوره، باريکه اوصحيحه مطالعه چه اجتهادي پوهه هم ورسره ملګرې وي ډاډ راکوي چه اسلام په هروخت کښې د عصر له احتياجاتو سره مناسب احکام وضع کولی شي اويوازې د اسلام اجتماعي عدالت دا استعداد او ظرفيت لري چه بشري سعادت تامين کړي اوبس.

پای

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library